

การสำรวจความหลากหลายพันธุ์ข้าวพื้นเมือง เพื่อการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์
อย่างยั่งยืนของจังหวัดสุรินทร์

A Survey of Rice Landraces Diversity for Conservation and Sustainable
Utilization of Rice in Surin Province

สมหมาย ปะติตั้งโช
และคณะ

โครงการวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา
มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
พ.ศ. 2559

การสำรวจความหลากหลายพันธุ์ข้าวพื้นเมือง เพื่อการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์
อย่างยั่งยืนของจังหวัดสุรินทร์

A Survey of Rice Landraces Diversity for Conservation and Sustainable
Utilization of Rice in Surin Province

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิงแก้ว ปะติตั้งโช
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมหมาย ปะติตั้งโช
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ครุปรกรณ์ ละเอียดอ่อน
ผู้ช่วยศาสตราจารย์นงลักษณ์ ทองศรี

โครงการวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา
มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
พ.ศ. 2559

หัวข้อวิจัย

การสำรวจความหลากหลายพันธุ์ข้าวพื้นเมือง เพื่อการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนของจังหวัดสุรินทร์

ผู้ดำเนินการวิจัย   สมหมาย ปะติตั้งโช   และคณะ
หน่วยงาน   คณะวิทยาศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
ปีวิจัยสมบูรณ์   2559
เลขที่สัญญารับทุน   119/2559

บทคัดย่อ

การวิจัยข้าวพันธุ์พื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาข้อมูล ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์ (2) สำรวจข้าวพันธุ์พื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์ (3) ศึกษาลักษณะสัณฐานวิทยาข้าวพันธุ์พื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์ (4) ศึกษาการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์ โดยทำการสำรวจ และทำการสัมภาษณ์ แล้วนำมาทดลองปลูกในแปลงนา ผลการวิจัยพบว่า (1) จังหวัดสุรินทร์มีประเพณีขนานตอตาที่นำข้าวไปประกอบการทำบุญ (2) ชนิดและพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์ มีทั้งหมด 33 ชื่อ จำแนกเป็นข้าวเหนียว 8 ชื่อ ได้แก่ กำ ป้องแฉั่ว สันป่าตอง เหนียวดำตันขาว เหนียวกอเดียว เหนียวขาวใหญ่ อีเตี้ย เหนียวลอย จำแนกเป็นข้าวเจ้า 25 ชื่อ ได้แก่ กริม ข้าวไร่ คาบур เจ้าลอย เจ้าเหลือง นางคง นางร้อย นางสะอาด เนียงกวางแดง เนียงทน บองกษัตริย์ ปะกาลำดวน ปะกาอำปิล ตาแห้ง มะลิแดง ทอมนิล มะลินิล สุรินทร์ เมล็ดเล็ก ไรซ์เบอร์รี่ ลูกปลาแดง สีม่วง สเน็ดเสาะ หน่วยเขือ ลูกปลา อีลอยแดง (3) ลักษณะสัณฐานวิทยาพันธุ์ข้าวพื้นเมือง พบว่า มีความหลากหลายของลักษณะต่างๆ ได้แก่ การมีขนบนแผ่นใบ สีของแผ่นใบ สีของกาบใบ มุมของยอดแผ่นใบ สีของลิ้นใบ รูปร่างของลิ้นใบ ความยาวเยื่อถักน้ำฝน สีของหูใบ สีของข้อต่อใบกับกาบใบ สีของปล้อง และทรงกอ (4) การใช้ประโยชน์เพื่อบริโภคเป็นอาหาร เป็นสมุนไพร และการเลี้ยงสัตว์

คำสำคัญ: พันธุ์ข้าวพื้นเมือง การอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมือง จังหวัดสุรินทร์

Research Title	A Survey of Rice Landraces Diversity for Conservation and Sustainable Utilization of Rice in Surin Province
Researcher	Somma Patitungkho and Et Al
Organization	Science Faculty, BuriramRajabhat University
Academic Year	2016
No.	119/2016

Abstract

The objectives of this research study on rice landraces in Surin province were (1) to examine the information regarding the beliefs, traditions, cultures, economy, society, and local wisdoms of the rice landraces farmers in Surin province, (2) to carry out a survey on Surin province's rice landraces, (3) to examine the morphology of Surin province's rice landraces, and (4) to study the utilization and conservation of Surin province's rice landraces. The study was conducted via surveying and interviewing and then the rice landraces were planted in experimental rice fields. The results showed that (1) there is a tradition in Surin province called "San Don Ta" where the rice landraces were used in making merit, (2) rice landraces types and rice landraces varieties in Surin province were 33 names in total. They can be classified into 8 names of sticky rice: Gam (Purple rice), Pong Aew, Sun Pa Tong, Niew Dam Ton Khaw, NiewGorDiew, NiewKhawYai, E Tia, and Niew Loy. And 25 names of white rice: Gruem, Khao Rai, Khaboon, Jao Loy, Jao Leung, Nang Khong, Nang Roy, Nang Sa-Art, NiengGuangDaeng, Nieng Thon, Bong Ga-Sat, Pa Ga Lam Duan, Pa Ga Am Puen, Ta Haeng, Mali Daeng, Hom Nin, Hom Nin Surin, Small Grain Rice Berry, Luke PlaDaeng, LeumPua, Sa Ned Soh, NuayKhua, Luke Pla, and E Loy Daeng. (3) In terms of the morphology of Surin province's rice landraces, it was found that there are wide variety of the morphology such as having hairs on leaf blade/laminar, colors of leaf blade/laminar, colors of leaf sheath/petiole, apex/tip of leaf blade/laminar, colors of ligule, shapes of ligule, the length of ligule, colors of stipule, colors of nodes and leafsheath/petiole, colors of internodes and shapes of rice stems. (4) These rice landraces can be utilized in consumption as food and herbs as well as in feeding animals.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
สารบัญ	ค
สารบัญตาราง	จ
สารบัญภาพประกอบ	ฉ
บทที่	
1 บทนำ	1
ความสำคัญและที่มาของปัญหาการวิจัย	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
คำถามการวิจัย	2
ขอบเขตของการวิจัย	2
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
นิยามศัพท์เฉพาะ	4
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	5
บริบทจังหวัดสุรินทร์	5
แนวคิดตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	36
ข้าว ข้าวพันธุ์พื้นเมือง และการอนุรักษ์พันธุ์พื้นเมือง	39
การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)	42
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	44
3 วิธีดำเนินการวิจัย	49
เครื่องมือการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อตอบคำถามการวิจัย	
ข้อที่ 1	49
เครื่องมือการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อตอบคำถามการวิจัย	
ข้อที่ 2	49
เครื่องมือการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อตอบคำถามการวิจัย	
ข้อที่ 3	50

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

เครื่องมือการวิจัยการเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อตอบคำถามการวิจัย	
ข้อที่ 4	56
4 ผลการวิจัย	57
ผลการวิจัย เพื่อตอบคำถามเกี่ยวกับข้อมูล ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม เศรษฐกิจ	
สังคม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของเกษตรกรผู้ปลูกพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์	
มีชื่ออะไรบ้าง และเป็นอย่างไร	57
ผลการวิจัย เพื่อตอบคำถามการวิจัยเกี่ยวกับพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์	
มีกี่ชนิด มีชื่ออะไรบ้าง	63
ผลการวิจัย เพื่อตอบคำถามการวิจัยเกี่ยวกับลักษณะสัณฐานวิทยาพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของ	
จังหวัดสุรินทร์ในแต่ละชื่อเป็นอย่างไร	71
ผลการวิจัย เพื่อตอบคำถามการวิจัยเกี่ยวกับประโยชน์และการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมือง	
ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของจังหวัดสุรินทร์ มีอะไรบ้างและเป็นอย่างไร	83
5 สรุปผลและข้อเสนอแนะ	85
สรุปผล	85
ข้อเสนอแนะ	85
ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	85
ข้อเสนอแนะทางการวิจัย	86
บรรณานุกรม	87
ภาคผนวก	91
ก รายชื่อผู้ให้ข้อมูล	93
ข รายชื่อข้าวพันธุ์พื้นเมืองและสถานที่พบ	97
ค ตัวอย่างต้นข้าวของจังหวัดสุรินทร์	103
ง ลงพื้นที่เก็บข้อมูล	111
จ ประเด็นคำถามเกี่ยวกับบริบทและภูมิปัญญาข้าวพื้นเมือง	115
ฉ ภาพสีเยื่อหุ้มและสีเปลือกข้าว	121
ช แบบบันทึกลักษณะประจำพันธุ์ ดัดแปลงจากศูนย์ปฏิบัติการและเก็บเมล็ด	
เชื้อพันธุ์ข้าวแห่งชาติ	125

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่	
4.1 ชื่อและชนิดของพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์	63
4.2 พันธุ์ข้าวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์ แยกตามอำเภอ	65
4.3 ลักษณะสัณฐานวิทยาของทรงกอและสีของแผ่นใบ กาบใบ ลิ้นใบ หูใบ สีข้อ สีปล้อง ข้าวพื้นเมือง	72
4.4 ลักษณะสัณฐานวิทยาของใบธง ความยาวของลำต้น จำนวนหน่อ ลักษณะกอ สีของปล้อง การชูรวง หางข้าว การแตกกระแงของข้าวพื้นเมือง	75
4.5 ลักษณะสัณฐานวิทยาความแข็งของลำต้น ลักษณะรวง ก้านรวง ใบ เมล็ด ใบใต้ใบธง ข้าวพื้นเมือง	78
4.6 ลักษณะสัณฐานวิทยาของเปลือกเมล็ดของข้าวพื้นเมือง	80
4.7 การใช้ประโยชน์ในการแปรรูป/ผลิตภัณฑ์	84

สารบัญภาพประกอบ

ภาพที่	หน้า
4.1 อาหารคาวหวานที่เตรียมไว้ให้บรรพบุรุษ ของบ้านภูมิกันดาล ตำบลเพ็ลี่ยราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์	58
4.2 ข้าว อาหาร ผลไม้ เครื่องดื่ม เหล้าที่จัดไว้ให้บรรพบุรุษของบ้านภูมิกันดาล ตำบลเพ็ลี่ยราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์	59
4.3 ชาวบ้านร่วมพิธีสวดที่วัดเพื่อเคารพ ระลึกถึงบรรพบุรุษ พร้อมนำดอกไม้มาอุทิศให้ ปู่ย่าตายายเพื่อนำไปปลูก	59
4.4 ชามข้าวปั้น หมากพลูและเงิน สำหรับอุทิศให้ปู่ย่าตายาย	60
4.5 ลูกหลานอธิษฐานขอพรจากปู่ย่าตายาย	60
4.6 พระสงฆ์กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของพิธีแซนโฎนตา และให้ข้อคิดในการอยู่ร่วมกันตาม ความคิดของบรรพบุรุษ	61
4.7 ตะกร้าของลูกหลานที่เตรียมอุทิศให้ปู่ย่าตายาย ประกอบด้วย ข้าว ผัก หมากพลู ดอกไม้ และน้ำดื่ม	61
4.8 ประชาชนในจังหวัดสุรินทร์เตรียมข้าว อาหารคาวและอาหารหวานมาใส่บาตรพระ ณ อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์	62
4.9 ประชาชนทั้งในจังหวัดสุรินทร์และต่างจังหวัดมาร่วมทำบุญประจำปี ณ อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์	62

บทที่ 1

บทนำ

ในการนำเสนอบทนำ คณะผู้วิจัยขอแนะนำเสนอเนื้อหาที่เกี่ยวข้องความสำคัญและที่มาของปัญหาของการวิจัย วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย คำถามการวิจัย ขอบเขตของการวิจัย ผลที่คาดว่าจะได้รับ ประโยชน์ ที่คาดว่าจะได้รับจากโครงการ และนิยามศัพท์เฉพาะ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

ข้าวเป็นพืชล้มลุกชนิดหนึ่งอยู่ในวงศ์หญ้า (*Poaceae*) มีหลายชนิด เช่น *Oryza sativa*, *O. glaberrima*, *O. rufipogon* และ *O. ridleyi* แต่ข้าวที่นิยมปลูกมี 2 ชนิด คือ *O. glaberrima* ปลูกเฉพาะแถบแอฟริกาตะวันตก และข้าว *O. sativa* ปลูกกลุ่มทวีปเอเชีย ซึ่งเป็นเขตอบอุ่นและเขตร้อนชื้น (ทิพย์สุดา ตังตระกูล และคนอื่นๆ, ม.ป.ป., ชาญ มงคล, 2536, 1) ข้าวแบ่งย่อยตามพันธุ์กรรมได้ 3 ชนิด ได้แก่ 1) ข้าวจาปอนิกา (Japonica) มีเมล็ดป้อม ต้นเตี้ย ฟางแข็ง หุงแล้วเมล็ดติดไม่ร่วง ปลูกในเขตอบอุ่น เช่น ประเทศญี่ปุ่น เกาหลี สหรัฐอเมริกา ประเทศจีนตอนเหนือและตอนกลาง 2) ข้าวอินดิกา (Indica) เป็นข้าวเมล็ดยาว ต้นสูง ฟางอ่อน ปลูกมากในเขตร้อน เช่น ประเทศอินเดีย ปากีสถาน บังคลาเทศ จีนตอนกลางและใต้ อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ เวียดนาม พม่า และไทย 3) ข้าวจาวานิกา (Javanica) มีเมล็ดเรียวยาว มีหางเหมือนข้าวป่า ปลูกเฉพาะในแถบประเทศอินโดนีเซีย เท่านั้น (ทิพย์สุดา ตังตระกูล และคนอื่นๆ, ม.ป.ป.) การปลูกข้าวในประเทศไทยส่วนใหญ่อาศัยน้ำฝน ร้อยละ 79 ในเขตพื้นที่ภาคเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ ปลูกอยู่ในเขตชลประทาน ร้อยละ 17 คือ ภาคกลาง และที่เหลือ 4 % อยู่ในพื้นที่ภาคใต้ของไทย (ธีรยุทธ ตูจันดา อภิชาติ วรรณจิตร และสมวงศ์ ตระกูลรุ่ง, 2548) ประเทศไทยมีการปลูกพันธุ์ข้าวหลากหลายมากกว่า 20,000 สายพันธุ์ (สงกรานต์ จิตรารกร, 2545) จากการที่ศูนย์ปฏิบัติการและเก็บพันธุ์ข้าวแห่งชาติมีการรวบรวมพันธุ์ข้าวที่ปลูกในประเทศไทยมีเมล็ดพันธุ์ข้าวจำนวน 23,903 สายพันธุ์ จำแนกชื่อไม่ซ้ำกัน เป็นพันธุ์ข้าวพื้นเมืองจำนวน 5,928 พันธุ์ (ฉวีวรรณ วุฒินญาโณ, 2543) ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพันธุ์ข้าวพื้นเมืองจำนวน 1,566 พันธุ์ (สุรพล ใจดี และไพฑูริย์ ทองพิทักษ์, 2531) เนื่องจากความนิยมของผู้บริโภคที่มีต่อพันธุ์ข้าวไม่กึ่งสายพันธุ์ การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ รัฐบาลส่งเสริมให้ปลูกข้าวพันธุ์ผสม ข้าวพื้นเมืองไม่มีใครรับซื้อ ขายยาก ราคาถูก จึงทำให้ชาวนาละทิ้งพันธุ์ที่เคยปลูกมาแต่ดั้งเดิม ทำให้มีจำนวนชนิดพันธุ์ลดลงเรื่อยๆ ซึ่งในปัจจุบันเหลือไม่กึ่งสายพันธุ์ นอกจากนี้ยังมีผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและสภาพแวดล้อม จากการที่ทีมวิจัยลงพื้นที่สัมภาษณ์ชาวนาที่อนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์ พบว่า มีพันธุ์ข้าวพื้นเมืองเหลืออยู่ไม่มากนัก เช่น ข้าวมะลิแดง ข้าวเหนียวดำ ข้าวกำ ข้าวปะกาอำปิล ข้าวกิม ข้าวเนียงกวง เป็นต้น นอกจากนี้ในจังหวัดสุรินทร์ยังมีบุคคลหรือหน่วยงานในท้องถิ่นที่สนใจเก็บรวบรวมพันธุ์ข้าวเพื่อการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างจริงจังจำนวนน้อยมาก จึงทำให้อาณาเขตของข้าวพันธุ์พื้นเมืองตกอยู่ในสถานะที่เสี่ยงต่อการสูญพันธุ์

จากเหตุผลและความจำเป็นดังกล่าวข้างต้นทำให้คณะผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาความหลากหลายข้าวพันธุ์พื้นเมือง การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในจังหวัดสุรินทร์

1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

- 1.2.1 เพื่อศึกษาข้อมูล ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์
- 1.2.2 เพื่อสำรวจข้าวพันธุ์พื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์
- 1.2.3 เพื่อศึกษาลักษณะสัณฐานวิทยาข้าวพันธุ์พื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์
- 1.2.4 เพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์

1.3 คำถามการวิจัย

- 1.3.1 ข้อมูล ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์ มีอะไรบ้าง และเป็นอย่างไร
- 1.3.2 พันธุ์ข้าวพื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์มีกี่ชนิด มีชื่ออะไรบ้าง
- 1.3.3 ลักษณะสัณฐานวิทยาข้าวพันธุ์พื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์ในแต่ละชื่อเป็นอย่างไร
- 1.3.4 ประโยชน์และการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของจังหวัดสุรินทร์ มีอะไรบ้างและเป็นอย่างไร

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

1.4.1 ขอบเขตด้านพื้นที่

การวิจัยครั้งนี้คณะผู้วิจัยมุ่งศึกษาความหลากหลายของพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์ โดยศึกษาจาก 17 อำเภอ โดยการสุ่มหมู่บ้านในแต่ละอำเภอตามบริบททางภูมิศาสตร์ สังคม วัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันซึ่งมีการปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมือง ได้แก่ อำเภอเมืองสุรินทร์ อำเภอท่าตูม อำเภอจอมพระ อำเภอชุมพลบุรี อำเภอสนม อำเภอโนนนารายณ์ อำเภอเขวาสินรินทร์ อำเภอรัตนบุรี อำเภอบัวเชด อำเภอลำดวน อำเภอพนมดงรัก อำเภอปราสาท อำเภอศรีณรงค์ อำเภอศรีขรภูมิ อำเภอสำโรงทาบ อำเภอสังขละ และอำเภอกาบเชิง

1.4.2 ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1.4.2.1 ทำการศึกษาจากประชากรที่เป็นชาวนาในหมู่บ้านที่มีการปลูกและอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองและสมาชิกเครือข่ายเกษตรกรของจังหวัดสุรินทร์

1.4.2.2 ทำการศึกษาประชากรในภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น เจ้าหน้าที่เกษตร นักวิจัยจากศูนย์วิจัยข้าว ราษฎรด้านข้าว และบุคคลที่เกี่ยวข้อง

1.4.3 ขอบเขตด้านระยะเวลา

ในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ มีระยะเวลาในการดำเนินการ ตั้งแต่วันที่ 11 มกราคม 2559 ถึง 30 กันยายน 2559 เป็นเวลา 9 เดือน

1.4.4 ขั้นตอนการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยดำเนินการตามขั้นตอนการวิจัยครั้งนี้ คือ

- 1) ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2) ลงพื้นที่สัมภาษณ์เกษตรกรจังหวัด เกษตรอำเภอ ครู กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมือง
- 3) ศึกษาสภาพเศรษฐกิจ สังคม ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมและภูมิปัญญา

ท้องถิ่นจากนักวิชาการ เกษตรอำเภอ ปราชญ์ชาวบ้าน นายก อบต. ผู้นำชุมชน ครู พระ นักเรียน นักศึกษา

- 4) ลงพื้นที่ 17 อำเภอ สัมภาษณ์เกษตรกรผู้ปลูกข้าวพื้นเมืองรายบุคคล และรายกลุ่ม จับ พิกัด GPS และพร้อมเก็บตัวอย่างพันธุ์ข้าวพื้นเมือง
- 5) คัดแยกเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นเมืองโดยบรรจุลงในถุงกระดาษเพื่อเก็บพันธุ์ข้าวพื้นเมือง
- 6) จัดบันทึกลักษณะของเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นเมืองตามหลักการวิชาการของกรมการข้าว
- 7) ทดลองปลูกพันธุ์ข้าวพื้นเมืองลงในกระถาง และปลูกในแปลงสาธิตของนักวิจัย เนื้อที่ 1 ไร่ จำนวน 40 พันธุ์ และบันทึกข้อมูลการเจริญเติบโต
- 8) ลงพื้นที่เก็บข้อมูลและสัมภาษณ์เพิ่มเติมในแปลงนาของเกษตรกรที่ปลูกพันธุ์ข้าวพื้นเมืองใน 17 อำเภอ เพื่อศึกษาการเจริญเติบโตและบันทึกลักษณะสัณฐานวิทยาของพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในแปลงนา
- 9) เก็บตัวอย่างพันธุ์ข้าวพื้นเมือง
- 10) สัมภาษณ์เกษตรกรผู้ปลูกข้าวพื้นเมืองและสรุปการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมือง

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับในด้านต่างๆ มีดังนี้

15.1 ทางด้านวิชาการ

- 15.1.1 การเผยแพร่ในวารสารโดยการนำความรู้ที่ได้จากการวิจัยไปตีพิมพ์ในระดับชาติหรือนำเสนอต่อที่ประชุมทางวิชาการ
- 15.1.2 เป็นแหล่งข้อมูลด้านข้าวพื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์
- 15.1.3 ได้แนวทางในการนำไปต่อยอดงานวิจัย
- 15.1.4 ได้พัฒนานักวิจัยเชิงพื้นที่และนักวิจัยชาวบ้านที่เป็นตัวแทนกลุ่มผู้ปลูกข้าวพื้นเมือง
- 15.1.5 ได้บทความวิจัยอย่างน้อย 1 เรื่อง

15.2 ประโยชน์ที่มีต่อชุมชนและสังคม

- 15.2.1 เกษตรกรได้ทราบข้อมูล ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์
- 15.2.2 เกษตรกรได้ทราบรายชื่อข้าวพื้นเมือง ทราบลักษณะสัณฐานวิทยา และรับรู้คุณสมบัติของข้าวพื้นเมืองแต่ละชื่อ เพื่อผลิตเป็นอาหาร อนุรักษ์ไว้สำหรับเป็นฐานข้อมูล และการปลูกในเชิงพาณิชย์ ตลอดจนการใช้ประโยชน์ในด้านอื่นๆ ต่อไป
- 15.2.3 ชุมชนมีความเข้าใจและหันมาอนุรักษ์ข้าวพื้นเมืองให้กับชนรุ่นหลังได้รู้จักและบริโภคต่อไป
- 15.2.4 เกษตรกรผู้ปลูกข้าวมีพันธุ์ข้าวที่หลากหลายมากขึ้นในการเลือกเพื่อปลูกให้เหมาะสมกับสภาพดิน ปริมาณน้ำ อากาศ และสิ่งแวดล้อม

15.3 ประโยชน์ทางพาณิชย์

- 15.3.1 เพิ่มโอกาสให้กับเกษตรกรได้ขายข้าวพื้นเมืองที่มีราคาสูง เนื่องจากกระแสการรักษาสุขภาพ
- 15.3.2 เกิดแลกเปลี่ยนและแหล่งจำหน่ายข้าวพื้นเมือง
- 15.3.3 เกษตรกรมองเห็นช่องทางการเพิ่มมูลค่าข้าวพื้นเมือง

15.4 ด้านนโยบาย

หน่วยงานภาครัฐ เช่น สำนักงานเกษตรอำเภอ เกษตรจังหวัด นำไปกำหนดเป็นนโยบาย ส่งเสริมให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมือง

15.5 หน่วยงานที่นำผลการวิจัยไปใช้ ได้แก่

สำนักงานเกษตรจังหวัด สำนักงานเกษตรอำเภอ องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาลในเขตพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ได้รับข้อมูลข้าวพันธุ์พื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์มีอะไรบ้าง และมีลักษณะลักษณะสัญญาณวิทยาของแต่ละพันธุ์

1.6 นิยามศัพท์เฉพาะ

1.6.1 ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวพื้นเมือง หมายถึง ความหลากหลายของชนิดพันธุ์ข้าว ท้องถิ่นที่มีความทนทานต่อสิ่งแวดล้อม ต้านทานต่อโรคและแมลงศัตรูพืช มีการตั้งชื่อพันธุ์ตามแหล่งที่พบ หรือสถานที่เก็บรวบรวมมา ตามลักษณะรูปพรรณสัญญาณที่พบ ชื่อจังหวัด ชื่อคน ชื่อดอกไม้ ผลไม้ สัตว์ สิ่งของ และชื่อที่บ่งบอกความหมาย จัดเป็นแหล่งฐานพันธุกรรม ที่มีค่าอย่างยิ่งในการปรับปรุงพันธุ์ข้าวให้ ได้สายพันธุ์ที่ดี

1.6.2 การอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมือง หมายถึง การเก็บรวบรวมรักษาความหลากหลายของพันธุ์ข้าวพื้นเมืองให้คงไว้ มีการพัฒนาปลูกทดแทน

1.6.3 ข้าวขึ้นน้ำ หมายถึง ข้าวที่ค่อนข้างแก่ระยะกล้า ยึดปล้องตามระดับน้ำได้ บางครั้งระดับน้ำอาจลึกเกิน 2 เมตร สามารถแตกแขนงและรากที่ข้อ มีวันออกดอกแน่นอน และสามารถชูรวงเหนือผิวน้ำได้ เช่น ปิ่นแก้ว 56 พลายงาม ชมทุ่ง ข้าวแดง นางเขียว และขาวพวง เป็นต้น

1.6.4 เมล็ดข้าว หมายถึง ผล (fruit) ของข้าว ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วน คือ ส่วนหุ้มเมล็ด หรือส่วนของผล หรือที่รู้จักกันดีว่า กลีบ หลังจากกะเทาะเปลือกข้าวแล้ว จะเป็นส่วนเนื้อผล (true fruit) เป็นข้าวทั้งหมด เรียก “ข้าวกล้อง” (brown rice) ประกอบด้วย คัพภะ (embryo) และเนื้อข้าว (endosperm)

1.6.5 ข้าวเจ้า คือ ข้าวสารที่มีแป้งชนิดอมิโลสเป็นส่วนใหญ่ อาจมากกว่า 2% ส่วนมากประมาณ 7-33% ที่เหลือเป็นแป้งอมิโลเปกติน ข้าวเจ้ามีเมล็ดข้าวสารใสเมื่อหุงสุกมีสีขาวขุ่น เรียกว่า “ข้าวสุก” หรือ “ข้าวสวย”

1.6.6 สัญญาณวิทยาของข้าวพันธุ์พื้นเมือง หมายถึง ลักษณะรูปร่างที่สังเกตเห็นได้ของข้าวพันธุ์พื้นเมือง เช่น ความสูงของลำต้น การแตกกอ ทรงกอ สีของใบ สีของหุใบ ลักษณะใบธง ความยาวของคอรวง สีของเปลือกเมล็ด ขนาดของเมล็ด และน้ำหนักของเมล็ด เป็นต้น โดยเทียบเคียงกับข้อมูลในหนังสือฐานข้อมูลเชื้อพันธุ์ : ข้าว ปี พ.ศ. 2544 และวิธีการศึกษาลักษณะพันธุ์ข้าวพื้นเมืองไทยของกรมส่งเสริมวิชาการเกษตร พ.ศ. 2547

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง “การสำรวจความหลากหลายพันธุ์ข้าวพื้นเมือง เพื่อการอนุรักษ์และ การใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนของจังหวัดสุรินทร์” คณะผู้วิจัยศึกษาเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง กับทฤษฎีและแนวคิดต่างๆ โดยเรียงตามลำดับหัวข้อดังต่อไปนี้

- 2.1 บริบทจังหวัดสุรินทร์
- 2.2 แนวคิดหลักเศรษฐกิจพอเพียง
- 2.3 ข้าว ข้าวพันธุ์พื้นเมือง และการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมือง
- 2.4 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)
- 2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 บริบทจังหวัดสุรินทร์

2.1.1 ข้อมูลจังหวัดสุรินทร์

จากการศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับข้อมูลของจังหวัดสุรินทร์ มีรายละเอียดสามารถนำเสนอ ดังนี้ (<https://th.wikipedia.org/2560>)

สุรินทร์ (ภาษาขุขันธ์: เขมร-สุรินทร์, เขมรถิ่นไทย: ซเร็น) เป็นจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตอนล่างหรือ "อีสานใต้" มีชื่อเสียงด้านการเลี้ยงช้าง การทอผ้าไหม ข้าวหอมมะลิสุรินทร์ มีผู้คนหลาย เผ่าพันธุ์และภาษา เช่น กูย กวย หรือ ส่วย ไทยอีสานหรือลาว เขมร หรือขะแมร์ มีประชากรมากเป็น อันดับที่ 11 และมีพื้นที่กว้างเป็นอันดับที่ 24

ที่ตั้ง จังหวัดสุรินทร์ตั้งอยู่ทางตอนล่างของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่างลองติจูด 103 และ 105 องศาตะวันออก ละติจูด 15 และ 16 องศาเหนือ ระยะทางห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ 420 กิโลเมตร อาณาเขตทิศเหนือ ติดต่อกับจังหวัดร้อยเอ็ดและจังหวัดมหาสารคาม ทิศใต้ ติดต่อกับประเทศ กัมพูชา ทิศตะวันออก ติดต่อกับจังหวัดศรีสะเกษ และทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดบุรีรัมย์

สัญลักษณ์ประจำจังหวัด

ตราประจำจังหวัด : รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณอยู่หน้าปราสาทหินศีขรภูมิ (เดิมเรียกว่า ปราสาทหินบ้านระแงง)

คำขวัญประจำจังหวัด : สุรินทร์ถิ่นช้างใหญ่ ผ้าไหมงาม ปะคำสวย ร่ำรวยปราสาท ผักกาดหวาน ข้าวสารหอม งามพร้อมวัฒนธรรม

พันธุ์ไม้มงคลพระราชทานประจำจังหวัด : ต้นมะค่าแต้ (*Sindora siamensis*)

ต้นไม้ประจำจังหวัด : ต้นกันเกรา (*Fagraea fragrans*)

ดอกไม้ประจำจังหวัด : ดอกกันเกรา

สภาพภูมิประเทศ

จังหวัดสุรินทร์ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบสูงมีลักษณะพื้นที่ดังนี้

1. ทางตอนใต้ของจังหวัด เป็นพื้นที่ราบสูง มีภูเขาสลับซับซ้อนหลายลูก มีป่าดิบสลับ ป่าเบญจพรรณตามบริเวณแนวเขตชายแดน (อำเภอบัวเชด อำเภอสังขะ อำเภอกาบเชิง และอำเภอยางชุมน้อย) ที่ติดต่อกับราชอาณาจักรกัมพูชา ต่อจากบริเวณภูเขาลงมาเป็นที่ราบสูง ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ลาดเทมีลักษณะเป็นลูกคลื่น ค่อย ๆ ลาดเทไปทางตอนกลางและตอนเหนือของจังหวัด

2. ทางตอนกลางของจังหวัด พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม แต่มีพื้นที่บางส่วนเป็นที่ดอน สลับที่ลุ่มลอนลาดเช่นเดียวกัน แต่ไม่มากเท่าทางตอนใต้ของจังหวัด (อำเภอเมืองสุรินทร์ อำเภอเขวาสินรินทร์ อำเภอศรีณรงค์ อำเภอสำโรงทาบ อำเภอลำดวน และอำเภอศรีณรงค์)

3. ทางตอนเหนือของจังหวัด พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบ (อำเภอจอมพระ อำเภอสนม) และที่ราบลุ่ม (อำเภอชุมพลบุรี อำเภอท่าตูม อำเภอรัตนบุรี และอำเภอโนนนารายณ์) โดยเฉพาะอำเภอชุมพลบุรี และอำเภอท่าตูม อยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำมูลในเขตของ หุบกุลาร้องไห้

ลักษณะของดินในจังหวัดสุรินทร์ เป็นดินร่วนปนทราย มีบางพื้นที่ เช่น อำเภอเขวาสินรินทร์ เป็นดินเหนียวปนทราย ฉะนั้นดินในจังหวัดสุรินทร์จึงอุ้มน้ำได้น้อย

ภูเขาและแหล่งน้ำ จังหวัดสุรินทร์ มีเทือกเขาพนมดงรักทอดยาวตามแนวเขตแดนไทย-กัมพูชา ทางด้านตอนใต้ของจังหวัด มีเขาสวายหรือพนมสวายในเขตตำบลนาบัว อำเภอเมืองสุรินทร์ เป็นภูเขาไฟที่ดับแล้ว มียอดเตี้ย ๆ 3 ได้แก่ ยอดเขาชาย เป็นที่ตั้งของวัดพนมศีลาราม และที่บรรจุอัฐิของเจ้าเมืองสุรินทร์และเป็นประดิษฐานพระพุทธรูปสุรินทร์มงคล ปางประทานพร ภปร. ยอดเขาหญิง เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์ขนาดกลาง และยอดเขาคอก (พนมกรอล) พุทธสมาคมจังหวัดสุรินทร์ ได้สร้างศาลาอัฐิมุขเพื่อเป็นอนุสรณ์ฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี เป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง และสถูปบรรจุอัฐิพระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์ อดุล) เกจิอาจารย์ที่ชาวสุรินทร์เคารพนับถือ ปัจจุบันเขาสวายได้รับการประกาศเป็น วนอุทยานพนมสวาย

แหล่งน้ำที่สำคัญของจังหวัดสุรินทร์ ได้แก่

1. **แม่น้ำมูล** ต้นน้ำเกิดจากภูเขาตพญาเย็น เขตอำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา ไหลผ่านจังหวัดสุรินทร์ ทางเขตอำเภอชุมพลบุรี อำเภอท่าตูม และอำเภอรัตนบุรี ไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่จังหวัดอุบลราชธานี เป็นแหล่งน้ำที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตร การเพาะปลูก การคมนาคม นอกจากนี้ยังอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำต่าง ๆ เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของราษฎร หากไม่ได้รับผลกระทบจากภาวะฝนแล้ง จะมีน้ำตลอดทั้งปี

2. **ลำน้ำชี** ต้นน้ำเกิดจากเขาพนมดงรัก เป็นลำน้ำที่แบ่งเขตจังหวัดสุรินทร์ กับจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นลำน้ำที่ใหญ่ที่สุดในจังหวัดสุรินทร์ ความยาวทั้งสิ้นประมาณ 90 กิโลเมตร ไหลผ่านจังหวัดสุรินทร์ ในเขตอำเภอปราสาท อำเภอเมืองสุรินทร์ อำเภอจอมพระ และไปบรรจบแม่น้ำมูลที่บ้านดากลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์

3. **ลำน้ำห้วยพลับพลา** ต้นน้ำเกิดจากอำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ไหลผ่านหุบกุลาร้องไห้ ลงสู่แม่น้ำมูลที่อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ เป็นลำน้ำที่แบ่งอาณาเขตจังหวัดสุรินทร์ กับจังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด

4. **ลำน้ำห้วยทับทัน** ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาพนมดงรัก ไหลผ่านเขตอำเภอสังขะ อำเภอศรีณรงค์ อำเภอสำโรงทาบ อำเภอโนนนารายณ์ อำเภอรัตนบุรี และไหลลงสู่แม่น้ำมูล

5. **ลำน้ำพระวี** ไหลผ่านเขตอำเภอเมืองสุรินทร์ อำเภอเขวาสินรินทร์ อำเภอจอมพระ และอำเภอท่าตูม ทางจังหวัดได้ทำการขุดลอก และสร้างฝายน้ำล้นกันเป็นช่วง ๆ เพื่อใช้ประโยชน์ทางการเกษตร การเพาะปลูก และการอุปโภคบริโภค

6. **ลำน้ำเสน** ต้นน้ำเกิดจากเขาพนมดงรัก ไหลผ่านเขตอำเภอสังขะ อำเภอศรีณรงค์ เป็นแหล่งน้ำที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตร การเลี้ยงสัตว์ ในฤดูแล้งน้ำแห้งเป็นบางช่วงของลำน้ำ

7. **ลำน้ำพระหาร** ไหลผ่านเขตอำเภอเมืองสุรินทร์ ในฤดูฝนน้ำจะท่วมหลาก แต่ในฤดูแล้งน้ำจะแห้งขอด ไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ประโยชน์ได้

8. **ลำน้ำแก้ว** ไหลผ่านเขตอำเภอรัตนบุรี และไหลลงสู่แม่น้ำมูล ฤดูแล้งบางช่วงของลำน้ำต้นน้ำขึ้น ไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ประโยชน์ได้เช่นเดียวกัน

9. **ลำห้วยสำราญ** เป็นลำห้วยที่แบ่งอาณาเขตจังหวัดสุรินทร์ กับจังหวัดศรีสะเกษ ต้นน้ำเกิดจากเขาพนมดงรัก (เขาขาด) และพนมขะเรียวชะระนี้อย (เขานางโศก) ไหลผ่านเขตอำเภอบัวเชด และอำเภอสังขะ

10. **ลำห้วยจริง** เป็นลำห้วยที่แบ่งอาณาเขต อำเภอศรีขรภูมิ กับอำเภอโนนนารายณ์ และอำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์มีโครงการชลประทาน 1 แห่ง คือ เขื่อนห้วยเสนง (สะเนง=เขาสัตว์) อยู่ในเขตอำเภอเมืองสุรินทร์ เป็นโครงการส่งน้ำทดน้ำ เอื้อประโยชน์ต่อการทำนาในพื้นที่ไม่ต่ำกว่า 46,180 ไร่

11. **ลำห้วยไผ่** ต้นน้ำเกิดจากท้องทุ่งนาในเขตอำเภอสนม ไหลผ่านเขตตำบลโพธิ์โก อำเภอสนม เป็นแหล่งน้ำที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตร การเลี้ยงสัตว์ โดยปลายน้ำอยู่ที่แม่น้ำมูล ตำบลน้ำเขียว อำเภอรัตนบุรี อ่างเก็บน้ำห้วยลำพอก อำเภอศรีขรภูมิ

ทรัพยากรป่าไม้ จังหวัดสุรินทร์ มีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ คือ ป่าไม้ ซึ่งมีพื้นที่ป่าไม้ทั้งจังหวัดประมาณ 1,434,001 ไร่ ปัจจุบันมีพื้นที่ป่าสมบูรณ์เหลืออยู่ประมาณ 187,343 ไร่ จังหวัดสุรินทร์ มีพื้นที่ที่ได้รับการประกาศเป็นเขตป่าจำนวน 1,382,625 ไร่หรือคิดเป็นร้อยละ 27.23 ของพื้นที่ โดยสามารถแยกได้ดังนี้ คือ

1. เขตป่าสงวนแห่งชาติ จำนวน 26 ป่า
2. วนอุทยาน จำนวน 2 แห่ง ได้แก่ วนอุทยานพนมสวาย อำเภอเมืองสุรินทร์ เนื้อที่ 2,500 ไร่ และวนอุทยานป่าสนหนองคู อำเภอสังขะ เนื้อที่ 625 ไร่
3. เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า 1 แห่ง คือ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยสำราญ-ห้วยทับทัน อยู่ในพื้นที่อำเภอพนมดงรัก อำเภอกาบเชิง อำเภอสังขะ และอำเภอบัวเชด เนื้อที่ 313,750 ไร่
4. ป่าชุมชน เอกสารบรรยายสรุปจังหวัดสุรินทร์ ประจำปี พ.ศ. 2540 มีการตัดไม้ทำลายป่าค่อนข้างสูง โดยเฉพาะการบุกรุก เผ้วถาง เพื่อการเกษตรกรรม ป่าไม้ส่วนใหญ่อยู่ทางตอนใต้ของจังหวัดบริเวณเทือกเขาพนมดงรัก ในเขตอำเภอสังขะ อำเภอบัวเชด อำเภอกาบเชิง และอำเภอพนมดงรัก และยังมีป่าไม้กระจัดกระจายเป็นหย่อม ๆ ในเขตอำเภอปราสาท อำเภอเมืองสุรินทร์ อำเภอท่าตูม อำเภอรัตนบุรี อำเภอลำตวน และอำเภอศรีขรภูมิ ต้นไม้ที่มีอยู่โดยทั่วไปในจังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ ต้นเต็ง รั้ง ยาง ประดู่ พะยุง ตาด แดง กะบาก และอื่น ๆ รวมทั้ง ต้นมันปลา หรือต้นกันเกรา ซึ่งเป็นต้นไม้ประจำจังหวัดสุรินทร์ จากการที่ป่าไม้ถูกทำลายมาก จึงมีการปลูกป่าทดแทน หรือปลูกไม้โตเร็วเพื่อการใช้สอย เช่น ต้นกระถินณรงค์ ต้นยางพารา ต้นตะกู และต้นยูคาลิปตัส เป็นต้น (พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในความดูแลของ ออป. (องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้) กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม)

ทรัพยากรสัตว์ป่า จังหวัดสุรินทร์มีทรัพยากรสัตว์ป่าอยู่มากมายทั่วทั้งจังหวัด แต่ปัจจุบันนี้สัตว์ป่าจะมีอยู่เฉพาะตามพื้นที่ป่าที่อนุรักษ์ไว้และอาศัยอยู่ในเขตป่าสงวนและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเท่านั้น ส่วนสัตว์ป่าที่พบเห็นได้ในปัจจุบันที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยทับทัน-ห้วยสำราญ ได้แก่ เก้ง กวาง ลิ่น วัวแดง กระซัง ลิง ค่าง ชะนี เสือโคร่ง เลียงผา อีเห็น แมวดาว ชะมด เม่น ไก่ฟ้าพญาลอ นกนานาชนิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมูป่า และกระซังมีอยู่จำนวนมากทั่วพื้นที่ สัตว์ที่มีลักษณะเด่นในพื้นที่ ได้แก่ ไก่ฟ้าพญาลอ เก้ง และที่พบเห็นในวนอุทยานพนมสวาย ได้แก่ กระรอก กระต่ายป่า สัตว์ปีกมีบ้างแต่ไม่มากนัก ได้แก่ นกกระเต็น บ่าง นกกระทาดง นกกวัก นกกระปูด นกกางเขนดง นกเขาหลวง นกเป็ดน้ำและนกเหยี่ยว และที่พบในวนอุทยานป่าสนหนองคู ได้แก่ กระรอก บ่าง กระต่ายป่า งู แย้ และนกเขา นกกระปูด นกเอี้ยง บางครั้งก็จะมีพบนกเงือกมาอยู่บ้าง และยังมีสัตว์ป่าอีกหลายชนิดที่สามารถพบเห็นได้ในป่าชุมชนต่าง ๆ ที่มีการอนุรักษ์ผืนป่าไว้

ทรัพยากรน้ำ จังหวัดสุรินทร์มีลำนํ้าธรรมชาติที่สำคัญ 8 สาย คือ แม่นํ้ามูล ลำนํ้าชินน้อย ลำห้วยอารีย์ ลำห้วยพลับพลา ลำห้วยระวี ลำห้วยทับทัน ลำห้วยสำราญ และลำห้วยแก้ว เป็นลำนํ้าที่ทำ

ประโยชน์แก่จังหวัดนอกรอกจากนั้นยังมีแหล่งน้ำอื่น ๆ ในเขตอำเภอต่าง ๆ รวมถึงแหล่งน้ำอื่นที่ไม่เอื้อประโยชน์มากนัก เนื่องจากในฤดูแล้งไม่มีน้ำอีกเป็นจำนวนมาก

ทรัพยากรธรณี

จังหวัดสุรินทร์มีทรัพยากรทางธรณีที่สำคัญ ได้แก่ ทรายแม่น้ำมูล พบที่อำเภอท่าตูม และอำเภอชุมพลบุรี บ่อหินลูกรัง พบที่ อำเภอท่าตูม อำเภอสำโรงทาบ อำเภอเมืองสุรินทร์ และอำเภอสังขะ หินภูเขา เป็นหินภูเขาที่ได้จากเขาสวาย ท้องที่ตำบลสวาย และตำบลนาบัว สำหรับบ่อนโรงงานโมหินเพื่อใช้ประโยชน์ในการก่อสร้าง

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น

การตั้งถิ่นฐาน สมัยทวารวดี พบมีหลักฐานการตั้งถิ่นฐานมาก่อนแล้วในดินแดนแถบอีสานใต้ ไปจนถึงบริเวณแถบอีสานกลางโดยชนชาติแรกๆ ที่ได้เข้าอาศัยอยู่ ชาติพันธุ์ตระกูลมอญ ละว้า ลัวะ ขอม สมัยอาณาจักรขอมรุ่งเรือง ราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 เป็นต้นมา ซึ่งชาวขอม (กวย กวย ข่า ขมุ ลัวะ ละว้า เยอ หรือส่วย) ซึ่งเป็นคนพื้นเมืองดั้งเดิมในแถบดินแดนอีสานใต้ และแถบสปป.ลาว สยาม กัมพูชา และญวน สุรินทร์เป็นจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีความเป็นมายาวนาน จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ ข้อมูลในพงศาวดาร เรื่องเล่าตำนานที่เล่าสืบต่อกันมาเป็นที่อยู่ของชนหลายเผ่าพันธุ์ทั้ง สยาม ไทย กวยหรือกวย (ขอม) เขมร (ขะแมร์) ลาว ทำให้มีภาษาและวัฒนธรรมที่หลากหลายที่ผสมผสานกันอย่างกลมกลืน

เมืองโบราณเขตเมืองเก่าของเมืองสุรินทร์ เมืองโบราณเขตเมืองเก่าของเมืองสุรินทร์ อยู่พื้นที่ในเขตเทศบาลเมืองสุรินทร์มีมนุษย์เข้ามาตั้งชุมชนแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ลักษณะชุมชนเป็นเนินดินมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ รูปร่างรี หรือวงกลม ขนาดกว้างประมาณ 1,000 เมตร ยาวประมาณ 1,300 เมตร เป็นลักษณะเฉพาะของแผนผังเมืองโบราณตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายถึงสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นซึ่งพบทั่วไปในเขตภาคอีสานตอนล่าง กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานเมืองสุรินทร์ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 95 ตอนที่ 98 ลงวันที่ 19 กันยายน 2521 จากการสำรวจของหน่วยศิลปากรที่ 6 ในปี พ.ศ. 2534 พบว่าตัวเมืองยังมีสภาพที่สมบูรณ์เห็นแนวคูน้ำ-คันดินแบ่งออกเป็น 2 ชั้น คือ เมืองชั้นในและเมืองชั้นนอกเมืองชั้นใน มีลักษณะเป็นรูปร่างแบบสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายถึงสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น มีขนาดกว้างประมาณ 1,000 เมตร ยาวประมาณ 1,300 เมตร สภาพคูเมืองค่อนข้างสมบูรณ์ มีบางส่วนเท่านั้นที่ขาดหายไปเมืองชั้นนอก มีลักษณะแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแบบชุมชนขอมโบราณ มีคูน้ำ 2 ชั้น คันดิน 1 ชั้นล้อมรอบ ขนาดกว้าง 1,500 เมตร ยาว 2,500 เมตร สภาพคูเมืองค่อนข้างสมบูรณ์ ยกเว้นด้านทิศใต้จะเห็นได้ว่า ตัวเมืองสุรินทร์ในปัจจุบันนี้เคยเป็นบ้านเมืองมาแล้วตั้งแต่สมัยโบราณกาลมาหลายพันปี ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของเมืองสุรินทร์ในอดีต ตลอดจนถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษของชาวสุรินทร์ได้เป็นอย่างดี ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่อย่างสำคัญที่คนสุรินทร์ในปัจจุบันจะช่วยกันรักษามรดกอันทรงคุณค่าชิ้นนี้ไว้ตราบชั่วลูกหลาน ด้วยการไม่บุกรุกทำลายคูน้ำคันดินของเมืองโบราณสุรินทร์ จากการศึกษาวิจัยการและสำรวจพบแหล่งโบราณคดีในจังหวัดสุรินทร์ กว่า 59 แห่ง ส่วนมากเป็นชุมชนโบราณที่มีคูน้ำ-คันดินล้อมรอบรูปร่างรี หรือวงกลม ได้แก่ แหล่งโบราณคดีบ้านโนนสวรรค์ ตำบลนาหนองไผ่ อำเภอชุมพลบุรี หมู่บ้านเนินสูงเกือบ 3 เมตร พบโบราณวัตถุได้แก่ เศษภาชนะดินเผาแบบต่างๆ รวมทั้งภาชนะเคลือบสีน้ำตาลแบบขอม และพบภาชนะที่ใช้บรรจุมีลักษณะเป็นภาชนะก้นมนขนาดใหญ่ ที่ใช้ในการฝังศพครั้งที่สองของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่มีอายุอยู่ในราว 2,000-1,500 ปี มาแล้ว พบมากไปตลอดลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลางแถบจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด และขอนแก่น เป็นลักษณะของกลุ่มวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้ ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุรินทร์ แหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท ตำบลปราสาททางอำเภอปราสาท แหล่งโบราณคดีแห่งนี้เป็นที่ตั้งของปราสาททาง เป็นโบราณสถานขอมซึ่งกรมศิลปากรมี

โครงการชุดแต่ง ในปี พ.ศ. 2536 และได้ชุดตรวจชั้นดินทางด้านหลังของโบราณสถาน พบหลักฐานสำคัญแสดงให้เห็นถึงการอยู่อาศัยของมนุษย์มาก่อนจะสร้างปราสาท คือ โครงกระดูกมนุษย์เพศชาย อายุประมาณ 35- 40 ปี ปัจจุบันได้นำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สุรินทร์ นอกจากนี้แหล่งโบราณคดีทั้งสองแหล่งนี้แล้ว ยังไม่มีการขุดค้นตามหลักวิชาการในอีกกว่า 50 แห่ง อาศัยเพียงเทียบเคียงค่าอายุกับแหล่งอื่น ๆ พอสรุปได้ว่ามีอายุอยู่ในราว 2,000-1,500 ปีมาแล้ว หม่อมอมรวงศ์วิจิตร กล่าวไว้ในพงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานกล่าวว่า เดิมพื้นที่ในมณฑลลาวทางนี้ เมื่อก่อนจุลศักราชได้ 1,000 ปี ก็เป็นทำเลป่าดง (เป็นการเรียกไปเองของสมัยกรุงศรีอยุธยา) ซึ่งเป็นที่อาศัยของพวกคนอันสืบเชื้อสายมาแต่ขอม ต่อมาเรียกกันว่า กูย, กวย, ส่วย ซึ่งยังมีอาศัยอยู่ในฝั่งโขงตะวันออก ซึ่งปรากฏหลักฐานการสร้างปราสาทหิน และจากอิฐดินเผาจำนวนมากมีกระจายอยู่ทั่วไปในแถบอีสานใต้ ละโว้ (ลพบุรี) ไปจนถึงในเขตภาคกลาง (สมัยกรุงศรีอยุธยา หรือสมัยอาณาจักรทวารวดี) และภาคเหนือตอนล่าง จากหลักฐานที่พบภาชนะดินเผา ยุคก่อนประวัติศาสตร์บริเวณจังหวัดสุรินทร์ และพบแหล่งชุมชนโบราณหลายแห่ง ย่อมแสดงให้เห็นว่า ในบริเวณจังหวัดสุรินทร์ มีผู้คนอาศัยนานมาแล้วตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ในปีพ.ศ. 2538 นายเจริญ ไวรวิชัยกุล อาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ พร้อมคณะได้ศึกษาและเก็บข้อมูลชุมชนโบราณบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ ห้วยลำปลับลาด้านบนและลำน้ำมูลด้านใต้ เนื่องจากพบเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ อยู่เป็นจำนวนมาก จากการสำรวจสันนิษฐานว่าเนินเหล่านี้เป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์มาอย่างต่อเนื่อง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบหลักฐานชุมชนสมัยทวารวดีทั้งภูมิภาค เมืองโบราณที่สำคัญ เช่น เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เมืองกันทรวิชัย อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เมืองโบราณบ้านคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ เมืองเสมา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนและเป็นรูปธรรมอย่างหนึ่งของวัฒนธรรมทวารวดี นั่นคือ การนับถือศาสนาพุทธ ซึ่งก่อให้เกิดงานศิลปกรรมที่เนื่องในศาสนา ตามเมืองหรือชุมชนโบราณสมัยทวารวดีจะพบว่ามี การสร้างสิ่งก่อสร้าง หรือ รูปเคารพในศาสนาพุทธขึ้น ได้แก่ พระพุทธรูป พระพิมพ์ ใบเสมา เป็นต้น

ประวัติศาสตร์เมืองสุรินทร์ เมืองสุรินทร์เป็นเมืองเก่าแก่มีประวัติความเป็นมายาวนาน มีวัฒนธรรมที่ส่งสมสืบทอดมาตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยปัจจุบัน สิ่งที่ปรากฏหลักฐานบ่งบอกชัดเจน ได้แก่ คูเมือง 3 ชั้น มีเนินดินเป็นกำแพง สันนิษฐานว่าเคยเป็นเมืองหน้าด่านของขอม ดังที่[[สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตจอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต]] ทรงเรียบเรียง ถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในการรายงานตรวจราชการมณฑลอีสานและนครราชสีมา ลงวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2469 ดังนี้ เมืองสุรินทร์เป็นเมืองที่สร้างอย่างมั่นคงในปางก่อน มีคูถึง 3 ชั้น มีเนินดินเป็นกำแพงเมือง น่าจะเป็นเพราะเห็นว่าเป็นเมืองหน้าด่านทั้งทางตะวันออก และทางใต้ซึ่งมีช่องข้ามเขาบรรทัดต่อจังหวัดสุรินทร์อยู่หลายช่อง คือ ช่องปราสาทตาเมรินทร์, ช่องเสม็ก, ช่องดอนแก้ว เป็นต้น ซึ่งมีทางเดินไปสู่ศรีโสภณ และเมืองจันทน์ ยังมีคนและเกวียนเดินอยู่ทุกช่อง แต่เป็นทางลำบาก คงสะดวกแต่ช่องตะโก ต่อมาทางตะวันตก ซึ่งกรมทางได้ไปทำงานไว้เรียบร้อยแล้ว บริเวณเมืองสุรินทร์เป็นพื้นที่ลุ่ม น้ำท่วมตลอดปี แต่ก็ทำไร่นาได้ เป็นทุ่งใหญ่ บ้านเมืองกำลังจะเจริญขึ้น เพราะเป็นปลายทางรถไฟ มีห้องแถวคึกคักไม่หย่อนกว่าอุบล และกำลังสร้างทำอยู่อีกก็มีมาก พลเมืองแห่งจังหวัดสุรินทร์เป็นกูย กวย ส่วย (ขอม) และเขมร เป็นชาวพื้นเมือง เช่น บุรีรัมย์บางส่วน นางรอง มีลาวเจือปนบ้างเป็นส่วนน้อย ซึ่งชาวกูย (ขอม กวย ข่า ละว้า ลัว ลื้อ เยอ หรือส่วย) พูดภาษาของตนต่างหากซึ่งเป็นภาษาของพลเมืองแรกเริ่มของชาวสุรินทร์และเป็นภาษาของผู้ก่อตั้งเมืองสุรินทร์คนแรก พระสุรินทร์ภักดีศรีณรงค์จางวาง (เชียงปุม) และชาวกูย กวย ส่วย (ขอม) ส่วนใหญ่สามารถสื่อสารภาษาท้องถิ่นได้หลายภาษา ส่วนพวกเขมรพลเมืองสุรินทร์ยังคงพูดภาษาเขมร อยู่ทั่วไปและที่กล่าวว่าไม่รู้ภาษาไทยก็มีต้องใช้ล่ามเนือง ๆ ผู้ปกครองท้องถิ่น เห็นว่าเป็นการดีนรณ

แสร้งทำเป็นพูดไทยไม่ได้ก็มีอยู่มาก ชาวเขมรต่ำอพยพและถูกจับเป็นเชลยเข้ามาในแถบเมืองสุรินทร์มาก ในปี พ.ศ. 2324 ซึ่งทางฝ่ายเขมรต่ำเกิดการจลาจล โดยเจ้าทะละหะ (มุ) กับพระยาวิมลราช (ฮู) ฝักใฝ่ในทางญวน สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้า ให้สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก กับพระยาสุรสีห์ ยกกองทัพไปปราบปราม โดยเกณฑ์กำลังทางซุขันธ์ ประทายสมันต์ (เมืองสุรินทร์) ส่งชะ ไปช่วยปราบปรามเมืองประทายเพชร ประทายมาศ เมืองรุ่งตำแรย์ กำปงสวายและเสียมราฐ ในอดีตการไปมาถึงกันกับพวกเขมรต่ำในการปกครองฝรั่งเศสนั้น สอบสวนได้ความว่ายังมีอยู่เสมอแต่มีข้างฝ่ายคนเรื่องเขมรต่ำอพยพเข้ามาอยู่ทางเราเสียมากกว่า ปีหนึ่ง เข้าประมาณ 50 - 100 คน โดยมากเป็นเรื่องหนีส่วยอากรที่ทางฝ่ายโน้นเก็บแรงกว่าทางนี้ หรือการเกณฑ์แรงงาน ความยากจน และสงครามซึ่งเกิดขึ้นอยู่เนืองๆ จังหวัดสุรินทร์ มีลำดับการพัฒนาทางประวัติศาสตร์อย่างค่อยเป็นค่อยไป ทั้งทางด้าน การปกครอง สังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง จากการตั้งบ้านเรือนที่มีวิถีชีวิตอย่างเรียบง่ายในอดีต มาเป็นวิถีชีวิตที่ลึบซับซ้อนอย่างในปัจจุบัน โดยเฉพาะการสะท้อนความเคลื่อนไหวของผู้คนที่มีมิติความสัมพันธ์ต่อกันอยู่ตลอดเวลา อันเป็นลักษณะโดดเด่นของผู้คนชาวจังหวัดสุรินทร์

ก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา พระยาประชารกิจกรจักรเชื่อว่า คนที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ในพื้นที่ของอีสานล่างคือ สุรินทร์ นครราชสีมา หรือ โคราช (เมืองโคราชเก่า บริเวณอำเภอเสิงสาง เมืองพิมาย และบริเวณใกล้เคียง มีโบราณสถานเหลืออยู่ให้เห็น 3 แห่งด้วยกัน คือ ปราสาทโนนกู่ ปราสาทเมืองแขก และปราสาทเมืองเก่า การเดินทางใช้ทางหลวงหมายเลข 2 ไปจนถึงกิโลเมตร ที่ 221-222 เลี้ยวขวาไปตามทางเข้าสู่อำเภอสูงเนิน 2.7 กิโลเมตร จะพบทางแยกขวามือตรงมูวัดญาณโศภิตวนาราม (วัดป่าสูงเนิน) ซึ่งเป็นเส้นทางเข้าสู่เมืองโบราณโคราช รวมระยะทางห่างจากตัวเมืองประมาณ 32 กิโลเมตร) บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานีบางส่วน กลุ่มแรกคือ กวย กุย ข่า ขมุ ลัวะ ละว้า เยอ (ทั้งหมดสืบเชื้อสายมาจากขอม) ซึ่งเป็นพวกเดียวกัน แต่เรียกตามสำเนียงของภาษาพูดในแต่ละท้องถิ่น แต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กลับเรียกชนกลุ่มนี้ว่า ชาวส่วย (ขอม) อีริค ไฮเดนฟาเดน นักชาติพันธุ์วิทยาชาวเดนมาร์ก สันนิษฐานว่าพวกกวย กุย เคลื่อนย้ายจากประเทศจีนเข้าสู่ประเทศพม่า และมาถึงภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เมื่อประมาณ 1,200 ปี ก่อนคริสตกาล หรือประมาณ 3,000 ปีเศษมาแล้ว ชาวกวยเหล่านี้อาศัยอยู่เป็นบริเวณกว้าง ตั้งแต่ภาคใต้ของลาว ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของกัมพูชาและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พวกที่อพยพเข้ามาเป็นระลอกที่ 2 และที่ 3 คือ เขมรและลาว หม่อมอมรวงศ์วิจิตร กล่าวไว้ในพงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานกล่าวว่า เดิมพื้นที่ในมณฑลลาวทางนี้ เมื่อก่อนจุลศักราชได้ 1,000 ปี ก็เป็นทำเลป่าดง ซึ่งเป็นที่อาศัยของพวกคนอันสืบเชื้อสายมาแต่ขอม ต่อมาเรียกกันว่า กุย, กวย, ส่วย ซึ่งยังมีอาศัยอยู่ในฝั่งโขงตะวันออก ซึ่งปรากฏหลักฐานการสร้างปราสาทหิน และจากอิฐดินเผาจำนวนมากมีกระจายอยู่ทั่วไปในแถบอีสานใต้ ละโว้ (ลพบุรี) ไปจนถึงในเขตภาคกลางและภาคเหนือตอนล่าง เขมร (ขะแมร์) เพิ่งอพยพเข้ามาอยู่ในสมัยอาณาจักรขอมรุ่งเรือง ราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 เป็นต้นมา อาจจะมาจกแถบหมู่เกาะของต่างๆ ของอินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ในปัจจุบัน ภายหลังได้ผสมกลมกลืนกับชาวขอม (กวย กวย ส่วย) บ้าง ซึ่งเป็นคนพื้นเมืองเจ้าของแผ่นดินดั้งเดิมและได้ชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า พวกเขมรป่าดง (ข่า-เขมร) ในสมัยกรุงศรีอยุธยา (ซึ่งทางกรุงศรีอยุธยาเรียกไปเองในเขตอีสานกลางและเขตอีสานใต้โดยที่คนในพื้นที่ไม่ยอมรับ) ส่วนพวกลาวนั้นอพยพเข้ามาอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ราว พ.ศ. 2257-พ.ศ. 2261

สมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ได้แพร่ขยายอิทธิพลทางการเมือง ทำให้กัมพูชาตกอยู่ในฐานะประเทศราชและในระหว่างปีพ.ศ. 2103 อาณาจักรลาวมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่นครเวียงจันทน์ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091-พ.ศ. 2111) กษัตริย์ของลาวได้สร้างนครเวียงจันทน์เป็นเมืองหลวงของล้านช้างในปีพ.ศ. 2257 ลาวแตกออกเป็น 3 รัฐอิสระ คือหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ มีชาวกวย - ลาวกลุ่มหนึ่งซึ่งนำโดยเจ้าราชครูหลวงแห่งวัดป่าโพธิ์สะเม็ดพร้อม

ด้วยนักศึกษาวัด ทั้งที่กำลังศึกษา เป็นพระภิกษุสามเณรอยู่และที่จบการศึกษาแล้วเป็นอ้ายเชียง อ้ายทิด (บัณฑิต) อ้ายจารย์ (อาจารย์) กับพวกข้าทางใต้ไปบูรณะพระธาตุพนม และไปจนถึงเขมร แล้วกลับมาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่เมืองจำปาศักดิ์ เมืองจำปาศักดิ์นั้นเป็นเมืองพี่น้องกับเมืองอัตตะปือแสนแปง (แสนแปง) ซึ่งต่างเป็นเมืองของพวกลาวะ ละว้า ขอม กวย (หรือชนเผ่าพันธุ์ที่เราเรียกว่ากวย กวย ข่า เยอ ส่วยในปัจจุบัน) ขณะนั้นเมืองจำปาศักดิ์ปกครองโดยนางแพง เจ้าหญิงข่า-ลาวะ (กวย กวย ขอม) ธิดาของนางเพากับเจ้าคำซ่าง หรือบ้างคำ ด้วยคุณงามความดีของเจ้าราชครูหลวงแห่งวัดป่าโพธิ์สะเม็ด นางแพงจึงมอบอำนาจการปกครองเมืองจำปาศักดิ์ให้ เจ้าราชครูหลวงจึงได้อันเชิญเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรจากนครเวียงจันทน์ไปปกครองนครจำปาศักดิ์นับตั้งแต่พ.ศ. 2261-พ.ศ. 2281 เป็นต้นมา เมื่อเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรได้ปกครองจำปาศักดิ์แล้ว เจ้าราชครูแห่งวัดป่าโพธิ์สะเม็ดจึงขยายอำนาจ โดยตั้งผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ออกไปปกครองเมืองของลาวะ ละว้า ข่าต่าง ๆ ภายในเขตเมืองจำปาศักดิ์ เช่น ส่งจารย์หวด เป็นเจ้าเมืองโขงสีพันดอน ให้ท้าวมันไปตั้งบ้านโพธิ์ขึ้นเป็นเมืองสาระวันแต่ชาวบ้านชอบเรียกเมืองมันตามชื่อท้าวมันและเรียกควบกับเมืองคำทองใหญ่ว่าเมืองมันคำทอง ให้จารย์แก้วไปตั้งบ้านถ่ง (ท่ง) เป็นเมืองสุวรรณภูมิ (ในจังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) ให้จารย์เชียงมาตั้งบ้านโนนสามขาเป็นเมืองศรีนครเขต (ศรีสะเกษในปัจจุบัน) ตั้งได้ไม่นานเมืองศรีนครเขตก็ถูกทิ้งให้เป็นเมืองร้างการแยกเป็นรัฐอิสระของอาณาจักรลาว ทำให้ทั้ง 3 รัฐ เกิดการแข็งต่อเมืองกันและต่างสะสมแสนยานุภาพไว้ต่อสู้ ป้องกันการรุกราน เมืองจำปาศักดิ์จึงบังคับให้อัตตะปือ แสนปางส่งช่างป้อนกองทัพให้แก่จำปาศักดิ์ตามที่ต้องการ ทำให้ชาวอัตตะปือแสนปางทนต่อสภาพถูกบีบบังคับไม่ได้ ส่วนหนึ่งจึงข้ามลำน้ำโขงเข้ามาอาศัยกับพวกกวย กวย หรือส่วยตั้งเดิมบริเวณป่าดงดิบแถบอีสานล่าง คือ อุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ มหาสารคาม และบางส่วนของนครราชสีมา ขอนแก่น ชัยภูมิ ขาวกวย กวย (ขอม) หลายกลุ่มพากันข้ามมาตั้งหลักแหล่งทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง เพิ่มเติม (ซึ่งแต่เดิมมีการตั้งถิ่นฐานในบริเวณภูมิภาคนี้มานานเป็นพันปีแล้ว) เมื่อพ.ศ. 2260 แยกย้ายกันไปตั้งบ้านเรือนและมีหัวหน้าปกครองตามที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นจังหวัดสุรินทร์ในปัจจุบัน คือ

กลุ่มที่ 1 มาอยู่ที่บ้านเมืองที (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเมืองสุรินทร์) มีหัวหน้าชื่อ
เชียงปุม

กลุ่มที่ 2 มาอยู่ที่บ้านกุดหวายหรือเมืองเตา (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอรัตนบุรี)
มีหัวหน้าชื่อ เชียงลี

กลุ่มที่ 3 มาอยู่ที่บ้านเมืองสิง (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอจอมพระ) มีหัวหน้าชื่อ
เชียงสง

กลุ่มที่ 4 มาอยู่ที่บ้านปราสาทสี่เหลี่ยมโคกลำดวน (ปัจจุบันคือบ้านพื้นที่โดยรอบของ
ปราสาทสี่เหลี่ยมโคกลำดวนหรือสมัยหลังถูกบดเบียนชื่อมาเป็นปราสาทกุด(ปัจจุบันในบริเวณภายในพื้นที่
ของวัดเจ๊ก) อำเภอชูขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ) มีหัวหน้าชื่อ ตากะจะ และ เชียงขัน

กลุ่มที่ 5 มาอยู่ที่บ้านอัจจะปะนึ่ง (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอสังขะ) มีหัวหน้าชื่อ
เชียงฆะ

กลุ่มที่ 6 มาอยู่ที่บ้านกุดปะไท (ปัจจุบันคือบ้านจารพัต อำเภอศีขรภูมิ) มีหัวหน้าชื่อ
เชียงไชย ขาวกวย กวย ส่วย (ขอม) เหล่านี้มีความชำนาญในการคล้องช้าง ด้านการเมืองการปกครอง
ด้านการทหาร ด้านวิศวกรรม ด้านการแพทย์ ทำการเกษตร หาของป่า ป่าดงแถบนี้เดิมมีสัตว์ป่าอุดม
สมบูรณ์ เช่น โขลงช้างพัง ช้างพลาย ผูงแก้ง กวาง ละมั่ง และโคแดง ในอดีตแต่ละชุมชนชาวกวยมีการไปมา
หาสู่กันอยู่เสมอ ซึ่งไม่ได้มีเส้นเขตแดนใดแบ่งกันแบบสมัยปัจจุบัน
สมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (เจ้าฟ้าเอกทัศ กรมขุนอนุรักษ์มนตรี) แห่งกรุงศรีอยุธยา ช้างเผือก
เขตกรงหน่อออกมาจากกรุงศรีอยุธยาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเข้าสู่เขตพิมาย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึง

โปรดให้ขุนนางสองพี่น้อง (เข้าใจว่า คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท) กับไพร่พล 30 คน ออกติดตามช้างเผือกมาทางแขวงเมืองพิมาย ได้มาสืบถามร่องรอยช้างจากชาวเมืองพิมายซึ่งเป็นผู้ชำนาญภูมิประเทศในแถบนั้น ก็ได้รับคำแนะนำให้ไปสืบถามพวกส่วย มอญ แสก โพนช้างอยุธยาแดงใหญ่เชิงเขาพนมดงรัก เมื่อได้รับคำแนะนำจากชาวเมืองพิมายว่า ช้างเผือกหนีไปทางไหนแล้ว ขุนนางสองพี่น้องพร้อมด้วยไพร่พลออกติดตามต่อมาตามลำน้ำมูลมาพบเชียงสีหรือตากะอาม หัวหน้าบ้านกุดหวาย เชียงสีได้พาขุนนางสองพี่น้องไปพบหัวหน้าหมู่บ้านอื่น ๆ เพื่อจะได้ช่วยกันตามหาช้างเผือกต่อไป โดยไปหาเชียงปุมที่บ้านเมืองที่ เชียงปุมได้ร่วมสมทบกับขุนนางสองพี่น้องพากันไปหาเชียงไชยที่บ้านกุดปะไท (บ้านจารพัด) ไปหาดากะจะและเชียงขันที่บ้านโคกล่าดวน (หรือชื่อเรียกเต็มว่าบ้านปราสาทสี่เหลี่ยมโคกล่าดวน) ไปหาเชียงชะที่บ้านอจจะปะนึ่ง จึงทราบข่าวจากเชียงชะว่า ได้พบช้างเผือกเชือกหนึ่งมีเครื่องประดับที่งาพาบริวารซึ่งเป็นช้างป่ามาเล่นน้ำที่หนองโชนก หรือหนองบัวในเวลาบ่ายทุกวัน เชียงชะก็พาขุนนางสองพี่น้องและพวกไปยังหนองโชนก พากันขึ้นต้นไม้ที่ริมหนองโชนกเพื่อดูช้างโขลงนั้น ครั้นเวลาบ่ายช้างโขลงนั้นก็ออกจากชายป่ามาเล่นน้ำตามเคย ปรากฏว่า ช้างเผือกที่หายมานั้นอยู่กลางฝูงพากันลงเล่นน้ำที่หนองโชนก ขุนนางทั้งสองจึงเอาก้อนอิฐแปดก้อนที่นำมาจากบ้านเมืองที่ขึ้นเสกเวทมนตร์ตามพิธีกรรมคชศาสตร์ อธิษฐานแล้วขว้างไปยังโขลงช้างทั้งแปดทิศ ฝ่ายช้างป่าก็แตกตื่นหนีเข้าป่าหมด คงเหลืออยู่แต่ช้างเผือกเชือกเดียวขุนนางสองพี่น้องก็ลงจากต้นไม้พากันขึ้นขี่หลังช้างโดยง่าย เมื่อจับช้างได้แล้ว ขุนนางสองพี่น้องและบริวารพากันเดินทางกลับ หัวหน้าหมู่บ้านทั้งหลายที่มาช่วยเหลือในการติดตามช้าง ก็ได้อำนวยความสะดวกในการควบคุมช้างเผือกมาส่งที่กรุงศรีอยุธยาด้วย เมื่อมาถึงพระนครแล้ว ขุนนางสองพี่น้องจึงได้นำหัวหน้าหมู่บ้านทั้งหลายเข้าเฝ้าสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ และกราบบังคมทูลเหตุการณ์ทั้งหมดให้ทรงทราบ สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ จึงโปรดเกล้าแต่งตั้งบรรดาหัวหน้าชาวกูย (กวย, ส่วย) ให้มีฐานันดรศักดิ์ คือ

- 1) ดากะจะ เป็น หลวงแก้วสุวรรณ
- 2) เชียงขัน เป็น หลวงปราบ
- 3) เชียงชะ เป็น หลวงเพชร
- 4) เชียงปุม เป็น หลวงสุรินทรภักดี
- 5) เชียงลี เป็น หลวงศรีนครเตา
- 6) เชียงไชย เป็น ขุนไชยสุริยงค์

กลับไปปกครองคนในหมู่บ้านของตน โดยอยู่ในอำนาจของกรุงศรีอยุธยาขึ้นตรงต่อเมืองพิมาย พ.ศ. 2306 หลวงสุรินทรภักดี (เชียงปุม) ได้ขอพระบรมราชานุญาตย้ายหมู่บ้านจากเมืองที่ตั้งคับแคบและไม่สะดวกในการทำมาหากินไปตั้งที่บ้านคูประทายหรือบ้านคูประทายสมันต์ คือที่ตั้งเมืองสุรินทร์ในปัจจุบัน ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่กว้างใหญ่มีกำแพงค่ายคูล้อมรอบถึง 2 ชั้น เป็นชัยภูมิเหมาะสมที่จะป้องกันและต่อต้านศัตรูที่มารุกรานได้เป็นอย่างดี เมื่อได้รับอนุญาตแล้วหลวงสุรินทรภักดีจึงได้อพยพราษฎรบางส่วนไปอยู่ที่บ้านคูประทาย ส่วนญาติพี่น้อง ชื่อเชียงบิต เชียงเกตุ เชียงพัน นางสะตา นางแล และราษฎรส่วนหนึ่งคงอยู่ ณ หมู่บ้านเมืองที่ตามเดิม ระหว่างที่อยู่บ้านเมืองที่ หลวงสุรินทรภักดี (เชียงปุม) กับญาติร่วมกันสร้างเจดีย์ 3 ยอด สูง 18 ศอก และสร้างโบสถ์พร้อมพระปฏิมา หน้าตักกว้าง 4 ศอก ซึ่งปรากฏอยู่ที่วัดเมืองที่มาจนถึงปัจจุบันนี้ เมื่อย้ายถิ่นฐานจากบ้านเมืองที่ไปอยู่ที่บ้านคูประทายแล้ว หัวหน้าหมู่บ้านทั้ง 5 จึงได้พากันไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงศรีอยุธยา นำสิ่งของไปทูลเกล้าถวาย คือ ช้าง ม้า แก่นสน ยางสน ปีกนก นอระมอด (นอแรด) งาช้าง ชีตั่ง น้ำผึ้ง เป็นการส่งส่วยตามราชประเพณี เพราะฉะนั้นบรรพบุรุษของชาวสุรินทร์จะได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในดินแดนอันเป็นป่าดงทึบส่วนนี้ โดยตั้งหลักแหล่งทำมาหากินอยู่อย่างมั่นคงก็ตาม แต่ก็ยังไม่เป็นที่รู้จักของกรุงศรีอยุธยา ยิ่งคงถือว่าเป็นกลุ่มชนที่อยู่เ็นป่าดงในราชอาณาจักรเท่านั้น ซึ่งกรุงศรีอยุธยาเริ่มรู้จักก็โดยหัวหน้าหมู่บ้านได้ช่วยเหลือจับช้างเผือก

คืนกรุงศรีอยุธยา และเมื่อหัวหน้าหมู่บ้านได้นำของไปทูลเกล้าถวายแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยามรินทร์ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า แต่งตั้งบรรดาศักดิ์ให้หัวหน้าหมู่บ้านสูงขึ้น ดังนี้

หลวงสุรินทรภักดี (เชียงใหม่) เป็น พระสุรินทรภักดีศรีณรงค์จางวาง ยกบ้านคูประทาย เป็น เมืองประทายสมันต์ ให้พระสุรินทรภักดีศรีณรงค์จางวาง เป็นเจ้าเมืองปกครอง ต้นตระกูล “อินทนูจิตร”

หลวงเพชร (เชียงใหม่) เป็น พระสังฆะบุรีศรีนครอัจจะ ยกบ้านอัจจะปะนึ่ง หรือ บ้านดงยาง เป็น เมืองสังฆะ ให้พระสังฆะบุรีศรีนครอัจจะ เป็นเจ้าเมืองปกครอง

หลวงศรีนครเตา (เชียงใหม่ หรือตากะฮาม) เป็น พระศรีนครเตา ยกบ้านกุดหวาย เป็น เมืองรัตนบุรี ให้พระศรีนครเตา เป็นเจ้าเมืองปกครอง

หลวงแก้วสุวรรณ (ตากะจะ) เป็น พระไกรภักดีศรีนครลำดวน ยกบ้านปราสาทสี่เหลี่ยมโคกลำดวน เป็น เมืองขุขันธ์ ให้พระไกรภักดีศรีนครลำดวน เป็นเจ้าเมืองคนแรกปกครอง การปกครองบังคับบัญชาแบ่งเป็นหมวดหมู่ เป็นกอง มีนายกอง นายหมวด นายหมู่ บังคับบัญชาขึ้นตรงต่อเมืองพิมาย หัวหน้าหมู่บ้านทั้งหมดก็เดินทางกลับและปกครองบ้านเมืองด้วยความสงบสุขตลอดมา

สมัยกรุงธนบุรี เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปีพ.ศ. 2310 แล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้อิสรภาพและตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี เมืองสุรินทร์ก็ขึ้นต่อกรุงธนบุรี เมื่อพ.ศ. 2318 พญาโพธิสาร จากนครจำปาศักดิ์ยกทัพมากวาดต้อนครัวบ้านครัวเมือง เมืองสุวรรณภูมิ เมืองดักศิลา (อำเภอรราชสีมา) และเมืองศรีนครเขต (ศรีสะเกษ) ทัพให้เป็นเมืองร้าง ครั้นเมื่อปีพ.ศ. 2321 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (สมเด็จพระเจ้าตากสิน) จึงโปรดเกล้าให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกเป็นแม่ทัพไปสมทบกำลังเกณฑ์เมืองขุขันธ์ เมืองสังฆะบุรี และกองทัพข้างคูประทายสมันต์ ขึ้นไปตีเมืองจำปาศักดิ์ เมืองนครพนม บ้านหนองคาย เวียงจันทน์ เป็นกำลังสำคัญในการขยายอิทธิพลสู่เขมร ในปีพ.ศ. 2324 ทางฝ่ายเขมรเกิดการจลาจล โดยเจ้าทะละหะ (มู) กับพระยาวิมลราช (ฮู) ฝักใฝ่ในทางญวน สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้า ให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก กับพระยาสุรสีห์ ยกกองทัพไปปราบปราม โดยเกณฑ์กำลังทางขุขันธ์ ประทายสมันต์ (เมืองสุรินทร์) สังฆะ ไปช่วยปราบปรามเมืองประทายเพชร ประทายมาศ เมืองรุ่งตำแรย์ กำปงสวายและเสียมราฐ การปราบปรามยังไม่ราบคาบ เกิดความไม่สงบขึ้นในกรุงธนบุรี สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกทราบข่าวจึงเลิกทัพกลับคืนมายังกรุงธนบุรี ในระหว่างสงครามครั้งนี้ได้มีพวกเขมรหลบหนีสงครามจากเมืองเสียมราฐ กำปงสวาย ประทายเพชร และเมืองอื่น ๆ เข้ามาอยู่ในเมืองประทายสมันต์ และสังฆะเป็นจำนวนมาก อาทิ ออกญานินทร์เสนาหา จางวาง ออกไกรแป้น ออกญาตุม นางตาม บุตรีเจ้าเมืองประทายเพชร (ซึ่งอาจจะเป็นชาวกวย) รวมทั้งพี่น้องบ่าวไพร่เมืองเสียมราฐ (ซึ่งอาจจะเป็นชาวกวย และเขมร ซึ่งยังคงมีการอาศัยกระจายอยู่ทั่วไปในประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน) ก็ได้พากันมาอยู่เมืองประทายสมันต์ด้วย ต่อมานางตามได้แต่งงานกับสุนทรหลานชายของพระยาสุรินทรภักดีศรีณรงค์จางวาง (เชียงใหม่) ภายหลังชาวเขมรทราบข่าว นางตามซึ่งเป็นนายของตนมาเป็นสะใภ้เจ้าเมือง จึงพากันอพยพมาอยู่ที่เมืองคูประทายมากขึ้น ดังนั้น ชาวเมืองคูประทาย ซึ่งเป็นชาวกวย จึงปะปนกับเขมรและเพราะเหตุที่ชาวเขมรมีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อน วัฒนธรรมตลอดทั้งความเป็นอยู่ จึงผันแปรไปทางเขมรมากขึ้นประกอบกับเมืองสุรินทร์รับผิดชอบเกลี้ยกล่อมผู้คนในเขตแดนเขมรตลอดจนให้เจ้าเมืองกรมการเมืองต่าง ๆ เหล่านี้จัดส่งคนไปลาดตระเวน เกลี้ยกล่อมผู้คนในเขตรับผิดชอบเดือนละสองครั้ง ให้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตเมืองสุรินทร์ ทำให้วัฒนธรรมเขมรเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว เมื่อเสร็จศึกสงครามเมืองเวียงจันทน์และเมืองเขมรแล้ว เจ้าเมืองประทายสมันต์ (เมืองสุรินทร์) เมืองขุขันธ์ และเมืองสังฆะได้รับเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น "พระยา" ทั้ง 3 เมือง

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สมัยรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ในปีพ.ศ. 2325 และตั้งกรุงเทพมหานครเป็นราชธานี พ.ศ. 2306 หลวงสุรินทรภักดี (เชียงปุม) ได้ขอพระบรมราชานุญาตย้ายหมู่บ้านจากเมืองที่ที่คับแคบไปตั้งที่บ้านคูประทายคือที่ตั้งเมืองสุรินทร์ปัจจุบัน ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่กว้างใหญ่ มีกำแพงค่ายคูล้อมถึงสองชั้นเป็นชัยภูมิที่เหมาะสม ระหว่างที่อยู่บ้านเมืองที่ หลวงสุรินทรภักดี (เชียงปุม) ได้สร้างเจดีย์สามยอด สูง 18 คอก สร้างโบสถ์พร้อมพระปฏิมา หน้าตักกว้าง 4 คอก ยังปรากฏอยู่ที่วัดเมืองที่มาถึงปัจจุบัน ต่อมาหัวหน้าหมู่บ้านชาวกูยทั้งห้าคนได้พากันไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงศรีอยุธยา และได้นำสิ่งของไปถวายคือ ช้าง ม้า แกนสม ยางสน นอระมด งาช้าง ปีกนก ชี้อั้ง เป็นการส่งส่วยตามราชประเพณีมาแต่โบราณ และประกอบกับเป็นเมืองเคยตามเสด็จพระราชดำเนินในการพระราชสงครามหลายครั้ง มีความชอบเป็นอันมากมาก จึงโปรดเกล้าพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็น "พระยาสุรินทรภักดีศรีจางวาง (เชียงปุม)" (1) บรรดาศักดิ์ "พระยา" เป็นบรรดาศักดิ์ สำหรับขุนนางระดับสูง หัวหน้ากรมต่างๆ เจ้าเมืองชั้นโท และแม่ทัพสำคัญ ในพระไอยการฯ มีเพียง 33 ตำแหน่ง ดังนั้น จึงมีประเพณี พระราชทานเครื่องยศ (โปรดดูเรื่อง เครื่องราชอิสริยยศไทย) ประกอบกับบรรดาศักดิ์ด้วย โดย พระยาที่มีศักดินามากกว่า 5,000 จะได้รับพระราชทานพานทอง ประกอบเป็นเครื่องยศ จึงเรียกกันว่า พระยาพานทอง ซึ่งถือเป็นขุนนางระดับสูง ส่วนพระยาที่มีศักดินาต่ำกว่านี้ จะไม่ได้รับพระราชทานพานทอง 2)บรรดาศักดิ์ จางวาง เป็นบรรดาศักดิ์ชั้นสูงในกรมมหาดเล็ก, ตำแหน่งผู้กำกับการ) พ.ศ. 2329 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้เปลี่ยนชื่อ เมืองประทายสมันต์ เป็นเมืองสุรินทร์ ตามสร้อยบรรดาศักดิ์ของเจ้าเมืองตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ในการเปลี่ยนชื่อเมืองประทายสมันต์ เป็นเมืองสุรินทร์ครั้งนี้ได้โปรดเกล้า ให้เจ้าเมืองพิมาย แบ่งปันอาณาเขตให้เมืองสุรินทร์ ดังนี้

ทิศเหนือ จดลำห้วยพลับพลา

ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ติดต่อกับแขวงเมืองรัตนบุรี ตั้งแต่แม่น้ำมูล ถึงหลักหิน ตะวันออกบ้านโพนงอยถึงบ้านโคกหัวลาว และต่อไปยังบ้านโนนเปือย และตามคลองห้วยถึงบ้านนาดี บ้านสังจ้งบรรจง ไปทางตะวันออกถึงห้วยทับทัน

ทิศตะวันออก จดห้วยทับทัน

ทิศตะวันตก ถึงลำห้วยตะโคง หรือชะโงก มีบ้านกก บ้านโคกสูง แงงทม สองชั้น และห้วยราช ส่วนทางทิศใต้ไม่ได้บอกไว้ เพราะขณะนั้นเมืองเขมรบางส่วนอยู่ในความปกครองของไทย เช่นบ้านจังก์ในเขตเขมรปัจจุบัน เคยเป็นอำเภองังกลของไทย ขึ้นกับเมืองสังขะ

พ.ศ. 2337 พระยาสุรินทรภักดีศรีณรงค์จางวาง (เชียงปุม) เจ้าเมืองกุยสุรินทร์ถึงแก่กรรม พระยาสุรินทรภักดีศรีณรงค์จางวาง (เชียงปุม) ต้นตระกูล "อินทนูจิตร" มีบุตร 4 คน เป็นชาย 2 คน ชื่อนายดี และนายมี เป็นหญิง 2 คน ชื่อนางน้อยและนางเงิน เมื่อพระยาสุรินทรภักดีศรีณรงค์จางวาง (เชียงปุม) ถึงแก่กรรม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้โปรดเกล้า ตั้งให้นายดี บุตรชายคนโต เป็นพระสุรินทรภักดีศรีณรงค์จางวาง เจ้าเมืองสุรินทร์คนต่อมา พ.ศ. 2342 มีตราโปรดเกล้า ให้เกณฑ์กำลังเมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ และเมืองขุขันธ์ เมืองละ 100 รวม 300 เข้ากองทัพยกไปตีกองทัพพม่า ซึ่งยกมาตั้งอยู่ในเขตแขวง เมืองนครเข็ญใหม่ แต่กองทัพไทยมิทันไปถึงได้ข่าวว่ากองทัพพม่าถอยไปแล้ว ก็โปรดเกล้าให้ยกกองทัพกลับ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้เปลี่ยนนามพระสุรินทรภักดีศรีณรงค์จางวาง (ดี)

เป็นพระสุรินทรภักดีศรีไพศัสมันต์ พ.ศ. 2350 ทรงพระราชดำริว่า เมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ เมืองขุขันธ์ เป็นเมืองเคยตามเสด็จพระราชดำเนินในการพระราชสงครามหลายครั้ง มีความชอบมาก จึงโปรดเกล้าให้ทั้ง 3 เมืองขึ้นตรงต่อกรุงเทพมหานคร เลยกทีเดียว มีอำนาจชำระคดีได้เอง ไม่ต้องขึ้นต่อเมืองพิมาย เหมือนแต่ก่อน

พ.ศ. 2351 พระสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ (ตี) เจ้าเมืองกุยสุรินทรถึงแก่กรรม จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งหลวงวิเศษราชา (มี) ผู้เป็นน้องชาย เป็นพระสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ เจ้าเมืองสุรินทรสืบต่อไป

สมัยรัชกาลที่ 2 พ.ศ. 2354 พระสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ (มี) เจ้าเมืองสุรินทรถึงแก่กรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้นายสุน บูตรพระสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ (ตี) เป็นพระสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์เจ้าเมืองสุรินทรสืบต่อไป ต่อมาเมืองขุขันธ์ ขออนุญาตยกบ้านลึงเสนเป็นเมืองกันทรลักษณ์ แล้วย้ายมาอยู่ที่บ้านลาวเดิม และยกบ้านแบบเป็นเมืองอุทุมพรพิสัย แล้วย้ายไปอยู่ที่บ้านปรีอ

สมัยรัชกาลที่ 3 เขตแขวงเมืองจำปาศักดิ์ไปจนถึงเมืองเวียงจันทน์อยู่ในอำนาจเจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์กับเจ้าโยบุตรที่ครองเมืองจำปาศักดิ์ พ่อลูกทั้งสองเห็นว่ามีเขตแขวงและกำลังผู้คนมากขึ้น ก็มีใจกำเริบคิดกบฏต่อกรุงเทพฯ เมื่อปีพ.ศ. 2369 เจ้าอนุวงศ์ตั้งให้เจ้าอนุปราศ (สีถาน) กับเจ้าราชวงศ์เมืองเวียงจันทน์คุมกองทัพยกเข้าตีหัวเมืองรายทางเข้ามาจนถึงจังหวัดนครราชสีมา ฝ่ายทางเมืองจำปาศักดิ์เจ้านครจำปาศักดิ์ (โย) ก็เกณฑ์กำลังยกเป็นกองทัพมาตีเมืองขุขันธ์แตกจับพระยาไกรภักดีศรีนครลำดวน (บุญจันทร์) เจ้าเมืองขุขันธ์กับพระภักดีภูธรสงครามปลัด (มานะ) พระแก้วมนตรียกกระบัตร (เทศ) กับกรมการได้และฆ่าเสีย ส่วนเมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ ได้มีการป้องกันเมืองอย่างเข้มแข็งทั้งกลางวันและกลางคืน และได้โต้เถียงกำลังไพร่พลไปสมทบกับกองทัพหลวงจนเสร็จสงคราม สาเหตุการกบฏครั้งนี้มีหลักฐานทั้งฝ่ายไทยและเอกสารพื้นเวียง เสนอประเด็นความขัดแย้งระหว่างเจ้าเมืองนครราชสีมากับเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ไว้ 3 ประเด็น คือ

ประเด็นที่ 1 การสักเลก (การสักข้อมือคนในบังคับ) ในหัวเมืองอีสาน สำหรับการสักเลกนี้ไม่มีหลักฐานว่าเริ่มเมื่อใดแต่อย่างน้อยที่สุดประมาณปีพ.ศ. 2317 ช่วงสมัยธนบุรี จนเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ในปีพ.ศ. 2369 การส่งข้าหลวงมาสักเลกสร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้คนในหัวเมืองเขมรป่าดงอย่างมาก ทั้งนี้เพราะนอกจากจะเจ็บตัวจากการสักเลกแล้วยังต้องเสียค่าธรรมเนียมในการสักเลกอีก คนละ 1 บาท 1 เฟื้อง

ประเด็นที่ 2 ความขัดแย้งระหว่างเจ้าเมืองนครราชสีมากับเมืองขุขันธ์ เอกสารพื้นเวียงกล่าวถึงความขัดแย้งระหว่างพระยาไกรภักดีศรีนครลำดวนเจ้าเมืองขุขันธ์ กับพระยาพรหมภักดีเจ้าเมืองนครราชสีมา จากการศึกษาของพรชยา สีนสวัสดิ์ กล่าวไว้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีความเชื่อมั่นและวางพระทัยในความสามารถของพระยาพรหมภักดีเจ้าเมืองนครราชสีมาดำเนินการบางประการที่ทำให้เดือดร้อนแก่หัวเมืองลาว และหัวเมืองต่างๆ ของชาวกุย (เมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ และเมืองขุขันธ์ เป็นต้น) จนเป็นเหตุให้เกิดความบาดหมางกับหัวเมืองในกลุ่มดังกล่าว เช่น ในครั้งพระยาพรหมภักดีมีคำสั่งให้เกณฑ์ไพร่พลจากเมืองอุบลราชธานี เมืองจำปาศักดิ์ เมืองสังขะ เมืองขุขันธ์ และเมืองสุรินทร์จะยกไปตีชาวข่า (ขอม) ในเขตแดนจำปาศักดิ์เพื่อกวาดต้อนส่งเข้ามากรุงเทพฯ ในครั้งนั้น พระยาไกรภักดีเจ้าเมืองขุขันธ์ได้เกิดขัดแย้งกับพระยาพรหมภักดีอย่างรุนแรงถึงกับพระยาไกรภักดีมีใบบอกฟ้องเข้ามายังกรุงเทพฯ ว่าพระยาพรหมภักดีทำการกดขี่ข่มเหง ทางกรุงเทพฯ จึงได้ส่งขุนนางผู้ใหญ่ขึ้นไปสอบสวนผลการสอบสวนปรากฏว่า พระยาพรหมภักดีไม่ผิด ความขัดแย้งระหว่างพระยาพรหมภักดีกับพระยาขุขันธ์ได้เกิดบานปลายออกไปเมื่อ พระยาพรหมภักดีสนับสนุนให้เจ้าทิงหล้า ซึ่งเป็นน้องชายของพระยาขุขันธ์ ก่อการกบฏต่อพระยาขุขันธ์ และพระยาพรหมภักดีนำ (กองทัพ) จังหวัดนครราชสีมาขึ้นมาสนับสนุนเจ้าทิงหล้า และได้จุดไฟเผาเมืองขุขันธ์จนพระยาขุขันธ์ต้องหนีไปอยู่เมืองนางรอง

ประเด็นที่ 3 ความขัดแย้งระหว่างเจ้าเมืองนครราชสีมากับเจ้านครจำปาศักดิ์ (เมืองของชาวกุย กวย (ขอม) ความขัดแย้งครั้งนี้ไม่ปรากฏในพงศาวดารไทย แต่ในเอกสารพื้นเวียงกล่าวว่าเป็นฉนวนสำคัญที่สุดที่ทำให้เจ้าอนุวงศ์ก่อการกบฏ กล่าวคือ พระยาพรหมภักดีครองเมืองโคราชได้ 2 ปี มีความขัดข้องใจที่ไม่ได้ครองเมืองจำปาศักดิ์ จึงจัดสร้างด่านใกล้เมืองพระยาไกรภักดี เจ้าเมืองขุขันธ์จน

เกิดเรื่องกับพระยาไกรภักดี ดังกล่าวมาแล้ว ภายหลังพระยาพรหมภักดีเจ้าเมืองนครราชสีมามีหนังสือสารตรา ไปยังเมืองจำปาศักดิ์ (เจ้าราชบุตรโย) เจ้าเมืองจำปาศักดิ์ไกรจงไปทูลเจ้านองวงศ์เวียงจันทน์ เจ้านองวงศ์ไกรธแคนมาจากจาก 3 ประเด็นที่กล่าวทำให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างเจ้านองวงศ์แห่งเวียงจันทน์กับเจ้าเมืองนครราชสีมา (ทองอิน) และนำไปสู่กบฏเจ้านองวงศ์ในปีพ.ศ. 2369 เจ้านองวงศ์ เมืองเวียงจันทน์แต่งตั้งให้เจ้าอุปราช (สีถาน) กับเจ้าราชวงศ์เมืองเวียงจันทน์ คุมกองทัพบุกเข้าตีเมืองรายทางเข้ามาจนถึงเมืองนครราชสีมา ฝ่ายทางเมืองจำปาศักดิ์ เจ้านครจำปาศักดิ์ (เจ้าโย) เกณฑ์กำลังยกทัพมาตีเมืองขุขันธ์จับพระไกรภักดีศรีนครลำดวน (บุญจันทร์) เจ้าเมืองขุขันธ์ กับพระภักดีภูธรสงคราม (มานะ) ปลัดเมืองกับพระแก้วมนตรี (ทศ) ยกกระบัตรกับกรมการได้ฆ่าตายทั้งหมด เจ้าเมืองสังขะ และเมืองสุรินทร์หนีได้ทัน กองทัพจำปาศักดิ์ ตั้งค่ายอยู่ที่บ้านสัมปอ่ย แขวงเมืองขุขันธ์ค่ายหนึ่ง และค่ายอื่น ๆ ลี้ค่าย กวาดต้อนครอบครัวไทยเขมรไปเมืองจำปาศักดิ์เมื่อชาวเจ้านองวงศ์เป็นกบฏได้ทราบถึงกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ เป็นทัพหน้าพร้อมด้วย พระยาราชนิกุล พระยากำแหง พระยารองเมือง พระยาจันทบุรี คุมไพร่พลไปทางเมืองพระตะบองขึ้นไปเมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ เกณฑ์เขมรป่าดงไปเป็นทัพหน้าบกองทัพอังกฤษ ได้ตามตีกองทัพลาวเรื่อยไปจนถึงเวียงจันทน์และตีเมืองเวียงจันทน์แตกเมื่อพ.ศ. 2370 เมื่อพ.ศ. 2371 ทรงพระโปรดเกล้า ให้เลื่อนพระยาสุรินทร์ภักดีศรีประทาย-สมันต์ (สุน) เจ้าเมืองสุรินทร์เป็นเจ้าพระยาสุรินทร์ภักดีศรีประทายสมันต์ ส่วนทางเมืองสังขะ โปรดให้พระยาสังขะเป็นพระยาภักดีศรีนครลำดวนเจ้าเมือง ให้บุตรพระยาสังขะ เป็นพระยาสังขะบุรีศรีนครอัจจะปะนิง ในปีพ.ศ. 2372 หัวเมืองฝ่ายตะวันออกไม่เรียบร้อยดีเนื่องมาจากเหตุการณ์กบฏเจ้านองวงศ์เพราะราษฎรพากันหนีหลบภัยสงครามไปต่างเมือง เช่น หัวเมืองเขมรป่าดง ราษฎรพากันหลบหนีไปยังแถบเขมร ราษฎรเมืองนครราชสีมาที่พากันหลบหนีไปทางเมืองลพบุรี เพชรบุรี ปราจีนบุรี เป็นจำนวนมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ ขณะดำรงตำแหน่งพระยาราชสุภาวดีเป็นแม่กองออกไปจัดการหัวเมืองอีสาน-ลาว ทั้งหมด และได้ไปจัดตั้งราชการสำมะโนครัว แต่งตั้งกองสักเลกอยู่ ณ กุดผไท (อำเภอศรีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์)

ในปีพ.ศ. 2385 เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ได้เกณฑ์คน หัวเมืองในแถบอีสานใต้ หัวเมืองขุขันธ์ 2,000 คน เมืองสุรินทร์ 1,000 คน เมืองสังขะ 300 คน เมืองศรีสะเกษ 2,000 คน เมืองเดชอุดม 400 คน รวม 6,200 คน และในปีพ.ศ. 2381 เจ้าพระยาบดินทรเดชาได้กำลังจากเมืองลาว หัวเมืองชาวกูย เมืองนครราชสีมา 12,000 คน เกณฑ์กำลังขึ้นไปสมทบทัพกรุงเทพฯ ที่เมืองอุทุมมิชัยไปรบในกัมพูชา

สมัยรัชกาลที่ 4 เจ้าพระยาสุรินทร์ภักดีศรีประทายสมันต์ (สุน) เจ้าเมืองสุรินทร์ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อพ.ศ. 2394 กรมการเมืองสุรินทร์ได้เข้าไปเฝ้าถึงกรุงเทพฯ จึงโปรดเกล้า ให้พระยาบดินทรเดชา สมุหนายกปรึกษากับกรมการเมืองสุรินทร์ ที่ประชุมเห็นว่า พระยาพิชัยราชวงศ์ (ม่วง) ผู้ช่วยซึ่งเป็นบุตรของเจ้าพระยาสุรินทร์ภักดีศรีประทายสมันต์ (สุน) เป็นผู้มีความรู้หลักราชการและมีน้ำใจโอบอ้อมอารีแก่ไพร่บ้านพลเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า พระราชทานสัญญาบัตรให้พระยาพิชัยราชวงศ์ (ม่วง) เป็นพระยาสุรินทร์ภักดีศรีประทายสมันต์ ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองสุรินทร์ตั้งแต่วันที่ 10 เดือนอ้าย ปีชวด จัตวาศก พ.ศ. 2395^[10] และในปีเดียวกันได้โปรดเกล้า ให้หลวงนรินทร์ราชวงศ์ (นาก) บุตรเจ้าพระยาสุรินทร์ภักดีศรีประทายสมันต์ (สุน) เป็นพระไชยณรงค์ภักดี ปลัดให้พระมหาดไทย (จันทร์) บุตรเจ้าวงศ์ หลานเจ้าพระยาสุรินทร์ภักดีศรีประทายสมันต์ (สุน) เป็นพระยาพิชัยบวรวิมล ยกกระบัตร รักษาราชการเมืองสุรินทร์ต่อไป

รัชสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411-พ.ศ. 2453) พ.ศ. 2412 พระยาสังขะบุรีศรีนครอัจจะ เจ้าเมืองชาวกูยเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท กราบบังคมทูลพระกรุณาขอตั้งบ้านกุดผไท หรือजारพัต เป็นเมือง ขอหลวงไชยสุริยง (คำมี) บุตรหลวงไชยสุริยวงศ์ (หมื่น) กองนอกไปเป็นเจ้าเมือง ส่วนตำแหน่งปลัดและยกกระบัตรเมืองสังขะว่าง ขอพระสุนทรพิทักษ์บุตรพระปลัดคนเก่าขึ้นเป็นปลัด และขอหลวงศรี

สุราชผู้หลานเป็นยกกระบัตร์เมืองสังฆะ ครั้น ณ วันอังคาร ขึ้น 8 ค่ำ เดือน 7 ในปีมะเส็งนั้น (พ.ศ. 2412) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีตราพระราชสีห์ ตั้งบ้านกุดไผท หรือบ้านจารพัต เป็นเมืองศีขรภูมิพิไสย ตั้งให้หลวงไชยสุริยงกองนอกเป็นพระศีขรภูมานุรักษ์เจ้าเมือง ขึ้นเมืองสังฆะ ฝ่ายทางเมืองสุรินทร์ พระยาสุรินทรภักดีศรีประทายสมันต์ เห็นว่าพระยาสังฆะบุรีศรีนครอัจจะ ได้ขอบ้านกุดไผทเป็นเมืองศีขรภูมิแล้ว ก็เกรงว่าพระยาสังฆะบุรีศรีนครอัจจะ จะเอาบ้านลำดวนเป็นเขตแขวงด้วย จึงได้มีใบบอกขอตั้งบ้านลำดวนเป็นเมือง ขอให้พระไชยณรงค์ภักดี (นาก) ปลัดเมืองสุรินทร์ เป็นเจ้าเมืองจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านลำดวนขึ้นเป็นเมืองนามว่า เมืองสุรพิณฑนิคม ให้พระไชยณรงค์ภักดี ปลัด (ขุนนาก) เป็นพระสุรพิณฑนิคมานุรักษ์ เจ้าเมืองสุรพิณฑนิคมขึ้นเมืองสุรินทร์มาแต่นั้น พ.ศ. 2415 ฝ่ายพระยาสังฆะบุรีศรีนครอัจจะ ได้มีใบบอกขอตั้งบ้านลุมพุกเป็นเมือง ขอพระมหาดไทยเมืองสังฆะเป็นเจ้าเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านลุมพุกขึ้นเป็นเมืองกันทรารมย์ ให้พระมหาดไทยเป็นพระกันทรานุรักษ์ เจ้าเมืองกันทรารมย์ ขึ้นกับเมืองสังฆะ พ.ศ. 2416 พระสุรพิณฑนิคมานุรักษ์ เจ้าเมืองก็ถึงแก่กรรม พระยาสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ (ม่วง) เห็นว่าหลวงพิทักษ์สุนทรบุตรพระปลัดกรมการเมืองสังฆะ ซึ่งสมัครมาอยู่เมืองสุรพิณฑนิคมเป็นผู้มีหลักฐานมั่นคงดี จึงได้ให้หลวงพิทักษ์สุนทรรับราชการตำแหน่งเจ้าเมืองสุรพิณฑนิคมหลวงพิทักษ์สุนทรรับราชการตำแหน่งเจ้าเมืองสุรพิณฑนิคมได้สามปีก็ถึงแก่กรรมแต่นั้นมาเจ้าเมืองสุรพิณฑนิคมจึงว่างตลอดมา พ.ศ. 2419 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระศักดิ์เสนีย์ เป็นข้าหลวงออกไปตั้งสืบสวนจับโจรผู้ร้ายหัวเมืองตะวันออก เนื่องจากพระยาสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ (ม่วง) และพระยาสังฆะได้บอกมายังกรุงเทพ ว่าเกิดโจรผู้ร้ายปล้นลักทรัพย์สิ่งของราษฎรในเขตของเมืองทั้งสองแล้วหนีเข้าไปแขวงเมืองบุรีรัมย์ เมืองนางรอง เมืองประโคนชัย ราษฎรได้รับความเดือดร้อนมาก ข้าหลวงที่ส่งไปเป็นการชั่วคราวเท่านั้น เมื่อปราบโจรผู้ร้ายเสร็จแล้วก็กลับกรุงเทพ ข้าหลวงที่ได้รับการแต่งตั้งลักษณะนี้มีอำนาจจับกุมผู้กระทำความผิดได้ทุกเมือง พ.ศ. 2424 ฝ่ายทางเมืองจกัล ตั้งแต่โปรดเกล้าฯ ให้หลวงสัสดี (ลิน) เป็นพระวิไชยเจ้าเมืองจกัล พระวิไชยรับราชการได้ 7 ปี ก็ถึงแก่กรรม เจ้าเมืองสังฆะจึงได้ให้พระสุนทรนุรักษ์ผู้หลานนำใบบอกไปกรุงเทพ ขอให้พระสุนทรนุรักษ์เป็น พระทิพชลสินธุ์อินทรนฤมิตร ทางเมืองสุรินทร์ พระยาสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ (ม่วง) ได้มีใบบอกกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ตำแหน่งยกกระบัตร์เมืองสุรินทร์ว่าง ขอพระมหาดไทยเป็นพระยกกระบัตร์ เมื่อวันศุกร์ขึ้น 12 ค่ำ เดือน 8 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตร ตั้งให้พระมหาดไทยเป็นพระไชยนครบวรวิชัย ยกกระบัตร์เมืองสุรินทร์ พ.ศ. 2425 คนทางเมืองสุรินทร์ได้อพยพครอบครัวเป็นอันมาก ข้ามน้ำไปตั้งอยู่ปากลำน้ำมูลข้างเหนือ มีบ้านทัพค่าย เป็นต้น พระยาสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ (ม่วง) จึงได้มีใบบอก ขอตั้งบ้านทัพค่ายเป็นเมือง ขอพระวิเศษราชา (ทองอิน) เป็นเจ้าเมือง วันอังคารขึ้น 10 ค่ำ เดือน 8 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านทัพค่ายเป็นเมืองชุมพลบุรี ให้พระวิเศษราชา (นายหนึ่งว่า หลวงราชวรินทร์ ทองอิน) เป็นพระฤทธิธรมยุท เจ้าเมืองและโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งท้าวเพชรเป็นที่ปลัด ให้ท้าวกลินเป็นที่ยกกระบัตร์ ทั้งสองคนนี้เป็นพี่ชายพระฤทธิธรมยุท (ทองอิน) และท้าวนุด บุตรพระฤทธิธรมยุท (ทองอิน) เป็นผู้ช่วยเมืองชุมพลบุรี พร้อมกันนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งนายปรารค์ บุตรพระยาสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ (ม่วง) เป็นพระสุรพิณฑนิคมานุรักษ์ เจ้าเมืองสุรพิณฑนิคม แทนคนเก่าที่ถึงแก่กรรมและตำแหน่งเจ้าเมืองยังว่าง

พ.ศ. 2492 พระยามหาอำมาตย์ (หรั่ง) ข้าหลวงใหญ่เมืองจำปาศักดิ์ ได้เชิญประชุมเจ้าเมืองภาคอีสานขึ้น ณ เมืองอุบล เพื่อสำรวจชายฉกรรจ์และแก้ไขระเบียบการจัดเก็บภาษีอากร ในระหว่างการประชุมข้าราชการอยู่ ณ นั้น ได้รับรายงานว่า ทัพฮ่อเข้าโจมตีเมืองเวียงจันทน์แตกการประชุมต้องยุติลง พระยามหาอำมาตย์ (หรั่ง) ต้องรีบระดมกำลังขึ้นไปยังเมืองหนองคายโดยด่วนเพื่อสมทบกับกองทัพเมืองนครราชสีมา ส่วนกองทัพจากกรุงเทพนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมเป็นแม่ทัพใหญ่ยกไปสมทบที่เมืองหนองคาย ซึ่งเป็นจุดชุมนุมพล สำหรับพระยาสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ (ม่วง) เจ้าเมืองสุรินทร์นั้นได้มีคำสั่งให้ช่วยราชการอยู่ที่เมืองอุบล เพราะเจ้าเมืองและกรมการเมืองขึ้น

ผู้ใหญ่ออกไปราชการทัพในครั้งนั้นด้วย พระยาสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ (ม่วง) ช่วยราชการอยู่ที่เมืองอุบล อยู่ 2 ปี จึงได้กลับเมืองสุรินทร์ เมื่อพระยาสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ (ม่วง) อย่างเข้าสู่วัยชราภาพแล้ว ไม่อาจจะปฏิบัติหน้าที่ราชการได้เต็มที่ จึงได้มอบให้นายเยียบ (บุตรชาย) ช่วยราชการเป็นการภายใน พ.ศ. 2432 พระยามหาอำมาตย์ (หรั่ง) ข้าหลวงใหญ่เมืองนครจำปาศักดิ์ ซึ่งมีอำนาจเต็มในภาคอีสาน ทั้งหมด ได้แต่งตั้งไปประทวนให้ นายเยียบ เป็นพระยาสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ รักษาราชการในตำแหน่ง เจ้าเมืองสุรินทร์ต่อไป แต่อยู่ได้เพียง 2 ปี ก็ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. 2433 พระยาสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ (ม่วง) จึงต้องกลับมาเป็นเจ้าเมือง อีกครั้งหนึ่ง แต่ก็ถึงแก่กรรมในปีเดียวกันนั่นเอง พ.ศ. 2434 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากรเป็นข้าหลวงใหญ่ พร้อมด้วยข้าราชการ ฝ่ายทหารและพลเรือนออกไปตั้งอยู่ ณ เมืองนครจำปาศักดิ์ กองหนึ่งให้เรียกว่า ข้าหลวงหัวเมืองลาวกาว ให้เมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองเชียงแตง เมืองแสนปาง เมืองสีทันดร เมืองสาละวัน เมืองอัตตะปือ เมืองคำทอง ใหญ่ เมืองสุรินทร์ เมืองสังฆะ เมืองขุขันธ์ เมืองเดชอุดม เมืองศรีสะเกษ เมืองอุบล เมืองยโสธร เมือง เขมรราช เมืองกมลไสย เมืองสุวรรณภูมิ เมืองกาฬสินธุ์ เมืองภูแล่นช้าง เมืองร้อยเอ็ด เมืองมหาสารคาม เมืองใหญ่ 21 เมือง เมืองขึ้น 43 เมือง อยู่ในบังคับบัญชาข้าหลวงเมืองลาวกาว พ.ศ. 2435 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ข้าหลวงใหญ่ซึ่งย้ายมาแทนพระยามหาอำมาตย์ (หรั่ง) ได้ทรงแต่งตั้งให้ พระไชยณรงค์ภักดี (บุญนาค) น้องชาย พระยาสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ (ม่วง) ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการ เมืองสุรินทร์ (เปลี่ยนจากเจ้าเมืองเป็นผู้ว่าราชการเมือง) ในสมัยที่พระไชยณรงค์ภักดี (บุญนาค) ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองสุรินทร์นี้ เป็นยุคที่บ้านเมืองกำลังปรับปรุงระบบบริหารใหม่ ข้าหลวงใหญ่ ผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์มณฑลอีสานได้ทรงวางระเบียบให้มีข้าราชการจากส่วนกลาง มาดำรงตำแหน่ง ข้าหลวงกำกับราชการทุกหัวเมือง สำหรับเมืองสุรินทร์ หลวงธนสารสุทธารักษ์ (หว่าง) เป็นข้าหลวงกำกับ ราชการ มีอำนาจเด็ดขาด ทัดเทียมผู้ว่าราชการเมือง นับเป็นครั้งแรกที่ไม่ใช่เชื้อสายบรรพบุรุษชาวสุรินทร์ ด้วยความไม่เข้าใจขนบธรรมเนียมประเพณีและความเป็นอยู่ของชาวเมืองได้ดีพอจึงทำให้ดำเนินการ บางอย่างผิดพลาด มิชอบโดยหลักการ แต่พระไชยณรงค์ภักดี (บุญนาค) เจ้าเมืองไม่อาจขัดขวางได้เพราะ เห็นว่า ถ้าเข้าขัดขวางแล้วก็จะมีความริ้วฉาน ขาดความสามัคคีในชนชั้นปกครอง พ.ศ. 2436 ฝรั่งเศส ได้ยกทัพขึ้นทางเมืองเชียงแตง เมืองสีทันดร และเมืองสมโบก ซึ่งสมันนั้นเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักร ไทย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากรในฐานะผู้สำเร็จราชการข้าหลวงใหญ่มณฑลอีสานได้รับ หน้าที่ผู้อำนวยการป้องกันราชอาณาจักร ให้เกณฑ์กำลังหัวเมืองสุรินทร์ เมืองศรีสะเกษ เมืองขุขันธ์ เมือง มหาสารคาม และเมืองร้อยเอ็ด เมืองละ 800 เมืองสุวรรณภูมิ และเมืองยโสธร เมืองละ 500 ฝึกการรบ แล้วส่งกำลังรบเหล่านี้เข้าตริ่งการรุกรานของฝรั่งเศสทุกจุด สถานการณ์สงครามสงบลงในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2436 ต่างฝ่ายต่างถอนกำลังรบ กำลังรบของเมืองสุรินทร์จึงได้กลับคืนบ้านเมือง อาจกล่าวได้ว่านับ แต่ได้สถาปนารัฐรัตนโกสินทร์ เมื่อเกิดศึกสงครามจากข้าศึกนอกราชอาณาจักร ชาวสุรินทร์จะมีบทบาท ในการป้องกันบ้านเมืองด้วยเสมอ กรณีพิพาทกับฝรั่งเศสสงบลงไม่นานนัก ในปีเดียวกันนี้ พระไชยณรงค์ ภักดี (บุญนาค) ผู้ว่าราชการเมืองสุรินทร์ ได้ถึงแก่อนิจกรรม โดยที่ยังไม่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ ให้ เป็นที่ พระยาสุรินทรภักดีศรีไผทสมันต์ตามตำแหน่ง ในช่วงระยะนี้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิต ปรีชากร ผู้สำเร็จราชการมณฑลอีสาน ได้ส่งย้ายหลวงธนสารสุทธารักษ์ (หว่าง) และแต่งตั้งหลวงสิทธิเดช สมุทราชัน (ล้อม) มาดำรงตำแหน่งข้าหลวงกำกับราชการเมืองสุรินทร์แทน พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นความจำเป็นรีบด่วนที่จะต้องจัดการปกครองภายในหัวเมือง ตะวันออกเฉียงเหนือให้เป็นระเบียบแบบแผนยิ่งขึ้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์เป็นข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองลาวกาวและเปลี่ยนชื่อใหม่ว่า มณฑลลาวกาว สืบแทนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ระหว่างที่เสด็จกลับกรุงเทพฯ ผ่านเมืองสุรินทร์พระเจ้า บรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากรได้ทรงแต่งตั้งพระพิชัยนครบวรวิ (เจริญ) ยกกระบัตรเมือง เป็น

ผู้รักษาเมืองสุรินทร์และเมื่อเสด็จถึงกรุงเทพ แล้วได้กราบบังคมทูลต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า แต่งตั้งให้พระพิชัยนครบรมวุฒิเป็นพระยาสุรินทร์ภักดีศรีไพบถมนต์ ผู้ว่าราชการจังหวัดสุรินทร์สืบต่อมาและถึงแก่กรรมในปีพ.ศ. 2438 (รัตนโกสินทรศก 114) ระหว่างนี้ ได้มีการโยกย้ายสับเปลี่ยนตัวข้าหลวงกำกับราชการโดยลำดับกล่าวคือ หลวงสิทธิเดชสมุทรชั้น (ล้อม) ดำรงตำแหน่งอยู่ประมาณ 1 ปี ก็ย้ายไปอยู่จังหวัดศรีสะเกษสับเปลี่ยนกับจมนวิไชยยุทธเดชาคณิ (อิม) จมนวิไชยยุทธเดชาคณิ ดำรงตำแหน่งประมาณ 1 ปี ก็ย้ายไปโดยมีหลวงวิจิตลชาลุมมาดำรงตำแหน่งแทนชั่วคราวเวลาอันสั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ก็ได้ย้ายหลวงสาทรสรรพกิจมาดำรงตำแหน่งในประมาณปีพ.ศ. 2438 พระยาสุรินทร์ภักดีศรีไพบถมนต์ (เจริญ) ถึงแก่กรรมในปีพ.ศ. 2438 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ จึงโปรดให้ พระพิชัยณรงค์ภักดี (บุญจันทร์) เป็นผู้รั้งตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองสุรินทร์สืบต่อมา สันนิษฐานว่าพระพิชัยณรงค์ภักดีเป็นบุตรของนายพรหม ซึ่งเป็นบุตรของพระยาสุรินทร์ภักดีศรีไพบถมนต์ (มี) เจ้าเมืองสุรินทร์คนที่ 3 พระพิไชยณรงค์ภักดี (บุญจันทร์) ถึงแก่กรรมเมื่อพ.ศ. 2450 และเมื่อถึงแก่กรรมแล้ว จึงได้รับสัญญาบัตรแต่งตั้งให้เป็นที่พระสุรินทร์ภักดีศรีไพบถมนต์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ จึงโปรดให้หลวงประเสริฐสุรินทรบาล (ตุมทอง) ซึ่งเป็นบุตรพระไชยณรงค์ภักดี (บุญนาก) ผู้ว่าราชการเมืองสุรินทร์คนที่ 8 เป็นผู้รั้งตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองสุรินทร์แทน แต่ดำรงตำแหน่งได้เพียง 1 ปี ก็ถึงแก่อนิจกรรมในปีพ.ศ. 2451 และในต้นปีพ.ศ. 2451 นี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ไปรับราชการในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวังเป็นช่วงเวลาที่ได้มีการปรับปรุงระบบบริหารราชการแผ่นดินในราชการบริหารส่วนภูมิภาค (เข้าสู่แบบเทศาภิบาล) ส่วนกลางได้เริ่มแต่งตั้งข้าราชการฝ่ายปกครองมาดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัดบ้าง หรือผู้ว่าราชการจังหวัดบ้าง บุคคลแรกที่ได้รับแต่งตั้งมาดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัดสุรินทร์ ในปีพ.ศ. 2451 คือ พระกรุงศรีบุรีรักษ์ (สุข สุมานนท์) จังหวัดสุรินทร์มีการปกครองแบบเทศาภิบาลจนถึงสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ประกาศใช้พระราชบัญญัติระเบียบราชการบริหารแห่งอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2476 ยกเลิกการปกครองแบบมณฑล

สัญลักษณ์ประจำจังหวัด

ตราประจำจังหวัด

คือ พระอินทร์ทรงประทับช้าง

พระอินทร์ หมายถึงเทพเจ้าผู้ทรงเก่งกาจสามารถ

ช้าง หมายถึงเมืองที่มีช้างอยู่มากมาย

ปราสาทหิน คือปราสาทศิขรภูมิ

ดอกไม้ประจำจังหวัด

ดอกกันเกรา

กันเกรา (*Cochlospermum regium*)

ต้นไม้ประจำจังหวัด

ต้นกันเกรา

คำขวัญประจำจังหวัด; “ถิ่นช้างใหญ่ ผ้าไหมงาม ประคำสวย ร่ำรวยปราสาท ผักกาดหวาน ข้าวสารหอม งามพร้อมวัฒนธรรม”

ความหมายของคำขวัญ

ถิ่นช้างใหญ่ หมายถึง สุรินทร์มีคชอาณาจักร (องค์การสวนสัตว์ในพระบรมราชูปถัมภ์: อสส.) และศูนย์ศึกษาซึ่งมีช้างอยู่มาก เป็นเอกลักษณ์ของจังหวัด

ผ้าไหมงาม หมายถึง สุรินทร์มีการทอผ้าไหมที่ขึ้นชื่อในเรื่องการทอผ้าไหมปักทอง ที่สวยงามมาก ติด 1 ใน 10 เมืองทอผ้าไหมในประเทศไทยที่บ้านท่าสว่าง อำเภอเมืองสุรินทร์

ประคำสวย หมายถึง สุรินทร์มีการประคำเงินขึ้นชื่อ ที่อำเภอเขวาสินรินทร์

ร่ำรวยปราสาท หมายถึง สุรินทร์ มีปราสาทกระจายอยู่มากที่สุดในประเทศไทย และมีปราสาทที่อายุเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยคือปราสาทภูมิโปน

ผักกาดหวาน หมายถึง สุรินทร์มีการทำผักกาดดองที่หวานอร่อยขึ้นชื่อ

ข้าวสารหอม หมายถึง สุรินทร์มีข้าวสารที่ปลูกที่ทุ่งกุลาร้องไห้ และอร่อยหอมที่สุดในโลก

งามพร้อมวัฒนธรรม หมายถึง ดูจากการเล่นสงกรานต์ของชาวสุรินทร์และงานประเพณีมากมาย

อักษรย่อจังหวัด สร.

ธงประจำจังหวัด ธงสีเขียว-เหลือง-แดง ตรงกลางมีตราประจำจังหวัดติดอยู่

สภาพทางเศรษฐกิจ จากรายงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในปี พ.ศ. 2553 จังหวัดสุรินทร์ มีมูลค่าผลิตภัณฑ์จังหวัด (GPP) ตามราคาประจำปี 55,529 ล้านบาท มูลค่าผลิตภัณฑ์ต่อหัว (Per capita GPP) 38,681 บาท จัดเป็นอันดับที่ 73 ของประเทศ และเป็นอันดับที่ 16 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สำหรับอาชีพของประชาชนส่วนใหญ่ในจังหวัดสุรินทร์ ยังคงประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม มีการทำนาข้าวเจ้า (ข้าวหอมมะลิ) ทำสวน และเพาะปลูกพืชไร่ชนิดต่าง ๆ เช่น มันสำปะหลัง อ้อยโรงงาน ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ยางพารา อาชีพที่สำคัญรองลงมาคือ การปลูกหม่อนและเลี้ยงไหม

การคมนาคม จังหวัดสุรินทร์ เป็นเมืองหลักของภาคอีสานตอนล่าง เป็นศูนย์กลางการพาณิชย์ อุตสาหกรรมและการคมนาคม จึงมีเส้นทางคมนาคมหลักทั้งทางรถยนต์ รถไฟ มีทางหลวงแผ่นดิน ทางหลวงจังหวัด และเส้นทางมาตรฐานหลายสาย ทำให้การเดินทางติดต่อภายในจังหวัด การเดินทางสู่จังหวัดใกล้เคียงและกรุงเทพมหานครเป็นไปด้วยความสะดวก

การเดินทางในตัวจังหวัด

การคมนาคมขนส่งทางรถยนต์ของจังหวัดสุรินทร์ระหว่างชนบท หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัดต่าง ๆ มีความสะดวก เพราะมีเส้นทางคมนาคมเชื่อมติดต่อกัน การเดินทางโดยรถยนต์ระหว่างจังหวัดกับอำเภอ ระยะทางที่ใกล้ที่สุดคือ อำเภอชุมพลบุรี ระยะทาง 91 กิโลเมตร ใช้เวลาในการเดินทาง 2 ชั่วโมง ระยะทางที่ใกล้ที่สุดคือ อำเภอเขวาสินรินทร์ ระยะทาง 14 กิโลเมตร ใช้เวลาในการเดินทาง 30 นาที โดยระยะทางจากตัวจังหวัด (อำเภอเมืองสุรินทร์) ไปยังอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดสุรินทร์ เรียงจากใกล้ไปไกล ดังนี้ อำเภอเขวาสินรินทร์ 14 กิโลเมตร อำเภอจอมพระ 25 กิโลเมตร อำเภอลำดวน 26 กิโลเมตร อำเภอปราสาท 28 กิโลเมตร อำเภอศีขรภูมิ 34 กิโลเมตร อำเภอสังขะ 51 กิโลเมตร อำเภอสนม 51 กิโลเมตร อำเภอท่าตูม 52 กิโลเมตร อำเภอสำโรงทาบ 54 กิโลเมตร อำเภอกาบเชิง 58 กิโลเมตร อำเภอศรีณรงค์ 64 กิโลเมตร อำเภอรัตนบุรี 70 กิโลเมตร อำเภอบัวเชด 70 กิโลเมตร อำเภอโนนารายณ์ 75 กิโลเมตร อำเภอพนมดงรัก 78 กิโลเมตร อำเภอชุมพลบุรี 91 กิโลเมตร

ประชากร ข้อมูล ณ วันที่ 31 ธันวาคม 2554 จังหวัดสุรินทร์มีประชากรทั้งสิ้น 1,380,399 คน แยกเป็นชาย 690,644 คน หญิง 689,755 คน ความหนาแน่นเฉลี่ย 170 คน/ตร.กม. มีจำนวนประชากรมากเป็นลำดับที่ 10 ของประเทศไทย และมีความหนาแน่นเฉลี่ยเป็นลำดับที่ 18 ของประเทศไทย

ชาวไทยกวย - กวย - เยอ

กวย (แปลว่า คน) เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ “ขอม” อีกกลุ่มหนึ่ง มีรูปร่างลักษณะผิวค่อนข้างสีขา - เหลือง ถึงค่อนข้างคล้ำ ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี บุรีรัมย์ รวมไปถึง ร้อยเอ็ด มหาสารคาม นครราชสีมาบางพื้นที่ ประจวบคีรีขันธ์ (เมืองกวย หรือ กวยบุรี) เพชรบุรีบางพื้นที่ สมุทรสาครบางพื้นที่ สุพรรณบุรีบางพื้นที่ สระแก้วบางพื้นที่ จันทบุรีบางพื้นที่ ตรานบางพื้นที่ ระยองบางพื้นที่ และชลบุรีบางพื้นที่ ชาวกวยมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์เคยครอบครองดินแดนแถบที่ราบสูงในเขตเทือกเขาพนมดงรัก และลงไปจนถึงแถบทะเลสาบในประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน รวมไปถึงถึงในเขตลาวใต้ (เช่น จำปาสัก และอัตตะปือแสนปาง เป็นต้น)และเวียดนามใต้บางส่วน ในสมัยอยุธยาเคยส่งราชทูตเข้ามาค้าขายในราชอาณาจักรอยุธยา และมีการบันทึกไว้ว่ามีสิทธิทางการค้าเท่าเทียมพ่อค้าชาวตะวันตก มีภาษาพูด มีการนับเลขเป็นระบบฐานสิบ และในอดีตเคยอักษรเป็นของตนเอง ปัจจุบันได้มีการค้นคว้าและนำอักษรกวยมาใช้ใหม่แล้วโดยชมรมชาวกวยแห่งประเทศไทย ชาวกวยในปัจจุบันส่วนใหญ่สามารถพูดสื่อสารภาษาถิ่นในแถบอีสานใต้ได้หลายภาษา ทั้งภาษากวย กวย ภาษาลาว และภาษาเขมร นิยมพูดภาษาเป็น 2 กลุ่ม คือ กวย - ลาว อยู่ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ อุบลราชธานี ร้อยเอ็ด มหาสารคาม และ นครราชสีมาบางพื้นที่ ซึ่งพูดภาษากวยในปัจจุบันมีคำภาษาลาวปนอยู่ด้วยบางคำ และกวยสุรินทร์ อยู่ในเขตจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานีตอนล่าง ชาวไทยกวยอาศัยอยู่หนาแน่นที่สุดที่อำเภอศีขรภูมิ สำโรงทาบ จอมพระ สังขะ บัวเชด ศรีณรงค์ สนม ลำดวน ท่าตูม บางส่วนของอำเภอเมือง เขวาสินรินทร์ และกาบเชิง ปัจจุบันนับถือพุทธศาสนาผสมความเชื่อผีบรรพบุรุษ

ชาวไทยเขมร (ขะแมร์)

มีการอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในท้องที่จังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ ชาวเขมรส่วนใหญ่มีลักษณะผิวคล้ำถึงคล้ำมาก มีภาษาพูดเป็นของตนเอง ภาษาเขมรป่าดงเหมือนภาษาเขมรในกัมพูชา แต่เสียงเพี้ยนกันอยู่บ้าง มีขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมเป็นของตนเอง เขมรป่าดงแต่เดิมนับถือพุทธศาสนา ชาวเขมรใหญ่ชอบและเชี่ยวชาญงานด้านการเกษตรเป็นหลัก ชาวเขมรอพยบขึ้นมาอาศัยอยู่ในแถบสุรินทร์ และอีสานใต้ในช่วงปีพ.ศ. 2324 ทางฝ่ายเขมรเกิดการจลาจล โดยเจ้าทะละหะ (มู) กับพระยาวิมลราช (ฮู) ฝักใฝ่ในทางญวน และสมัยที่นางตามบุตรีเจ้าเมืองประทายเพชร (คาดว่า เป็นชาวกวย กวย จากฝั่งกัมพูชา) ซึ่งเป็นนายของตนมาเป็นสะใภ้หลานชายเจ้าเมืองสุรินทร์ จึงพากันอพยพมาอยู่ที่เมืองคูประทายมากขึ้น

เป็นลำดับ อพยบเข้ามาอีกหลายครั้งในช่วงฝรั่งเศสปกครอง และอพยพเข้ามาครั้งใหญ่อีกครั้งในช่วงสงครามกลางเมืองต่อเนื่องมาจากสงครามเวียดนาม และสมัยการปกครองของเขมรแดง

ชาวไทยลาว

จังหวัดสุรินทร์เป็นจังหวัดที่อยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดสุรินทร์ จึงมีเชื้อสายไทยลาวเหมือนกับหลายจังหวัดในภาคอีสาน โดยได้ใช้ภาษาและวัฒนธรรมที่เหมือนกันกับชาวไทยลาวโดยทั่วไป แต่ก็จะมีอยู่ที่แตกต่างในเรื่องของภาษาบ้างในแต่ละท้องถิ่น

ชาวไทยจีน

ชาวจีนส่วนใหญ่ที่อพยพเข้ามาก่อตัวเป็นชุมชนขึ้นในจังหวัดสุรินทร์นั้น สาเหตุหลัก ๆ มาจากปัญหาการลี้ภัยสงคราม การเกณฑ์แรงงานที่เกิดขึ้นต่อเนื่องยาวนานมาหลายพันปี และต่อเนื่องมาถึงยุคการปฏิวัติประชาธิปไตยสมัย ดร.ซุนยัตเซ็น การปฏิวัติคอมมิวนิสต์นำโดยเหมา เจ๋อตง และสงครามโลกครั้งที่ 2 กองทัพญี่ปุ่นบุกจีน ที่ต่อเนื่องยาวนานถึง 54 ปี ในระหว่าง พ.ศ. 2438 – 2492 ทำให้ประชาชนเดือดร้อนลำเค็ญโดยเฉพาะช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวจีนในจังหวัดแต่จิว มณฑลกว่างตุ้ง ได้อพยพลี้ภัยเข้ามาตั้งเมืองไทยเป็นจำนวนมาก สายหนึ่งมาทางเรือ ขึ้นฝั่งที่เมืองบางกอก (กรุงเทพมหานคร) อีกสายหนึ่งผ่านเข้ามาทางเวียดนามและลาว ชุมชนชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดสุรินทร์อาจแบ่งออกเป็นสองถึงสามช่วงใหญ่ ๆ ได้แก่ ก่อนการสร้างทางรถไฟผ่านเมืองสุรินทร์ (อพยพข้ามมาจากทางฝั่งชายแดนที่ติดต่อกัน เช่น กัมพูชา และ สปป.ลาว หรือเวียดนาม) และระหว่าง – หลังจากทางรถไฟมาถึงจังหวัดสุรินทร์แล้ว

ชาวไทยญวน

ชาวไทยเชื้อสายญวน บ้างอาจปรากฏว่า แกว หรือ เวียดนาม (ญวนหรือเวียดนามก็มีหลากหลายชาติพันธุ์/ภาษา/วัฒนธรรม) หนึ่งในกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในประเทศไทย (สยาม) ในปัจจุบันชาวไทยเชื้อสายญวนแบ่งเป็นสองกลุ่ม ได้แก่ ญวนเก่า และญวนใหม่ ซึ่งปัจจุบันกลุ่มญวนเก่าได้อพยพจากแหล่งที่อยู่อาศัยเดิม และผสมกลมกลืนไปกับคนไทยหมดแล้ว ส่วนญวนใหม่ คือคนที่อพยพเข้ามาในไทยในปี พ.ศ. 2488 (เริ่มการประกาศราชบัญญัติตรวจคนเข้าเมือง) และในปี พ.ศ. 2489 (ปีที่เวียดนามเหนือรบชนะสงครามเวียดนาม) และชาวจีนใหม่เหล่านี้ได้ทยอยเข้ามาในไทยจนถึงปี พ.ศ. 2499 ซึ่งกระจายอยู่ในภาคอีสานของไทย ภาคใต้ และภาคกลาง

โบราณสถาน

1. กลุ่มปราสาทตาเมือน อยู่ที่ ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์
2. ปราสาทภูมิโปน ชื่อที่แท้จริงตามจารึกที่ค้นพบ คือ "กฤตขุญนคร" เป็นชุมชนขอมโบราณดั้งเดิม ตั้งอยู่ที่ บ้านภูมิโปน ตำบลตม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์
3. ปราสาทสังข์ศิลป์ชัย อยู่ที่ บ้านจาน ตำบลกระเทียม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์
4. ปราสาทหมื่นชัย อยู่ที่ บ้านถนน ตำบลกระเทียม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์
5. ปราสาทเต่าทอง อยู่ที่ บ้านตาโมม ตำบลสะกาด อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์
6. ปราสาทยายเหงา อยู่ที่ บ้านสังขะ ตำบลสังขะ อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์
7. ปราสาทบ้านพลวง อยู่ที่ บ้านพลวง ตำบลก้งแอน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
8. ปราสาทบ้านไพล หรือวัดโคกปราสาท อยู่ที่ บ้านปราสาท ตำบลเชื้อเพลิง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
9. ปราสาททง อยู่ที่ บ้านปราสาททง ตำบลปราสาททง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
10. ปราสาทอังกัญโพธิ์ อยู่ที่ บ้านอังกัญโพธิ์ ตำบลโคกยาง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

11. ปราสาทโอรงา อยู่ที่ บ้านโคกสะอาด ตำบลเทนมีย์ อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
12. ปราสาทเขาพนมสวาย อยู่ที่ในวัดพนมศีลาราม ตำบลนาบัว อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
13. ปราสาทเมืองที่ อยู่ที่บ้านเมืองที่ ตำบลเมืองที่ อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
14. ปราสาทบ้านอนันต์ อยู่ที่วัดโพธิญาณ ตำบลยาง อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์
15. ปราสาทศีขรภูมิ หรือ ปราสาทบ้านระแงง อยู่ที่บ้านปราสาท ตำบลระแงง อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์
16. ปราสาทช่างปี่ อยู่ที่บ้านช่างปี่ ตำบลช่างปี่ อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์
17. ปราสาทนางบัวตูม อยู่ที่บ้านสระถลา ตำบลท่าตูม อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์
18. ปราสาทโนนแท่น อยู่ที่บ้านโนนครก ตำบลโนนครก อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์
19. ปราสาทตาเมือนธม อยู่ที่ ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์
20. ปราสาทตาเมือนโต้ง อยู่ที่ บ้านหนองคันนา ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์
21. ปราสาทตาเมือน หรือ ปราสาทบายกริม อยู่ที่บ้านหนองคันนา ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์
22. ปราสาทจอมพระ อยู่ที่บ้านศรีดงบัง ตำบลจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์
23. ปราสาทบ้านตระเปียงเตีย หรือปราสาทระเปียงเตีย อยู่ที่บ้านหนองเกาะ ตำบลลำดวน อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์
24. เจดีย์บ้านลำดวน อยู่ที่โรงเรียนบ้านลำดวน ตำบลลำดวน อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์
25. ปราสาทหมื่นศรีน้อย อยู่ที่บ้านหมื่นศรีกลาง ตำบลหมื่นศรี อำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์
26. ปราสาทตามอยหรือปราสาทตามอญ อยู่ที่บ้านปราสาท ตำบลบัวเขต อำเภอบัวเขต จังหวัดสุรินทร์
27. ปราสาททอง อยู่ที่บ้านแสรอ ตำบลปราสาททอง อำเภอเขวาสินรินทร์ จังหวัดสุรินทร์
28. ปราสาทแก้ว อยู่ที่บ้านพระปืด ตำบลแแร่ อำเภอเขวาสินรินทร์ จังหวัดสุรินทร์
29. ปราสาทบ้านสนม (ปราสาทวัดธาตุ) อยู่ที่วัดธาตุ ภายในศาลเจ้าพ่อศรีนครเตาห้าเธอ (พระเจ้าจินดา) บ้านสนม อำเภอสนม จังหวัดสุรินทร์ สร้างสมัยอาณาจักรขอมเรืองอำนาจประมาณ พ.ศ. 1800 สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงนับถือศาสนาพุทธนิกายมหายาน พระองค์โปรดให้สร้างที่พักคนเดินทาง และสร้างอโรคยาศาล หรือสถานพยาบาลขึ้นในชุมชนต่าง ๆ มากมาย ปราสาทแห่งนี้มีขนาดโดยประมาณ กว้าง 20 เมตร ยาว 25 เมตร สูงประมาณ 5 เมตร สร้างด้วยศิลาแลงและหินทราย อยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรม เดิมมีต้นไม้ขนาดใหญ่ ประมาณ 2 - 3 โอบ จำนวนมาก ได้แก่ ประดู่ ตะแบก ยาง ตะคร้อ ตาเสือ คำไก่ ซึ่งปราสาทหลังนี้มองจากทุ่งนา นอกบ้านเห็นเด่นชัด บริเวณรอบ ๆ ปราสาทมีสระน้ำเรียงรายทั้งสี่ด้าน ในบริเวณวัด ในบริเวณปราสาท ทางวัดได้รื้อปราสาทลง และก่อสร้างอุโบสถแทนเมื่อ พ.ศ. 2478 และนำชิ้นส่วนปราสาทไปตั้งไว้ด้านหลังวัด อดีตเคยขุดได้พระพุทธรูปปางต่าง ๆ และเทวรูป ปัจจุบันมี 2 องค์ 1 องค์ อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สุรินทร์ และอีก 1 องค์ อยู่ที่ศาลเจ้าพ่อศรีนครเตาห้าเธอ คาดว่าสร้างสมัยเดียวกับปราสาทจอมพระ แต่รูปร่างเป็นแบบเดียวกันกับปราสาทศีขรภูมิ
30. ปราสาทบ้านธาตุ (วัดโพธิ์ศรีธาตุ) ตั้งอยู่ที่ตำบลธาตุ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ อยู่ห่างจากอำเภอรัตนบุรี ไปตามเส้นทางสายรัตนบุรี-ศรีสะเกษ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 2076

ประมาณกิโลเมตรที่ 8 เคยเป็นเมืองเก่าแก่มาแต่โบราณเดิมเป็นเมืองของขอมโบราณ ชื่อว่า “นครธิตา” บ้างก็ว่า “นครจำปา” ซึ่งมีอายุนับได้พันปีมาแล้ว ต่อมาอาจจะมีการศึกจากเมืองอื่น ยกทัพมารุกราน ทำลาย หรือเกิดโรคระบาด จนทำให้ผู้คนอพยพหนีจากไป จนกลายเป็นเมืองร้าง ซึ่งมีหลักฐานปรากฏให้เห็นอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ คือ 1. กำแพงเมือง คูเมือง ซึ่งเป็นแบบโบราณล้อมรอบบ้านธาตุทางทิศตะวันตก และทิศใต้ 2. บึง หรือหนองน้ำ ซึ่งขุดด้วยมนุษย์ ล้อมรอบบ้านธาตุ ทางทิศเหนือและตะวันออก (ปัจจุบันคือ หนองบัว-หัวช้าง หนองเปือก หนองแก หนองกอลอ ฯลฯ) 3. ประตูเมือง ซึ่งเป็นทางเข้า – ออก 4 ด้าน คือ ประตูด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศใต้ และทิศตะวันตก ตามสภาพที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน 4. เขตพระราชวัง (โยง) ซึ่งเป็นที่อยู่ของเจ้าเมือง (คือ บริเวณตะวันตกวัดโพธิ์ศรีธาตุในปัจจุบัน) 5. สถานที่ประกอบศาสนกิจหรือพิธีกรรมตามความเชื่อ คือ “วิหาร” หรือ “เจดีย์” หรือ “ธาตุ” หรือ “เทวสถาน” (บริเวณวัดโพธิ์ศรีธาตุ ซึ่งได้แก่ ธาตุ หิน ที่ก่อด้วยศิลาแลงหินทราย ในปัจจุบันทางวัดได้ใช้เป็นฐานในการสร้างพระธาตุมณฑป) นอกจากนี้ ยังมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบและเป็นเนินดิน มีคูน้ำ ล้อมรอบและมีหมู่บ้านกระจัดกระจายโดยรอบเป็นทุ่งนากว้าง (หมายเหตุ ชื่อปราสาทและโบราณสถานต่างๆ เป็นการกำหนดชื่อเอาเองในภายหลัง สำหรับชื่อที่ถูกต้องแท้จริงยังต้องค้นคว้าตามจารึกต่างๆ ต่อไป)

แหล่งประวัติศาสตร์โบราณคดี

ศาสนา ความเชื่อและพิธีกรรม

1. ศาลปะกำ ที่เป็นเสมือนเทวาลัยสิ่งสถิตของวิญญาณบรรพบุรุษและผีปะกำ ตามความเชื่อของ ชาวทวาย หรือ กูย นิยมปลูกสร้างไว้ในชุมชนคุ้มบ้าน นักท่องเที่ยวสามารถไหว้ขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์จาก ศาลปะกำ กันได้ ซึ่งเชื่อกันว่า ขอสิ่งได้ ได้สมปรารถนาที่ตั้งใจไว้

2. งานแซนโฌนตา
3. รำมะมั่วต

สถานที่ท่องเที่ยว

1. คชอาณาจักร (องค์การสวนสัตว์ในพระบรมราชูปถัมภ์: อสส.) ตั้งอยู่บริเวณป่าสงวนแห่งชาติตองภูดิน (ติดกับศูนย์คชศึกษา) ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ พื้นที่ 3,000 ไร่ ศูนย์คชศึกษา บ้านตากกลาง ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ (ภายใต้การอำนวยการโดยองค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์)

2. วังทะเล ห่างจากหมู่บ้านช้างบ้านตา (คชอาณาจักร) กลางเพียง 3 กิโลเมตร ที่นี่เป็นบริเวณที่แม่น้ำมูลไหล และลำน้ำชี มาบรรจบกัน ก่อนไหลลงสู่ม่านน้ำโขง ที่จังหวัดอุบลราชธานี “วังทะเล” เป็นสายน้ำที่แควล้อมไปด้วยป่าที่กว้างใหญ่ไพศาล ก่อให้เกิดเป็นทัศนียภาพที่งดงามซึ่งหาชมได้ยาก ยังมีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพ อีกทั้งยังเป็นที่อยู่อาศัยของช้างในหมู่บ้านยามเย็น ซึ่งมีศักยภาพในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่สำคัญของจังหวัดสุรินทร์ได้

3. กลุ่มปราสาทตาเมือน ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก
4. วัดบูรพาราม ตำบลในเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์
5. วนอุทยานพนมสวาย ตำบลสวาย-ตำบลนาบัว อำเภอเมืองสุรินทร์
6. ปราสาทศีขรภูมิ ตำบลระแงง อำเภอศีขรภูมิ
7. ปราสาทตาควาย ตำบลบักได อำเภอพนมดงรัก
8. ปราสาทเมืองที ตำบลเมืองที อำเภอเมืองสุรินทร์
9. ปราสาทยายเหงา ตำบลสังขะ อำเภอสังขะ
10. ปราสาทภูมิโปน ตำบลตม อำเภอสังขะ
11. ปราสาทหินบ้านพลวง ตำบลบ้านพลวง อำเภอปราสาท

12. ปราสาทบ้านไพล บ้านปราสาท ตำบลเชื้อเพลิง อำเภอปราสาท
13. ปราสาทช่างปี่ ตำบลช่างปี่ อำเภอศีขรภูมิ
14. ปราสาทสังข์ศิลป์ชัย (ปราสาทบ้านจารย์) ตำบลจารย์ อำเภอสังขะ
15. ปราสาทบ้านอนันต์ บ้านอนันต์ ตำบลยาง อำเภอศีขรภูมิ
16. ปราสาทตะเปียงเตี้ย บ้านหนองเกาะ ตำบลตะเปียงเตี้ย อำเภอลำดวน
17. ปราสาทบ้านสนม (ปราสาทวัดธาตุ) บ้านสนม ตำบลสนม อำเภอสนม
18. น้ำตกไตรคีรี เขาศาลา บ้านจรัส ตำบลจรัส อำเภอบัวเขต
19. น้ำตกถ้ำเสือ เขาศาลา บ้านจรัส ตำบลจรัส อำเภอบัวเขต
20. น้ำตกปะอาว ตำบลกาบเชิง อำเภอกาบเชิง
21. น้ำตกวังตะเคียน (ทะมอปัก) ตำบลบักได อำเภอพนมดงรัก
22. น้ำตกโอตราว เขาศาลา บ้านจรัส ตำบลจรัส อำเภอบัวเขต
23. น้ำตกโอทะเล้น เขาศาลา บ้านจรัส ตำบลจรัส อำเภอบัวเขต
24. น้ำตกกรุงครลา เขาศาลา บ้านจรัส ตำบลจรัส อำเภอบัวเขต
25. น้ำตกโตงใหญ่ วนอุทยานพนมสวาย อำเภอเมืองสุรินทร์
26. น้ำตกผาดอกบัว วนอุทยานพนมสวาย อำเภอเมืองสุรินทร์
27. ผาล้ำพระ เขาศาลา บ้านจรัส ตำบลจรัส อำเภอบัวเขต
28. พุทธอุทยานเขาศาลาอตุลฐานจาโร หรือ วัดเขาศาลาอตุลฐานจาโร เขาศาลา บ้านจรัส ตำบลจรัส อำเภอบัวเขต
29. เขื่อนห้วยตาเกาวิใหม่ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยทับทัน-ห้วยสำราญ อำเภอกาบเชิง
30. จุดชมวิวช่องปลัดต่าง ตำบลตะเคียน อำเภอกาบเชิง
31. ชุมชนบ้านสันปันน้ำ อำเภอพนมดงรัก
32. หมู่บ้านทอผ้าไหมยกทองโบราณ บ้านท่าสว่าง ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมืองสุรินทร์
33. หมู่บ้านทอผ้าไหมมัดหมี่ยกดอกโบราณบ้านสวาย ตำบลสวาย อำเภอเมืองสุรินทร์
34. หมู่บ้านทำเครื่องเงิน ปะเก้อม บ้านโชค ตำบลเขวาสินรินทร์ อำเภอเขวาสินรินทร์
35. พระดินปั้นพันปี วัดตาตอมจอมสวาย ตำบลสวาย อำเภอเมืองสุรินทร์
36. ทะเลสาบทุ่งกุลา ตำบลไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี
37. บ้านอาลีโฮมสเตย์ สัมผัสวัฒนธรรมองค์กรชาวภูยกุยที่หมู่บ้านอาลี หมู่ที่ 4 ตำบลสำโรงทาบ อำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์ (หมายเหตุ ชื่อปราสาทและโบราณสถานต่างๆ เป็นการกำหนดชื่อเอาเองในภายหลัง สำหรับชื่อที่ถูกต้องและชื่อที่แท้จริงยังต้องค้นคว้าตามจารึกต่างๆ ต่อไป)

สินค้าและของฝาก

ข้าวหอมมะลิสุรินทร์ ซึ่งมีคุณสมบัติ หอม ยาว ขาว นุ่ม มีคุณภาพดีที่สุดในโลก (สินค้า GI: สิ่งปั้งชี้ทางภูมิศาสตร์)

ผ้าไหมชาวภูยกุย และผ้าไหมพื้นเมืองสุรินทร์

งานแกะสลักจากงาช้างและกระดูกสัตว์ของชาวภูยกุย ณ ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม

เทศกาลท่องเที่ยว

1. ประเพณีเทศกาลงานช้างและงานกาชาดจังหวัด (มีการแสดงแสงสี การแสดงของช้าง ทั้งในงานและนอกงานที่ปราสาทศีขรภูมิ และ งานจัดเลี้ยงโต๊ะอาหารช้างที่ใหญ่ที่สุดในโลก ณ อนุสาวรีย์ พระยาสุรินทรภักดีศรีณรงค์จางวาง (ปุม) รวมสถิติโลกโดย กินเนส เวิลด์ เรคคอร์ด)

2. เทศกาลกันตรึมดนตรีพื้นเมืองสุรินทร์
3. การท่องเที่ยวเพื่อตามรอยอารยธรรมขอมโบราณ ณ แหล่งโบราณสถานของอำเภอต่างๆ
4. ประเพณีแซนโฎนตา บูชาบรรพบุรุษ
5. ประเพณีขึ้นเขาพนมสวาย บูชาเทพเจ้า สักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 9
6. ประเพณีบวชนาคบนหลังช้าง ณ ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม
7. เทศกาลงานข้าวหอมมะลิสุรินทร์
8. ประเพณีแข่งเรือ ณ แม่น้ำมูล อำเภอท่าตูม
9. ประเพณีนมัสการขึ้นกลุ่มปราสาทตาเมือน
10. เทศกาลสนมเมืองดอกจาน ประสานใจหัวปู้ตา (มีการประกวดธิดาเมืองดอกจาน ผ้าไหมลายดอกจาน พร้อมแสงสีเสียง และยังมีขบวนแห่ที่ยาวมาที่สุดในภูมิภาคสุรินทร์เหนือ งานจัดแสดงสินค้าของดีเมืองดอกจาน) ณ อำเภอสนม
11. ประเพณีสืบสานตำนานปราสาทภูมิโปน ต.ตม อ.สังขะ (มีการแสดงแสงสีเสียงตำนานเนียงด้อฮูม ช่วงวันที่ 8 - 12 เมษายน ทุกปี)
12. ประเพณีบุญบั้งไฟประจำปี ณ.อำเภอรัตนบุรี มีการประกวดขบวนแห่ ขบวนรำ และจุดบั้งไฟขึ้นสูงใหญ่ที่สุดใน จังหวัดสุรินทร์ ช่วง เดือน พฤษภาคมของทุก ๆ ปี อ.รัตนบุรี
13. ประเพณีกวนข้าวทิพย์ลอยฟ้า วัดกลางสุรินทร์ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จัดขึ้นก่อนวันออกพรรษาของทุกปี
14. งานสมโภชศาลเจ้าพ่อหลักเมืองและสิ่งศักดิ์สิทธิ์คูเมืองสุรินทร์ (มีการแสดงบนเวทีมากมาย การเชิดสิงห์โต การแสดงงิ้ว มหกรรมอาหารดีหลากหลายของเมืองสุรินทร์)
15. ประเพณีเทศกาลไหว้เจ้าพ่อตาดาน ปลายเดือนพ.ย ของทุกปี อ.สังขะ
16. เทศกาลปลาไหล ข้าวใหม่หอมมะลิ และงานกาชาด อำเภอชุมพลบุรี จัดขึ้นช่วงสุดสัปดาห์ที่สามในเดือนธันวาคมของทุกปี
17. งานสืบสานตำนานปราสาทยายเหงา ช่วงปลายเดือนเม.ย ของทุกปี ต.บ้านขบ อ.สังขะ
18. ประเพณีป้ออกเปรี๊ยะแค (พิธีไหว้พระจันทร์) วัดดาราริवास บ้านขนาดมอญ ตำบลตาตุ่ม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ของทุกปี
19. งานไหว้พระธาตุ และงานแสดงแสง สี เสียง “ประวัติศาสตร์ นครธิดา-บ้านธาตุ-เมืองรัตนบุรี” โดยกำหนดงานบุญ 3-5 วันในช่วงงานบุญเดือนสาม วันมาฆบูชา (ราวเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี) ส่วนงานเฉลิมฉลองการสร้างเมืองรัตนบุรีหรืองาน “ไหว้เจ้าพ่อศรีนครเตาทำวเธอ” เจ้าเมืองรัตนบุรีคนแรก นั้นกำหนดช่วงกลางเดือนพฤศจิกายน ของทุกปี หลังจากงานแสดงช้างจังหวัดสุรินทร์

2.1.2 ประเพณีจังหวัดสุรินทร์

จากการศึกษาเอกสารมีงานเขียนเกี่ยวกับประเพณีของจังหวัดสุรินทร์ (นิตยา กนกมงคล. 2552, 36-38) คือ

1) แซนโฎนตา

อาจารย์โฆษิต ตีสุม ได้เล่าเรื่อง ประเพณี “แซนโฎนตา” สารีเขมร ดังนี้
 “จุมเรียบขู หมาเดอบ็อกโอ มาเดอเยียยะ ภูักวพะเนียยะ” (เป็นภาษาเขมร ขอกล่าวสวัสดิ์พี่น้องร่วมชาติ
 ทุกๆท่านนะครับ ในวันนี้ผมจะนำเสนอประเพณีสารทของเขมร (แซนโฎนตา) โดยจะนำเสนอในรูปแบบ
 ของ VDO ที่นี้ผมจะอธิบายว่า สารท ของชาวไทยเขมร จะสื่อความหมายอย่างไรให้ท่านฟังเข้าใจ แต่ผมได้
 เตรียมเอกสารให้ไว้แล้ว ท่านผู้ฟังได้รับแล้วนะครับ จะได้ดูประกอบกับสื่อที่จะนำเสนอเป็นภาพใน VDO

ดังนั้นผมจะพยายามพูดไม่มากเนื่องจากว่า ตั้งแต่เมื่อวานตั้งแต่เมื่อเช้าวิทยากรแต่ละท่านก็พูดเรื่องเดียวกัน จุดหมายเดียวกัน จะต่างตรงภาษาและกวีวัฒนธรรม แต่ละพื้นที่ที่มีที่มาต่างกัน และในช่วงเวลานี้ที่ช่อง 11 กำลังดำเนินการเช่นเดียวกัน ณ วันนี้ ก็มีการนำเสนอเรื่องชุมชนต่างดาวที่มาอยู่ในประเทศไทย บ่อเกิดของวัฒนธรรมเนื่องในวันสารทเทศกาลเดือน 10 ก็มาจาก 1) ความเชื่อ และ 2) เรื่องของศาสนา โดยหยิบเอา 3 ประเด็นมารวมกันโดยการประมวล เราล้วนแต่เป็นสายทางสุวรรณภูมิ ไม่ใช่ชมพูทวีป สายนี้จะเดินทางมาด้วยเรือ มาขึ้นเกาะที่นครศรีธรรมราช ที่ประเทศเวียดนาม ก็มาพูซา แล้วก็ไทย ที่เกิดขึ้นตรงนี้โดยเราให้ชื่อสุวรรณภูมิ วัฒนธรรมมาพร้อมกับศาสนา เป็นความเชื่อ ที่นี้จะเคร่งหรือไม่เคร่งก็อยู่ในชุมชนตรงนั้นเดิมที่มีอยู่แล้ว ความสมบูรณ์อยู่แล้ว แต่ความเป็นปึกแผ่นทำให้วัฒนธรรมเรื่องวิถีกรรม ความเชื่อ ก็คงจะไม่ต่างกันมากนักในส่วนของคนสุรินทร์ จะเรียกว่า “แซนโฎนตา” แซนที่แปลว่า “วัน” โฎน หรือว่า จะโฎน แปลว่า “เป็นบรรพบุรุษฝ่ายพ่อตา” บรรพบุรุษฝ่ายแม่ ก็คือเรียกกันว่า “โฎนตา” หรือว่าจะโดนนั้น ภาษาค่อนข้างไม่ค่อยจะสุภาพ ก็ไม่มี “จ” ก็เลยเรียกว่า “โฎนตา” สมัยเด็กผมก็วัน “โฎนตา” เมื่อไหร่ ก็คือ วันไม่ได้ไปโรงเรียน ไปแต่กลับมา บ่ายๆ ก็จะได้รับข้าวต้มตามบ้านต่างๆ เป็นความสุขของเรา แต่วันนี้มีนักเรียนมานั่งรับฟัง ก็แสดงว่าการนำเสนอวันนี้จะเป็นผลที่จะทำให้เกิดการเผยแพร่กับชนรุ่นใหม่ที่เป็นหลักฐานเก็บไว้

อีกประเด็นหนึ่งที่ผมได้ข้อมูลก็คือ จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตและที่ผู้รู้ในจังหวัดสุรินทร์ ถ้าพูดถึงความรู้เรื่องนี้เราอาจจะเป็นนักปฏิบัติที่น้อยมากประสบการณ์น้อยแต่ว่าเป็นโอกาสดี ที่มาเผยแพร่ในนามจังหวัดสุรินทร์ ที่สุรินทร์ก็จะมีกลุ่มที่ทำเป็นประจำที่วัดบ้านตะเบา อำเภอปราสาท เจ้าอาวาสท่านมีความรู้ เข้าใจ และก็ลึกซึ้ง เราสามารถนำเสนอทุกปีในการจัดกิจกรรมและที่ อำเภอขุนซันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ จัดทุกปีเป็นการจัดงานกาชาด และที่สุรินทร์เพิ่งจัดมาเป็นปีที่ชัดเจนก็ประมาณ 3 ปี และปีนี้เป็นปีที่ 4 เรียกว่า “แซนโฎนตาบูชาบรรพบุรุษ” ก็จะมีการจัดกิจกรรมขบวนแห่ต่างๆ ก็จะมีการนำเสนอเชิญชวนให้ชาวประชาและทั้งจังหวัดต่างๆได้ไปเยี่ยมชม จะจัดก่อนวันจริงคือวันที่ 16 ก็จะมีกิจกรรมวันที่ 17-18 ก็เตรียมที่จะยูนโฎนตา และความหมายตรงนั้นผมก็อยากจะทำความเข้าใจที่เอกสารชุดนี้ท่านดูเป็นคู่มือไปด้วย “โฎนตา” เกิดจากความเชื่อ เชื่อว่าทุกคนตายเมื่อตายไปต้องเป็นเปรตแน่ ตายไปแล้วก็ไปตกอยู่ในเมืองนรก นานชั่วกัลป์ หนึ่งกัปที่ปรากฏในเอกสาร 4,320 ล้านปี กว่าจะหลุดออกมาได้ให้พันกั 92 กัลป์ หรือ 32 กัป ก็คุณเข้าไป ไม่มีวันที่จะได้เกิดมาเป็นอะไรซักอย่าง ในก่อนอื่นท่านก็เป็นกุศลบายอย่างหนึ่ง ก็ทำให้เกิดความเชื่อตรงนี้เกิดขึ้น เป็นกลางบอกถึงเทศกาล มันจะมีกลางบอกอยู่ ลูกหลานต่างตอบสนองจำนงเจตน์คอยสังเกตเสียงนกใจหว้าวุ่น ที่บ้านผมมีนกคุณจากคุณตา คุณจา ก็คือ นกกระจาบ จะร้อง ร้องจนน่ารำคาญ ร้องรบเร้า ร้องบอกว่ามาแล้วจะสังเกตได้ก็คือ คินวันขึ้น 12 ค่ำ ในเช้าตรู่ชัดเจนมาก จะร้องไปจนถึงวันสิ้นสุดวันสุดท้าย วันที่ยูน วันที่ส่ง นกนี้ก็จะไม่มีร้องอีกเลย ก็จะรออีกปีหน้าถึงจะได้ฟังเสียงนกนี้ร้อง ก็เป็นกลางบอกวันวิญญานบรรพบุรุษออกมาแล้วโดยการเตือนให้ลูกหลานได้เตรียมการ ต่อไปนี้ก็คือ เรื่องของปากกาบายเบ็งปากกาก็คือ ดอกไม้ บาย คือ ข้าว เบ็ง ก็คือ ดิน ดอกข้าวดิน จะขาวสะอาดไปทั่วทุ่ง แต่ ณ วันนี้เข้าใจหาย เนื่องจากว่ายาฆ่าหญ้าระบาดก็จะไม่สามารถที่จะบอกไว้เป็นสัญลักษณ์ได้ ต่อไปก็คือ เมื่อฟังเสียง เสียงนกกระจาบ และก็เห็นดอกไม้ทำให้มีการเตือนสติและลูกหลานที่อยู่ไกลๆ ฟัน้องที่อยู่ไกลๆ ก็จะลิกจูน ลิก ภาษาเขมรเขียนเป็นไทยไม่ได้ ก็ต้องออกเสียงเป็นลิกออกเสียงสามัญ ลิกจูน จูนก็เพื่อที่จะไปส่ง ถ้าพ่อแม่ถึงแก่กรรมหมดแล้วก็จะไปบ้านญาติผู้ใหญ่ที่สุด คือ “จัดเตรียมเครื่องสังเวย เช่นสรวง รับผิดชอบวิญญาน เสร็จสรรพสำหรับที่ขนม นม เนย ข้าวปลา สารพัดมี จากธูลี เช่นดวงวิญญาน มารับเอา สนุกสนาน ประกอบจิตขบวนแห่” แล้วก็สนุกสนานให้พออีกกิจกรรมหนึ่งที่สุรินทร์ ไม่มีวันนี้เป็นวันรวมญาติ ฟัน้องจะมารวมกัน ปากกับฟัน ลิ่นกับฟันเป็นเรื่องปกติ ถึงแม้ครอบครัวฟัน้องจะรักกันยังไง ก็ต้องมีปะทะกันบ้างวันนี้แหละจะเป็นวันที่ฟัน้อง จะมีดอกไม้รูป

เทียนขอขมา เริ่มจากคนที่อาวุโสหน่อยที่สุด ก็จะเรียงล้อมไปถึงคนสุดท้าย คือ พี่คนโต ถ้าแม่อยู่พ่ออยู่ หรือญาติผู้ใหญ่ก็จะขอขมาต่อกันเป็นทอดๆ เป็นกิจกรรมหนึ่งที่ทำแล้วทำให้เกิดเป็นคุณค่าคุณธรรมเกิดขึ้นในระดับกลุ่มชนชาวไทยเขมร

หลังจากนั้นก็จะเป็นการแซน “แซน” ก็คือ เช่นนั้น จากนั้นก็จะไปที่วัด จะมีอยู่ดวงวิญญาณที่ไม่สามารถจะมารับได้ ก็คือพวกที่ยังไม่พอยังแผ้วพวกแซนซาสิบ พิการเปลี้ย พวกนี้ไม่มีความสามารถ หรือไม่มีญาติ ยุธยาติก็จะสวดให้ พออ้อมหมี่พื้มแล้วก็เตรียม “กะเชอโฌนตา” กะเชอ ก็คือ “กระบุง” เตรียมสำหรับ ก็คือ เครื่องครัวที่ใช้ในชีวิตประจำวันสำคัญมาก ต้องมี ถ้าไม่มี ตัวท่านไปอยู่เมืองนรกหรือยมบาล ท่านจะต้องอดอยาก ลูกหลาน ก็เห็นคุณค่าตรงนี้ ก็ได้ช่วยสงเคราะห์ไปที่วัด เป็นพิธีการทางสงฆ์ จะใช้พระเป็นสื่อกลางในการนำเพื่อที่จะรับรู้สิ่งของเหล่านี้ไปถึงท่านได้ ที่นี้ตอนเช้าก็จะจัดกระเชอโฌนตา เอากระโฌนตา ที่เตรียมทั้งหมดไปส่งดวงวิญญาณ ในภาษาพื้นบ้าน “โฌเวียโฌนตา” การบัญญัติไว้ว่า “โฌนตา” ต้องใช้ “ภู” เท่านั้น

(อธิบายเกี่ยวกับเพลง...) ผมเคยตายไปแล้วแต่ยังมีผู้หญิงคนหนึ่งมาบอกว่าตายไม่ได้คุณยังมีหนี้สิน ยังมีภาระเยอะ ซึ่งใน VDO เป็นวัดซึ่งมีอายุเก่าแก่ที่สุดในวัดบ้านแดงคำ ที่อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ รูปภาพที่น่าเสนอเรื่องของโยธธกรกิติ หรือจังหวัดอื่นกิติ ที่ผ่านมา สามารถที่จะประยุกต์ของเขามา ไม่ว่าจะภาษาพื้นบ้านได้เกิดแนวคิดขึ้นมา สถานที่ทำเป็นเข้างคาร เขาพนมภู อยู่ด้านตะวันตกของเขาพนมรุ้ง มีความลึกกลับและความเป็นมาที่ซ่อนเร้นพอสมควร เดี่ยวช่วงทำของเวลาจะมาเล่าให้ฟังกันส่วนคำว่า “เชียมารับเช่น” ความหมายคือ “ร้อง” และในเนื้อเพลงก็บอกว่า “เมื่อวานมาไม่ได้ เชียมเทพ ลงมา ก็ไม่ได้ สุดท้ายก็ไปพึ่งพระพุทเจ้าแทน” ส่วนคำว่าสายพร ก็คือ “เนื้อปลา” กุสาก็คือ กุสา, กระสา คือ “มารับ” คำว่า “อาลัย” หมายถึง “ถวิลหา ให้รำลึก” ไม่ใช่คร่ำครวญ นอกจากนี้ คำศัพท์ที่ใช้ในเพลงได้แก่คำว่าแซน ก็คือ เส้น, จุล ก็คือ ส่ง, ยมเรียก ก็คือ ยมราช ซึ่งในเมืองนรก หรือเมืองยมโลก ก็มีอยู่ 3 ตำแหน่ง ได้แก่ ยมราช, ยมบาล และยมทูต ซึ่งมีหน้าที่คอยมารับและส่งดวงวิญญาณทั้ง 3 ชื่อนี้ก็จะปรากฏในเอกสาร และต่อไปก็จะมีคำว่าพระ คือ เงิน, ง้อย คือ ฝู, กั้นทรง ก็คือ ศีล ที่นี้ก็ส่วนรายละเอียดของการแซน ก็จะมีข้าวต้มเป็นหลัก ข้าวต้มก็คือ “อันซอง” อันซองกะพง คือ “ข้าวต้มดำ”, “อันซองจรรยา” คือ ทำเป็นกรวย เหมือนจังหวัดภูเก็ต และที่ท้อโดยการใช้น้ำพริ้ว และที่ “อันซองโฮ็ค” ก็คือ ข้าวต้มมัด, “อันซองโครคู” คือ พวกเนื้อหมู ใส่เครื่องปรุงก็จะทำให้คุณค่าของข้าวต้มนั้นมีค่า แล้วก็ข้าวต้มทำด้วยใบมะพร้าวเป็นหลักเลย ส่วนขนม ก็จะมี “ขนมกันตรึม” โดนัทเขมรมีลักษณะเป็นวงกลมทานยังงี้ก็ไม่อร่อยไม่ถูกปาก เด็กจะไม่อยากกิน ซึ่งเป็นขนมโบราณไม่เหมือนกับที่ใส่ของไว้ในห้าง, “นมโซ๊ก” คือ กระทงดอกบัวใส่ไป “นงจ๊ะกระมาน” แทนงคราญ เวลาทำก็จะเอาแบ่งไปทอด และเอาไม้ตะเกียบเพื่อทำให้ตีเข้าไป และขนมอันต่อไป คือ “ขนมกระตางกลาง” ก็คล้ายกับขนมลา แต่ว่าเส้นขนมจะใหญ่กว่า และที่ “เมียงเลียบ” คือ นางเลียบ และที่ “กระยาสารท” อันนี้ทั้งหมดก็คือขนมหลักที่ใช้ในการพิธีการส่วน “ขนมเปี้ยะ” ก็คือ ส่วนประกอบเพิ่มเติมเข้ามา แต่ต่อมาก็เข้ามาเรื่อยๆ เพราะหาง่าย นอกจากนี้ขนมก็เอาเท่าที่หามาได้ ก็คิดว่าไม่ถึงเท่าประเพณีแต่ดั้งเดิม แต่ทำด้วยความเต็มใจ และยังมีอาหาร คือ เครื่องประดับ, เสื้อผ้า, เครื่องครัวต่างๆ, เงิน, พระ เป็นต้น

ที่นี้อานิสงส์ของประเพณีแซนโฌนตา คือ สมท. (สำนักงานกษัตริย์แห่งชาติ) ก็คือ ที่สุรินทร์ คุณธรรมมี 8 ตรงนี้ เทียนหนึ่งเทียนเดียวมี 9 ผมก็เรียงร้อยตามนี้เพื่อให้เข้ากับกิจกรรมวันโฌนตา “อานิสงส์ ก็คือ ผลความดีในโฌนตา นำมาสู่คุณธรรมสำนึกคุณค่า คุณความดีจะติดตัวตลอด เวลาธรรมะล้ำค่า ความถูกต้องความชอบธรรม”

-ขยัน หมั่นตระหนักได้สักรึก ตั้งใจรำลึก ยิ่งไม่พลา เราจะนับถือในโฌนตา นำผลกระทำ นำมาบอกเล่าสู่กันฟัง ก็คือ แต่ละปีต้องไปเจอกันคนที่นับถือ ก็คือตั้งใจทำมาหากิน ขยันเท่านั้น แล้วก็ควรเป็น

วันมารวมญาติ ก็มาเล่าว่าเป็นยังไง ฐานะเป็นยังไง ส่วนหนึ่งก็จะเกินอานิสงค์ตรงนี้ก็มาเป็นคุณธรรม เรื่องขยัน

-ประหยัด เก็บออมถนอมทรัพย์ ประคับประคองคับ อดออมด้วยความหวัง ในโณนตา ปีหน้าเวียน มาอีกครั้ง เล่าให้ โณนตาฟัง ได้อิ่มเอมใจ เมื่ออยากจะให้ปีหน้าดี ปีนี้ไม่ค่อยดี ปีหน้าดีก็ต้องตั้งใจทำงาน และประหยัดเก็บออมไว้ ปีหน้าจะได้มาบอกตายายว่าลูกหลานทำอย่างนี้มา จะได้บุญกุศล ดีที่ทำไป ลูกหลานได้รับแล้ว ส่วนที่เกิดขึ้นก็ทำให้ ฐานะความเป็นอยู่ลูกหลานก็ดีขึ้น

-ชื่อสัตย์ ชื่อตรง ไม่งอคด ไม่ป้อปด โททกใคร ให้หมั่นใส่ พูดแต่ความจริง สัตย์ชื่อทุกคนไป อานิสง จะได้ ดลสื่อโณนตา อันนี้ก็คือ ความจริงใจที่เรามีสัจจะต่อกัน ต่อตัวเอง ต่อเพื่อนผู้ร่วมงาน ต่อครอบครัวก็ทำให้สิ่งนี้ส่งผลทำให้บรรพบุรุษนั้น หลุดพ้นจากกรรมที่สร้างไว้

-วินัย ไว้เป็นแนวปฏิบัติ ไม่ขัดต่อดวงวิญญาณให้กังขา เป็นแนวยึดถือปฏิบัติต่อกันมา ด้วยอานิสง ส่งต่อตายาย ก็คือ การปฏิบัติให้เป็นประเพณีทุกปี ก็เป็นเรื่องของวินัย เป็นระเบียบความเคร่งต่อวินัย ก็ทำให้ส่งไปสู่ดวงวิญญาณ บรรพบุรุษของเราได้

-สุภาพ อ่อนโยน ไม่เอนเอียง ไม่โต้เถียง กระทบกระทั่งให้เดียว “โณนตา” มาเห็นไม่สบายใจ สุภาพไว้เป็นอานิสงส่งดวงวิญญาณ ก็เป็นการกระทำเพื่อให้ บุญกุศลสิ่งที่เราทำ ความดี ความสุภาพ ก็จะทำให้วิญญาณมีความสุขด้วย

-สามัคคี วันนัดพบกันน้องรัก ลูกหลานตระหนกจะได้ยืนกันพร้อมหน้า วันความสุข วันสรวลเส วันเฮฮา รับประตุ (รับดวงวิญญาณ) โณนตาแสนเปรมปรีดี เมื่อเราสามัคคี เรามีสมานฉันท์ ยังไม่พอยังเอาไม่อยู่ต้องมีความสามัคคีด้วย ก็อยากจะให้คนทั้งประเทศ ใช้คุณธรรมตรงนี้มาทำให้ “โณนตา” น่าจะเข้าใจ และพูดจาเข้าใจขึ้น ก็น่าจะเอามาใช้เป็นคุณธรรมได้

-น้ำใจ มีน้ำใจต่อกันฉันท์พี่น้อง ไม่ยอมใจเกี้ยวข้องให้หมองศรีจะเปลี่ยนผืนน้ำใจงามทำความดี ถวายธูรี โทษกรรมหนักจะเป็นเบา ก็การมีน้ำใจต่อกัน ก็เป็นการอานิสงส่งเสริมให้แก่บรรพบุรุษ เช่นเดียวกัน

-ความกตัญญู กตัญญูรู้คุณผู้ก่อเกิด แสนประเสริฐมงคลเลิศ ส่งคุณค่า ด้วยไม่อกตัญญู คือ อานิสง ตามแนวความคิดของผม ของชาวไทยเขมร จ.สุรินทร์ ก็ให้ท่านได้ฟังเพลง (กันตรึมโณนตา) ขวัญของ โณนตานั่นเอง

ที่นี้ส่วนประกอบหลังจากที่เราจุลส่งวิญญาณไปแล้ว ถ้าจะสนุกสนานก็จะมีการเล่นรื่นเริงของชาวไทยเขมร ก็คือ “รีเส้นตวย เชื่องเป็ด” เป็นการเล่นของหนุ่มสาวเพลงกันตรึม หรือร้องกันตรึม จะมี “ปรีอ” เหมือนลำกลอน มีชาย-หญิง และมีแคน ร้องโต้ตอบต่อกัน และก็มีวงมโหรี กลองยาว ตีนตา ความพอใจ ตามกำลังทรัพย์ของลูกหลานที่ไปต่างจังหวัดกลับมา แล้วฐานะดี ก็จะมีสนุกสนาน เพื่อส่งดวงวิญญาณ แต่ในส่วนอื่นที่มุ่มมองอื่นกำลังเป็นอยู่ในขณะนี้ ประเพณีคือ ธรรมเนียมปฏิบัติ แต่พอมี สสส. มา ก็เกิดความคิดใหม่ว่า เหล้า บุหรี่ เป็นสิ่งที่ไม่สมควร เป็นอันตราย ก็จะมีการเช่นบูชาโณนตา ไม่เอาเหล้า โดยใช้น้ำมะพร้าวแทน มาแต่เดิม อีกกลุ่มคือ ยกเลิกเช่นไหว้แล้ว เสริมอีกนิตกิจกรรมอื่นๆ ในแต่ละภาค เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมคุณค่า อยากจะให้ใช้ประโยชน์

2) การทำขวัญลาน และขวัญเล่า

เป็นพิธีกรรมที่มีการทำประจำปี โดยมีคำสู่ขวัญนา ขวัญลานและขวัญเล่า (สาร สาระที่สนามนท, 2540, 86-99) ดังนี้

คำสู่ขวัญนา ขวัญลาน และขวัญเล่า (ยัง) ข้าว

ก. คำสู่ขวัญสุ่นา

การสุ่นาขวัญ ปกติทำเมื่อก่อนลงมือทำนา คือ “แสกนา” (เริ่มไถนา) จะมีพิธีสู่ขวัญให้นา เพื่อเป็นสิริมงคล จะได้ทำนาได้สะดวก และได้ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ด้วยการประท้วง คำสู่ขวัญนามีดังต่อไปนี้

ศรี ศรี อาจารย์ยาเลิศล้ำสิทธิเดชลือชา ข้าขออัญเชิญเทพดา อันอัษฎาภูมิจิตในประเทศ หัวไร่ และปลายนา อันได้นามสมญาว่าตาปู่แสก อันอยู่ในละแวกเขตเขตแคว้นแดนนาบัดนี้ ฝูงข้าได้พากัน นำเครื่องขियाและเหมียงหมาก ข้าวเหล้าหลากหลาย ทั้งควาหวานและเครื่องส้ม ข้าวต้มกล้วยและแตงกนา ไหลสุราและไก่กุ่ม เป็นเครื่องต้อมต้อมเข้าโสมขวัญสรรพธรรมทุกสิ่ง เพื่อจักได้ทำมิ่งสิ่งขวัญทั้งนาเหนือและนาใต้ นาใกล้และนาไกล ทั้งนาทามและนาโคก นาโสกและนาปี นางแขงน่านอนและนาขุ่น นาทุ่งกว้างได้ ข้าว พอพันครันฝนตกมานาปีอย่าได้ท่วม นาโคกอย่าได้เขิน ให้พอดีพองามข้าวอ้วน ใบก่องค้อมข้าว อ้วนคกหนา ทั้งคุณนนาอย่าได้ฮ้างได้ขาด เตียรดาษน้ำท่วมเต็มนา ทั้งปูปลาให้ไหลมาบ่ขาดเป็นตั่งสระ อโนดาตของท้าวเวสสุวรรณ ฝูงธัญญาแล้วข้าวกล้า ใบก่องค้อมเท่าที่นาแ่งกิ่งก้านสาขาเต็มไปทั่วทั้ง ให้มีแต่ เม็ดตั่งต้นอ้วนลำสูง ฮวงละสองสามกระบุงทั้งนาเหนือและนาใต้ เพราะเพื่อเทพไท่ท่านช่วยอวยพรทั้งนา ดอกนาทามและนาโคก งามล้นโลกกว่าพินนาแขง อย่าได้กินแห่งขนมาเต็มเล่า นาข้าวเจ้าฉันให้ได้พัน เกวียน นาข้าวเหนียวนั้นได้พันเล่ม ครันว่าเต็มยั้งแล้วลี้ได้ฮีบยอฉาง ข้าวขาวกลางให้ได้พันยั้งใหม่ ลี้ได้พัน เล้าใหม่ใส่नाแขงและนาทาม ต้นข้าวงามพอปานว่าต้นอ้อย ใหญ่บ่ย่อยพทวมปลายจางต้นข้าวมาใหญ่ สองสามอ้อม ใบก่องค้อมคั่งใบอ้อยและใบเลา ฮวงข้าวเบาให้ยาวได้พอกอกฮวงข้าว หนักนั้นให้ได้คอกก่า มา ฝูงสัตว์สารจัวควายอย่าได้มากินใกล้ ฝูงบ้งโตอย่าได้มาราวิทั้งสัตว์ตัวฮีและตัวก้อม ตัวอ้อมบ้อมแม่มน ก จาบตัวขาวเหลือง นกจิกเฟื่องตัวยาวขาก่านอย่าได้บินมาผ่านกระทำอันตรายสัตว์ทั้งหลายมีหนูและ กระต่าย อย่าได้มาทำฮ้ายแก่ข้าวกล้าในนา พุทธรักษา ธมโธรักษา สังโฆรักษาชะโคชะคัง ปรีศสยง สวาหะ โอมกัญญสิวกฝีกแผ้วพัต โอมต้อยต้อยผูกข้าวศัตรู โอมปะทะ กระจาบทกกุสิหับไว้ นโม พุทธา จะ สรณะ นะ มะ พะ ทะ วัชชะ สังสัคคัง ราชชะ สารุ สมาคตัง กระจาบุญญะ มโหริตตังสรณิจ จะ มะนิจจะ ตัง.

ข. คำสู่ขวัญลาน

เมื่อเอาฟ่อนข้าวเข้ารวมเป็นกองที่ลานเสร็จแล้ว เวลาจะฟาดหรือนวด โบราณนิยมสู่ขวัญ เสียก่อนหรือจะสู่ขวัญเวลาฟาดหรือนวดเสร็จแล้วก็ได้แล้วแต่สะดวกในพิธีสู่ขวัญนั้นมักนิมนต์พระสงฆ์ไป สวดพระพุทธรมณต์และถวายภัตตาหารด้วยเป็นการทำบุญที่ลานข้าวไปด้วยประเพณีทำบุญที่ลานข้าวนี้ เรียกว่า “บุญคุณหลาน” เป็นประเพณีหนึ่งในฮีตสิบสองซึ่งนิยมทำกันในราวเดือนยี่ เมื่อทำพิธีสงฆ์เสร็จ แล้วจึงทำการสู่ขวัญลานมีดังต่อไปนี้

คำสู่ขวัญลาน สำนวนที่ 1

โองการ พินธุนาถัง อุปป็นนัง พรหมสะหะ ปะตินามะ อาทิกับเป ปัญจะปะทุมังทิสวา นโมพุททาเย วันทะติ สิทธิ กิจจัง กิจจัง สิทธิการियะ ตถาคโต สิทธิเตโช ชโยนิจจัง สัพพะกัมมังประสิทธิเม ศรี ศรี มื่อนี้แม่นมื่อสันต์ วันนึ้นแม่นวันโชค ศุกร์เสารโยคเดชมงคล อันเป็นผลสมประโยชน์ อุดม โชคว่ายามดี ฝูงข้าทั้งหลายจึงพร้อมกันมา สู่ลานขวัญและกุ่มข้าว สู่ขวัญเล่าและขวัญเยีย บให้เสีย ประเพณีฮีตเก่า จึงได้นิมนต์พระสงฆ์เจ้ามีศีลธรรม เพื่อกุศลมหารกรรมฉลองสมโภช อันจักได้สำเร็จ ประโยชน์บุญญสมภาร จึงได้สู่ขวัญลานอนใหญ่กว้างเทียมตั่งลานพระเกศแก้วจุฬามณี คือตั่งลานพระศรี

มหาโพธิอันให้สำเร็จประโยชน์แก่พระโพธิญาณ เป็นรมณีสถานอันวิเศษ เทียบดั่งลานพระเจ้าตัดเศศแทบ ฝั่งอโนมา คือดั่งลานที่พระองค์ตรัสเทศนาธรรมจักรกัปปัตตนาสูตร เป็นดั่งลานพระเจ้าประสูติในสวนลุมพินี วันเป็นดั่งงานพระเจดีย์โดยสิงกุตตราช เป็นที่บรรจอรังคะธาตุแห่งพระศาสดา คือ ลานบ่อนพระสงฆ์ทำสังคายนาธรรมวินัยครั้งก่อน เปรียบดั่งลานบ่อนพระพุทเจ้าเข้าสู่ปรินิพพาน เป็นที่โมทนาสาธุการแห่งเทวาทุทุกหมู่ ลานนี้เป็นอยู่แห่งพระสังฆะเจ้าและทวยชน เป็นที่บำเพ็ญผลแก่ทั้งมวลฝูงข้า จึงได้พร้อมกันจัดเสื่อผ้าและเครื่องไทยทานทั้งคาวหวานและเมี่ยงหมากถ้วนทุกภาคเครื่องบูชาทั้งเหล้ายาหมูเห็ดเปิดไก่ ตามแก่จักได้เป็นเครื่องสังเวชมาเยอขวัญเยอขวัญลานและขวัญข้าวให้พร้อมกันมาเต้าจุ่นพุนเต็มลาน เพื่อจักได้กินทานทำบุญตักบาตร แล้วสืได้หยาดน้ำถึงแม่ธรณี อย่าได้มีคำกินแห่งขมเคียด อย่าอยู่ช้ำวันนี้ให้ด่วนมาให้เจ้ามาโฮมเข้าในลานเกลี้ยงอ้อยห้อยเขาหากตีฟาดข้าวหัวเจ้าอย่ากระเทือน อย่าได้เป็นขมค้อยในมโนคิดเคียด ว่าเขาบังเบียดเจ้าเอาค้อนฟาดตี อย่าได้ตกใจย่านทะยานหนีลี้ซ่อน ขอให้เฮียงฮีบฮ้อนคือ ถ้อนเทียวพลัน เชิญเจ้าคีนมาเต้าธัญญาภูมิใหญ่ของจมาต่อมตุ้มกองข้าวใหญ่สูง แม่นว่าทำปีหน้าสิบสองวออย่าได้ขาด ครั้นแม่นปีหน้าพุนชาวห้าอย่าได้คา ขอให้ธัญญาข้าวไหลมาคือทำน้ำ คือดั่งฝนหาแก้วลินเลียบขาดสายนาตามขอให้งามเหลือล้ำสูงต้นใหญ่ ปลายไฟขอให้เอิ้นว่าน้องฮวงข้าว ท่อฮีนโอม ฮัญญะ อาคัจฉันตุ.

คำสู่ขวัญลาน สำนวนที่ 2

อุกาสะ อุกาสะ เถิงฤดูเดือนห้าล่วงเดือนหก ผกตกฟ้าฮ้องฮ้ำ ทุกคำเข้าฝูงหมู่ชวานา จึงพากันแสวงหาชวานาเช่นใหม่ดวงกล้า พริ้วเช่นใหม่ดวงคม แแบกเข้าตงหาไม้ เลยลวดได้ใบพะเนียง ตดกกขาดเพียงสินปลายถากเปลือกเอาแต่แก่น ปุนแม่นแล้วจึงแบกมาถ่มไว้ในเคหาใต้ล่าง ฝูงหมู่ช่างจึงมาคูดุม ปุนฮู เข้าจ้อน มีทั้งฮากไถใหญ่ใบพะเนียงหนา แล้วจึงแบกไปนาโฮ้แอก มีทั้งแอกฮองอ พาดคอควยบข้ำ มีทั้งเชือกไถนาคว้ออ ฮากไถก่องเผื่อควายเฮงดินแข็งเผื่อฮากไม้ ไถลวดได้หลายวัน แล้วจึงเฮ็ดเป็นถันทั่วโฮ้ หว่านข้าวใส่นาดม พระบรมตกแต่ง เม็ดข้าวแตกแบ่งเป็นใบ ฝูงข้าทั้งหลายจึงมาหลกออก แล้วจึงตอกมามัดมากั่วบิตลิว้อแล้วจิดตัดใบ จึงโฮมไว้ในตากกล้า น้อยบข้ำหาบไปยาบ ตามโฮ้นาที่คราดไว้ฝูงพีน้องไถลและไถล มีใจยินดีมาช่วยด่าบข้ำ ดากกล้าเป็นกอละหลายต้น หนก้นก้นออกไปมาตามภาษาชวานา และชาวโฮ้ เดือนสิบต้นข้าวใหญ่เป็นสาว อย่างเข้าเดือนสิบเอ็ดสิบสองเข้ามาข้าวในนาเลยออกฮวงใหญ่ลุมพัดไปปลิ้นไปปลไปมาอยู่ยียบ ฝูงนกจากบมาตอม จัวควายซอมเลยอยาก เขาลากไม้มาล้อมเป็นถันเลียนลำกันล้อมไว้ เลยล่วงมาได้หลายวัน ข้าวแก่ปลันใบเทียวฝูงข้าทั้งหลายจึงเกี่ยวมาตากกเป็นข้าวหากแห่งปุนเปียง ผายเฟืองยายปูไว้ล่วงไปได้สามวัน จึงเอาตอกพันเป็นกำเกี่ยวกอด คานหลานสอดหาบเมื่อลานหน้าชื่อบานมาตั้งกอล้อมไว้ จึงพาดให้ข้าวหล่นลัมหลาม เอาทวนหนามกวาดเฟืองเกลี้ยงอาดลาด ไม้ถาดทากกวาดคุณขึ้นเป็นถัน มื่อนี้แม่นมือสัดต์วันนี้แม่นวันดี ฝูงข้าทั้งหลายมีใจชวนชวหาเครื่องบูชาปุนพลูและเมี่ยงหมาก ข้าวน้ำมากมุลมา มีทั้งขึ้นปลาและหมากไม้ มีทั้งไก่เหล็กองใส่พาขวัญ มีทั้งข้าวหนมกวนหลายห่อ ยอดกล้วยซ้อใบเตียว คุณยอ เฮียวทอดยอมีทั้งไซหน่วยปลอดภัยสันสลามีทั้งข้าวแตกงาแล้วข้าวต้มใส่กล้วย มีทั้งอ้อยย้วยคูลิกันตั้งเป็นถันแถวถี้ วันนี้เป็นวันพร้อมพรำวันค้ำวันคุณ กัวแม่นมื่อนี้วันพญาวิฑูรขึ้นแทนพ่อกัวแม่นมื่อนี้ ขวัญเจ้าก้อมาโฮม กัวแม่นมื่อนี้วันนี้ มาเยอขวัญเยอ มีทั้งไก่กุ่มผู้โอกแต่งไล่โตก บรรวน มีทั้งอาสนะสองพาขวัญปูลาด ผ้าตั้งอาจปูไปฝ้ายชยะมุงคลและน้ำเต้า ตั้งเข้าไถเลียนกัน จัดเป็นแถวถองชัตตาแหลวปองหน้าจัว บ่เมามัวปักไว้จัดให้สีแจแลนบให้นานในวันนี้ มื่อนี้แม่นมื่อสันต์ วันนี้แม่นวันดี จึงไปเชิญเมธีและนักปราชญ์ขึ้นนั่งอาสน์คุณขวัญ มาเยอขวัญเยอ ต้นชันนั้นแม่นข้าวเจ้า แก่ฟาวนั้น ข้าวตอ หอมพอกข้าว อีต่าน้อยหอมค้อยๆข้าวจอมนาง เม็ดบางๆข้าวอีเตาะ เงาะแงะข้าวแฉวง ใบปุนนั้นข้าวขึ้นก กกต่านนั้นข้าวเปี้ย ถอดเฮือนั้นข้าวขาว ฮวงอย่างข้าวเลือดแฮด แสดๆข้าวหมาก หิงปิงสิ่งข้าวกาบลายเม็ดยายข้าวหมากกอก ซอกแซกข้าวลวดเกวียน งามเลียนๆข้าวหมากแยง เม็ดแบ่งข้าวชีกา เม็ดหนาข้าวกาบอ้อยเม็ดน้อยข้าวหมากโพ เม็ดโตๆข้าวหางซ้าง เม็ดไข่วังข้าวปล้องแฉง เม็ด

แดงๆข้าวห่าว ฮวงใหญ่ลาว ข้าวหมากเขือเม็ดเจือข้าวดำมพร้าว แก่ข้าๆข้าวขี้ต้ม ใบสมลมข้าวหมาก หม่วย ฮวงช่วยด้วยข้าวเกล็ดเต่าขวัญข้าวทั้งหลายเหล่านี้อย่าหลีกถิ่นานวัน ให้พากันมาสามมือนี่วันนี้ มาเยอขวัญเอยเคียวเกาะขาดกระเด็น ก็ให้มา คั้นหลาวตลกคาบาก็ให้มา นกน้อยคาบเข้าป่าบินหนีก็ให้มาฝูงนกก็นกจับคาบออก ฝูงนกจอกคาบออกนอกเขต ก็ให้มาสามมือนี่วันนี้ฝูงนกเปิดและคับแค คาบไปกินทิ้งปลายแกและปลายเป่าให้มาบัดนั้นกจาบโตขาเหลือง นกจับเฟืองโตขาก่าน บินผ่านฟ้าคาบไปกิน ก็ให้มา บัดนี้ขวัญเจ้าอยู่ป่าคาและป่าแฝกขวัญเจ้าแหกอยู่กลางนา ขวัญข้าวอยู่ตรงดอนป่าข้าง ขวัญข้าวอยู่ท่าน้ำ และวังหลวง ขวัญข้าวอยู่ป่ากว้างและป่ามั่ง ก็ให้มาสามมือนี่วันนี้ ข้อยจ๊กเชิญชวนขวัญข้าวมาได้และนาเหนือ ก็ให้ไหลมาพาน้ำขวัญข้าวอยู่ปากถ้ำฮูขวัญข้าวอยู่ปากหูลและกระต่าย ขวัญข้าวไปอยู่ฝ่ายทุ่งนา ขวัญข้าวไปอยู่ป่ากาและ ฮอกจ้อน ก็ให้มาสามมือนี่วันนี้มาเยอขวัญเอย เจ้าบ่มาค้อนสั้นเขาสีตีเจ้าเหล่าเจ้า บ่มาค้อนฮีเขาสีฟาดเจ้าเหล่าสะอาดและข้อยสิริฝ้ายเบื้องซ้ายให้ชี้แห่งปลิวไปทางนาป่าเยื้องขวาให้กุ่ม ข้าวใหญ่ท่อกุณยาน้อยบัดนี้ข้อยจ๊กเชิญเอาอ้ายเค้าแม่อยู่จอมปลวกหัวนาข้อยจ๊กเชิญเอานาคาผู้อยู่แคมน้ำ ให้มาช่วยค้ำมาชুমายอสามมือนี่วันนี้ มาเยอขวัญเอย ข้อยสิ เชิญเอาขวัญข้าวมาโฮมลอมจ้วควายมาตอมกัดกินยอด ช่างม้าเขาะขอดกัดกินใบ ก็ให้มาสามมือนี่วันนี้ ให้มาเกี่ยวกันอยู่คือตั้งนาคเกี่ยวกัน ให้มาพันกันอยู่คือตั้งสาวเกล้าข่มอมให้มาตุ้มมาตอมกันอย่าได้หนีแสนพันปีขวัญให้อยู่ในเกล้า เอ็นเจ้าบ่มจ้วควายจ๊กลงย่ำ ยีฝูงนกเขาจ๊กลงสับตอดเจ้าเหล่า ให้เจ้าปัดขอดกันมามาเยอขวัญเอย ให้เจ้าอุ้นกันมาคือตั้งขวยตุ่น จุ่นพูนคือตั้งกองทรายไหลนองมาคือตั้งทรายไหลแล้งเป็นตั้งมีก้อนหินผา ไหลโฮมมาคือลมเทิงอากาศ ขอให้เป็นตั้งน้ำฝนหยาดอำแผ่นดินธรณี แสนพันปีกินอย่าได้บก จกออย่าได้แห้ง บัดนี้ ข้อยจ๊กเชิญเอาขวัญข้าว เมื่ออยู่เกล้าพื้นแผ่นดินหญ้าแฝกมุงหนา เมื่ออยู่เกล้าพื้นแผ่นดินหญ้าคามงถี่ เมื่ออยู่ที่สบาย ฮอดกลายสามวันมื่อปลอด เขาจ๊กเอาบุงสอดลงตักมาตักกันสักกะลันเจ้าอย่าได้ ฟัง ชิกใส่ตั้งเจ้าอย่าได้ปลิวหนี เขาตีต้อยสากเจ้าอย่าได้ตกใจ เขาไล่ไก่ไปเจ้าอย่าสะดุ้งตื่น ข้าวลืบเกิดหนักหมื่นกลายเป็นข้าวหมาก ข้าวกากให้เป็นข้าวสาร ฝูงข้าทั้งหลายกินทาน ก็ให้มีอายุมันยืนอย่าเฒ่า ทรายต่อเท้าเข้าสู่ปรินิพพาน ก็ข้าเทอญ ชยะตุ ะวัง ชยะ มังคละ โหตุ สัพพะทา.

คำสู่ขวัญลานสำนวนที่ 3

โอภาสะ โอภาสะ เถิงฤดูเดือนห้า ฟ้าใหม่เดือกหก ฝนตกฟ้าฮ้องอำทุกค่าเข้าฝูงหมู่วาณา พากันแสวงหาขวานเช่นใหม่ดวงกล้า พรำเช่นใหม่ดวงคม แบกเข้าดงหาไม้ เลยลวดได้เป็นทะเลียงตัดก ขาดเพียงสิ้นปลาย ถากเปลือกเสียวเอาแก่นปูนแมนแล้วจึงแบกมา ถ่มไว้ในเคหาใต้ล่าง ฝูงหมู่วางเขาจึงมาตุ มาปูนฮูเข้าจ้อนมีทั้งฮากไถใหญ่ใบพะเนียงหนา แล้วจึงแบกไปนาไฮ่แฮก มีทั้งแอกอันงอ พาดคอกควายบ่อ ข้าเชือกไถนายยาวคว่างจ่อง ฮากไถ่กองเผื่อแสงควาย ดินแข็งเผื่อฮากไม้ ไถลวดได้หลายวันแล้วจึงคลาดเป็น ถันทั่วไฮ่ หว่านข้าวใส่นาตม พระบรมตกแต่ง เม็ดข้าวแบ่งเป็นใบ ลำไสยวายิ่งเขาจึงหลกออก เขาจึงเอา ตอกมามัดมากัว บิดลื้ออ้วแล้วจึงตัดใบ จึงเอาไปชุนนุมนกันไว้ดูบไฮ่เหลือหลาย ยายเป็นถันเดียวรดาช คราดนาแล้วจึงหาบไปดำ ชุกใส่ตมใส่โพรงไว้ได้หลายต้น ดำหนักันละเวลระวา ตามภาษาไทยนอก เถิงเดือน สิบมาฮอดแล้ว เดือนสิบเอ็ดแก้วออกมา ข้าวอยู่นาเขียวงามพรำพร้อม เขียวก่องค้อมกันไปตีลมตใบชีข้าวชี ซาด ฉลาดฮูแล้วจึงถอดฮวงออกมา ฝูงข้าทั้งหลายจึงพากันไปดำนกจับและนกจอก เพื่อบให้กินชอกและ กินกลางหมู่วางฟานบให้มากินใกล้ เลยลวดได้หลายวัน ข้าวแก่พันใบเขียว ฝูงข้าทั้งหลายจึงพร้อมกัน เกี่ยวตากเก็บไว้เต็มนา ถากทาลานแห้งแล้ว ตอกแก้วมัดเป็นถัน คั้นหลาวยาวเอามาหาบหาบสอดแล้วขึ้น เมื่อลาน ตั้งเป็นถันติดต่อก ก่อขึ้นตั้งเป็นลอม เถิงวันตีจึงฟาดเป็นเป็นกุ่ม อุ่มลุ่มท่อกุณจาจึงเอาควายมา เหยียบมาย่า พรำพร้อมช่วยกันยี บางพ่องได้ค้อนสั้นมาตีบางพ่องได้ค้อนฮีมาฟาดเคียรดาชด้วยดี จึงเอา วิมาพัด ปัดข้าวลืบและเฟืองฝอยให้ถอยหนีจากกองข้าว ฝูงเฒ่าแก่ขึ้นชมบาน เลือกหาวันและฤกษ์มื่อว่า มือนี่แม่่มื่อสันต์วันดี วินดีถีมุตตะโชค สิทธิโยคพร้อมลัคณา ฝูงข้าทั้งหลายจึงพากันไปอาราธนาพ่อแม่ เฒ่าแก่มานั่งล้อมคุณขึ้นก่อเป็นกอง มีทั้งหมกออาหารหลายท้อ มีทั้งยอดกล้วยท้อตองเขียวมี่ทั้งคุณยงาม

ออกตลอดไขหน่วยปลอดชั้นสลา มีข้าวแดงงาและข้าวต้มใส่กล้วย มีทั้งน้ำตาล้วยคุลีกา มีทั้งไ้กุลาและ
 ผู้โอก แต่งใส่โตกบรรวน มีทั้งอาสนะนวลปูลาด ตกแต่งไว้แวนต์ มีทั้งหัวมันและลูกไม้ มีทั้งเหล้าก่องแก้วใส่
 พาวัวญ บรรวนดีทุกเยื้อง มีทั้งขอค้อจกัณหลาว มีทั้งขอคดงยาวสักกวาด มีทั้งผ้าอาจกัณเลียนไป มีทั้งแสง
 เทียนใสเกาะถ่าย มีทั้งฝ้ายอ่อนไม่มุงคูล มีทั้งน้ำเต้าปุงสี่หน่วยตั้งชองหน้าอยู่สวยลวย จัดเป็นถันอยู่
 ไชวช่วง มีทั้งตาแหลวบังและหน้างัว บ่เมามัวจัดบั๊กไว้ จัดได้สี่แจกลาน บ่ให้นานในวันนี้ มีอนี้แม่มนมมื่อสันต์
 วันนี้แม่มนวันดี วันดีถือนุดตะโชนค สิทธิโยคพร้อมลัคนาฝูงชวานาคาข้าวกล้า คำหล้านั้นแม่มนข้าวงัน ฮวงซัน
 นั้นข้าวปองแอ้ว ถิดแก้วนั้นข้าวแช่วงู เม็ดปุนั้นข้าวปลาหลาด เม็ดอาจนั้นข้าวหมากโพ เม็ดโตนั้นข้าวชี้ข้าง
 ข้าวช่วงและข้าวกาแสน ฮวงแงนนั้นข้าวเจ้า แก่ฟ้านั้นข้าวคอก หอมพวนั้นข้าวพัว ลำตัวนั้นข้าวกระเชิน
 ลำเนินนั้นข้าวกำ อ่าถ้านั้นข้าวชี้กา ฮวงหวานั้นข้าวหมากแย่ง แป้งแข่งนั้นข้าวอีขาว ฮวงยาวข้าวเลือด
 แสด แสดๆ ข้าวหมากหึ่งปั้งสิ่งข้าวกาบลายเม็ดยายข้าวหมากกอกชอกแซกข้าวลวดเกวียน งามเสียนเลียน
 ข้าวนางน้อยเม็ดไชวช่วงข้าวปองแข่งเม็ดแดงนั้นข้าวฮ้าวฮวงใหญ่ล้ำข้าวหมากเชื้อเม็ดเจือข้าวด้ามพริ้าแก่
 ช้าข้าวชี้ต้ม ไบสมพมข้าวหมากหมวย ฮวงช่วยล้วยข้าวสะหนาย ฮวงเป็นสายข้าวอีอุยหอมหุ่ๆ นั้นข้าว
 จอมนาง เม็ดบางๆ ข้าวอีเตาะ ต้นยาวเงาะข้าวเหนียวลอย ปูเป็นฝอยข้าวขึ้นกกกต่านนั้นข้าวอีเปียงามเอี้ย
 เคี้ยข้าวดอกจานนามมานั้นแม่มนใหญ่ข้าวทั้งหลายฝูงนี้อ่าหกลีกล้านวัน ให้พากันมาสามมื่อวันนี้ มาเยอ
 ขวัญเอย ขวัญข้าวอยู่เมืองล้านช้างก็ให้มาคุณเอย ขวัญข้าวช่วงอยู่เมืองหงสา ก็ให้มาคุณเอย ขวัญข้าวอยู่
 เมืองกุลาและแดนฮ่อก็ให้มาคุณเอย ขวัญข้าวอยู่เมืองย้อและแดนแถว ก็ให้มาคุณเอย ขวัญข้าวเจ้าอยู่
 ออยุธยาก็ให้มาคุณเอย ขวัญข้าวเหนียวอยู่เมืองลังกาและสีพีราช ก็ให้มาคุณเอย มาเยอขวัญเอยเกี่ยวเกาะ
 ขาดกระเด็นตกก็ให้มา คันหลาวตกคาบ่า ก็ให้มา นกจิบคาบออก ก็ให้มา นกจอกคาบหนี ก็ให้มา งัวควาย
 กินยอดข้างม้าถอดกินใบ ก็ให้มา ขวัญข้าวอยู่กแกกและแจนาขวัญข้าวอยู่คันทและหย่อมหญ้า ขวัญข้าว
 อยู่ขึ้นฟ้าและอากาศกลางหาว ก็ให้มานกเป็ดและคับแคคาบไปกินเทิงปลายแกและปลายเป้า ก็ให้มานก
 จาบโตขาเหลืองนกจิบเฟื่องโตซาก่าน บินผ่านคาบไปกินแจฮัวและแจนา ขวัญข้าวอยู่ป่าคาและป่าแฝก
 ขวัญข้าวแอกอยู่กลางหนอง ขวัญข้าวอยู่ดงดอนป่าข้าง ขวัญข้าวอยู่ท่าน้ำและวังหลวงขวัญข้าวอยู่ป่ากวาง
 และป่าม่ง ก็ให้มาสามมื่อวันนี้ ซ้อยสิเชียวขวัญข้าวนาใต้และนาเหนือให้ไหลมาปานน้ำ ขวัญข้าวอยู่ปากถ้ำ
 และฮูปู ขวัญข้าวอยู่ปากหนูและกระต่าย ขวัญข้าวอยู่ฝ้ายใต้และแจนา ขวัญเจ้าอยู่ปากกาและ ฮอกจ้อน
 ให้มาสามมื่อวันนี้ มาเยอขวัญเอยเจ้าบ่มาค้อนสันเขาสิตีเจ้าแหล่ว เจ้าบ่มาค้อนฮีเขาสิฟาดเจ้าแหล่ว บัดนี้
 ซ้อยสิเชียวเอาอ้ายเค้าแม่อยู่จอมปลวกหัวนา ซ้อยสิเชียวเอาอ้ายนาคาผู้อยู่แคมน้ำให้มาช่วยคุณช่วยยอสา
 มื่อวันนี้ มาเยอขวัญเอย ให้เจ้าพันกันมาให้หมด ให้เจ้าคดกันมาให้ถ้วนให้เจ้ามวนกันอยู่ในกุ่มในกอง
 ให้เจ้าเป็นจุ่มกุ่มเสมอตั้งขวยตุ่น ให้เจ้าเป็นจุ่มพุ่นเสมอตั้งทรายของให้เจ้าไหลนองมาตั้งทรายไหลแล้ง
 ให้เจ้าเป็นดั่งแก้งในมหาสมุทร ให้เจ้าเป็นหมุดหลุดคือจอมเขาไกรลาสเป็นดั่งน้ำฟ้าหยาดฮ้าแผ่นดินธรณี
 กินสิบปือย่าได้บก จกสิบปือย่าได้ลง จกมือแลงไก้ขึ้นท่อกูเก้า จกมือเข้าให้ขึ้นท่อกูเขา บัดนี้ซ้อยสิเชียวเอา
 ขวัญข้าว เมื่ออยู่เล่าพื้นแป้นหญ้าแฝกมุงหนาเมื่ออยู่เล่าพื้นแป้นหญ้าคามุงถึ เมื่ออยู่ที่สบายบาน เจ้าอย่า
 ค้างอยู่ไฮ่นกคุ่มสิตอดตาเจ้าแหล่ว เจ้าอย่าค้างอยู่นานกระทาสิตอดหน้า เจ้าแหล่วให้เจ้ามาอยู่เล่าหลัง
 ใหญ่เฮือนงามฮอดสามวันมื่อปลอด เขาสิเอาบุงสอดลงตักมาต่าสักกะลันมองเจ้าอย่าได้ฟัง ซิดใส่ตั้งเจ้า
 อย่าได้หนี เขาต้อยสากเจ้าอย่าได้ตกใจ เขาต้อยไลเจ้าอย่าได้สะดุ้ง เจ้าอย่าได้ตกใจกลัวเจ้าอย่าได้เมาแม้แต่
 คำยาน ให้เจ้าปานกันอยู่ในกุ่มในกอง ข้าวสิบก็ให้เป็นข้าวหมาก ข้าวกากก็ให้เป็นข้าวสาร ฝูงข้าทั้งหลาย
 กินทาน ก็ให้มีอายุมันยืนฮ้อยเอ็ดพันวันสา ขอให้มิมีปัญญามากๆก็ข้าเทอญ ชยะตุระวัง ชยะมังคละ
 ชยะมหามุขคูล โอม อุ อะ มุ มะ มุลมา.

ค. คำเสียดขวัญข้าว

คำว่า "ขวัญข้าว" หรือ "พระแม่โพสพ" หมายถึง ขวัญประจำเมล็ดข้าวซึ่งอยู่ตามพุงนา
 มารวมที่ลานเป็นกองแล้วเจ้าของข้าวจะทำหลักมาปักไว้ 4 มุมลาน โดยसानตาเหลวหน้าวัวด้วยไม้ดอกใส่

ไว้บนหลัก และมีคาถาเขียนใส่ไม้หรือกระดาษแข็งแขวนไว้ด้วยเพื่อป้องกันพวกภูติผีมาขโมยข้าว และจะทำเครื่องขวัญข้าว ซึ่งประกอบด้วย เมียง หมากพลู บุหรี่ ดอกไม้ เทียน อย่างละ 4 ข้าวเหนียวหนึ่ง 1 ปั้น ต้นเก๊ก 1 ต้นยอดกล้วยยอดอ้อยอย่างละ 1 ยอด พร้อมลวงข้าวแฮกใส่ภาชนะ เช่น ฝากระต๊อบข้าวที่มีไม้ไผ่ใช้และเป็นต้นโดยมีใบคลุมรองกัน ไปตั้งไว้บนกองข้าวที่ยังมีไถ่นวด พอนวดข้าวเสร็จรวมเป็นกองแล้วจะนำเครื่องขวัญข้าวนี้ตั้งไว้บนจอมกองเมล็ดข้าว และเมื่อชนข้าวขึ้นใส่เล้า (ยุ้งข้าว) เสร็จแล้ว ถึงเวลาโดยมากเป็นตอนเย็นหรือค่ำ ให้ผู้ฉลาดหรือเจ้าของเองก็ได้ ไปทำพิธีเรียกขวัญข้าวที่นา โดยไปเก็บเอารวงข้าวที่ตกหล่นตามงานนาบางส่วนประมาณ 1 กำมือ มารวมกับรวงข้าวแฮก แล้วนำคำเรียกขวัญข้าวหลายๆครั้ง เอามัดรวงข้าวและสิ่งที่เขียนคาถาซึ่งแขวนไว้หลักมุมลาน มาวางใส่ในภาชนะใส่เครื่องขวัญข้าว ซึ่งอยู่ที่ลานข้าวแล้วนำเครื่องขวัญข้าวและสิ่งดังกล่าวนำมาไว้ในเล้าข้าวต่อไป คำเรียกขวัญข้าว มีดังนี้

“ขออันเชิญแม่พระโพสพ แม่่นรา แม่พระสีตานารี ศรีสญชัย คัจฉฉงเสด็จไปอยู่เล้าพื้นแป้นหญ้าแฝกมุงหนา จงไปเลี้ยงฝูงนราให้เท่าทั่ว อะคะตะยะ อะคะตะหิ ะหังโกชะนัง พิชชะคัง มะมะ หะทะยั้ง ชยะตุกะวัง ชยะมังคละ ชยะมหามุจกุล อุอะ มุมะมุลมา อาคัจฉฉง

ขณะที่นำเครื่องขวัญข้าวมานั้น ผู้ถือจะไม่พูดกับใคร เพราะเกรงว่าขวัญข้าวจะตื่นตกใจหนีไปที่อื่น พอนำเครื่องขวัญข้าวไปใส่ไว้ในยุ้งข้าวแล้ว จึงจะพูดคุยกับคนอื่นได้

ภายหลังเมื่อนำข้าวใส่เล้าแล้ว บางคนจะทำพิธีสู่ขวัญเล้าในโอกาสต่อมาที่นิยมทำกันมากได้แก่วันขึ้นสามค่ำเดือนสาม เพราะเชื่อกันว่า วันนั้นเป็นวันที่บไม่มีปากนาคไม่มีรูขี้ คือ เป็นวันที่ข้าวปลอดภัยทุกอย่าง หรือจะทำในวันข้างขึ้นเดือนสามถัดมาวันใดวันหนึ่ง ที่เห็นว่าเป็นวันดีก็ได้

อนึ่ง การปฏิบัติเกี่ยวกับการปักข้าวในเล้าไปดำหรือสี คนโบราณนิยมปฏิบัติบางอย่าง คือ ถ้าหากจะมีการสู่ขวัญเล้าในโอกาสต่อมา ระหว่างการรอสู่ขวัญเล้านั้นเจ้าของจะไม่ปักข้าวไปตอนชนข้าวใส่ในเล้า เขาจึงเจียดเอา ข้าวใส่ภาชนะเก็บไว้นอกเล้า เพื่อนำไปดำหรือสีในตอนรอการสู่ขวัญ และเมื่อสู่ขวัญเล้าแล้ววันซึ่งปักข้าวไปดำหรือสีได้แก่ วันเอาข้าวใส่เล้าเป็นอันขาด นอกนี้ “วันปากเดือน” คือวันขึ้นหนึ่งค่ำของทุกเดือนถึงปักข้าวเช่นกัน ถ้าใครปฏิบัติได้ดังกล่าว ก็เชื่อว่าจะทำให้กินข้าวไม่เปลืองและไม่อดอยากด้วย

ง. คำสู่ขวัญเล้า

การสู่ขวัญเล้า หมายถึง การทำพิธีสู่ขวัญให้ยุ้งข้าว ภายหลังที่เสร็จจากการเก็บเกี่ยวและชนข้าวขึ้นไว้ยังใหม่ ๆ เป็นการเรียกขวัญข้าวให้มาสู่ยุ้งฉาง เพื่อให้เกิดสิริมงคลให้เจ้าของกินข้าวไม่หมดเปลือง และให้ข้าวปลอดภัยจากภัยอันตราย ๆ เครื่องขวัญมีการจัดแต่งพาขวัญ เหมือนพาขวัญธรรมดาทั่วไป เช่น มี เมียง หมากพลู บุหรี่ กล้วย อ้อย ข้าวต้ม ขนม ดอกไม้ เทียน ไข่ต้มและไก่ต้ม สุรา เป็นต้น นิยมจัดทำในวันขึ้นสามค่ำเดือนสาม หรือขึ้นเดือนสามวันใดวันหนึ่งก็ได้ ดังกล่าวแล้วข้างต้น เพราะถือว่าเป็นระยะที่เป็นมงคลสำหรับการสู่ขวัญเล้า ในพิธีสู่ขวัญเล้า อาจจัดให้มีพิธีสงฆ์ ได้แก่ การสวดพระพุทธมนต์ การตักบาตร และถวายภัตตาหาร เป็นต้น แล้วแต่ความประสงค์ของเจ้าของเล้า

คำสู่ขวัญเล้า สำนวนที่ 1

ศรี ศรี มือนี่แม่นมือนี่ ศรี ศรี ปีนี่แม่นปีเฮ้า ปู่พระเจ้าให้ช้อยคุณขวัญ กิว่าดีมือนี่วันนี้ หมอสร้างไเฮ้ได้ข้าวฮวงหนา กิว่าดีมือนี่ หมอสร้างนาได้ข้าวฮวงก้อน กิว่าดีมือนี่วันนี้ ท้าวบ่าวเข้าเฮียงสาว กิว่าดีมือนี่วันนี้ ฟันดาวเต็งให้แฝกิว่าดีมือนี่วันนี้ เอาเฮียงข้างแกเข้าโฮง กิว่าดีมือนี่วันนี้ ท้าวบุญเฮียงขึ้นงผาสารท กิว่าดีมือนี่วันนี้ ผู้เพิ่มฉลาดจักเข้ามาฟังธรรม กิว่าดีมือนี่วันนี้ เจ้าได้เงินคามาเฮียงแสนล้านกิว่าดีมือนี่วันนี้ ท้าวเฮ็ดไเฮ้บ่คร้านปลูกแดง กิว่าดีมือนี่ ลูกไพร่คามาแดงเจ้าเข้ามาเบิกบายศรี กิว่าดีมือนี่วันนี้ เศรษฐีเข้ามาเบิกเงินค้ำ ฤกษ์ยามดี กิว่าแม่นมือนี่วันนี้

ศรี ศรี มือนี่แม่นมือนี่ ศรี ศรี มือนี่แม่นมือนี่อนุดตะโซค โตกไบนี่แม่นมือนี่จันท์ชนขึ้นไบนี่แม่น ชนไม้แก้ว ขุนนางตาแดงแล้วจึงยอมมา มีทั้งขนมดาตอมถั่ว ขึ้นปลาอ้วนมันหอมหัวมันตอมหัวเผือก

เลือกได้ แล้วมันอ่อนและมันแข็ง ขนมหางขาวดำมึนปาด เต็มสะพานเหล็กก้องไปหวนหอมดี ชยะตุ ภาระวัง ชยะมิ่งคลัง โหตุ สัพพะทา

โอกาสะ โอกาสะ เถิงฤดูเดือนห้า ฟ้าฮ้อฮ้องเดือนหก ผกตกฟ้าฮ้องฮ้อ หลามแสนสำฟ้า นื่องทาสีทาสา ผุงชวานาจึงหาพริ้วและชวาน ดาบคมบางงามเช่นใหม่ แยกไปใส่ป่าไม้ไพรหนาพินทะเนียง ไถอยู่ป่าฮก ตัดกกขาดและสินปลาย ถากเปลือกยายเสียเอาแต่แก่นปูนแม่ตี่แล้วจึงแบกเอามา เถิงเคหา ใต้ล่าง ผุงหมู่ช่างเขาจึงมาดู ปูนสีฮ้อและเข้าฮากแล้วจึงถากจ้อนไถไปใหญ่ใบพะเนียงหนา แยกไปนาโฮ้ แสก มีทั้งแอกน้อยแอกใหญ่อันงอพาดคอกควายคาวฮ้อง เชือกไถคล้องเพื่อควายแสง ถักดินแข็งไถเพื่อฮาก ไม้ไถลวดได้หลายวันคราดยายป็นไปทั่วโฮ้ หว่านข้าวใส่ในตม พระบรมลงตมแต่ง ฮากออกแบ่งเป็นใบ พร้อมกันไปหลกออก หาดตอกตีมามัดกั้ว มีตปาดลิวใบกล้าออกเสีย เอาไป ตั้งสุขขุมนมุเตียรดาษคราดแล้ว หาบกล้ามาดำ ปักใส่ตมใส่พงก็จึงได้หลายต้น พวกกันดำหน้าและดำหลังไปมาตามภาษาไทยนาแล ไทยนอก ดำทางชอกแลดำทางกลาง ดำเหิงนานก็จึงได้หลายต้น เถิงหลายเดือนก็จึงปง แล้วจึงทรงใบวีลม พัดตีใบอยู่ชู้ชู้ชู้ชู้ เขียวทั่วเท่าทุกใบ ผุงหมู่เด็กน้อยจึงเล่นกจิบแลนกจาบ อย่าให้มากากบินนอกอย่าให้ มากินชอก อย่าให้มากากกลาง หมู่กวางพานอย่าให้มากากใกล้ เถิงเมื่อเดือนสิบสองได้ใบเหลืองกกเหี่ยว เขา เกี้ยวเจ้าตากไว้สู้โฮ้สู้คั้นถึงสองสามวันเขาจึงกั้ว เอาคั้นหลาวยู่หาบเจ้าไปใส่ไว้ในลานบ่ เหิงนานกองกันขึ้น คือตั้งจอมธาตุ ฮอดม้ออาจแล้วแล้วนตี ก่อนสิพาดตีเขาปลงข้าวจึงม้างลอมข้าวเจ้าลงมา ไม้ค้อนสั้นเขจก ตี ไม้ค้อนเฮ้เขาจัดพาด เจ้าเนอ เขาจึงกวาดกองลาดเอาเจ้าตั้งไว้ในลานดูสะพาน เตียรดาษเหลือหลาย บ่ เหิงนานเขาจูงเอาควายมาเหยียบย่ำแลงเข้าค้ำพากันยี่เจ้าเนอ ผงรุสีกั้วเหิงควายเหยียบใต้เวียงเบื่องช้ายคี คั่วคีคั่ว เวียงเบื่องชวาคีค้วังคีค้วังม้อเบื่องช้ายถือเชือกควายม้อเบื่องชวาทือชอคี ตีเตาะตีต้อย ตีค้อยแล ตีแสง ตีปึก ๆ และตีแบก ๆ ตีแหลกแล้วจึงเอาควายออก เขาจึงบอกว่า เฒ่านี่จักเป็นเฒ่าโฮ้แลพ่อนา จึงไป หาหนามคอมแลหนามไผ่ จับเหยียวหนามได้กวาดฮวยเฟื่องเสีย แล้วจึงบอกเมียแก่นแก้ว อันอยู่ในเฮือนแล้ว ให้หาเหล่าเต้าตองยา หาลุงตาแลพี่น้อง เอาใส่ก้องกวาดขึ้นให้เป็นกอง แล้วจึงไปชวนชวาศีลานแลเมียง หมาก มีทั้งตองอ่อนแลตองเขียว มีทั้งยอดคุณยอเขียวอ่อนมีทั้งกระจอกจันทน์คู้หอมงาม ตามภาษาของ โลก มีทั้งไก่ผู้โอบรรบวน สาดสมควรปูลาด มีทั้งขอกคือจกคั้นหลาวปลายแหลมยาวสาดลาด มีทั้งเสื้อฝ้ายอาจ อารณ์ชวาคี มีทั้งเทียนทองสีติดได้มีทั้งฝ้ายอ่อนให้มุงคลุมบริบูรณ์บุงหลวงสีหน่วยตั้งไว้สวยสวย ตั้งขึ้น ไขว้ช่วงเหลือตาทั้งตาแหลวหน้าจัวปักไว้สีแจแล้ว ดูเฮืองงามมองอาจ จึงไปอารณ์อาจารย์ผู้ฉลาด มานั่ง อาสน์สูตรคุณขวัญเจ้าว่า

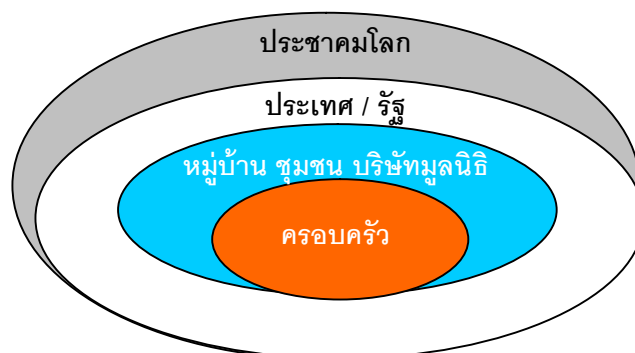
ศรี ศรี มื่อนี้แม่่มมม้น ให้เจ้ามันปากหินผาแอน ให้เจ้ามันปานแผ่นผาจวงผาจันท์ ให้ เจ้ามันปานสันเขาไกรลาส ให้เจ้ามันปานอากาศสุนตะวัน ว่ามาเยอขวัญเอยขวัญนางข้าวเจ้าให้เจ้าคุงมา เดียว ขวัญข้าวเหนียวให้เจ้าคุงมาอยู่ในเล้าเชิญเอาขวัญข้าวเหนียวแลข้าวเจ้าให้มาอยู่เต็มยุงเต็มเหยีย ให้มา สามม้อ นีวันนี ต้นเหนียว ๆ แม่่มข้าวกำตันต่า ๆ นั้นแม่่มข้าวหมากเขือ ให้มาสามม้อนี้วันนี ฮวงเผื่อข้าวบ้อง แอ้วข้าวหมากแก้วแลข้าวเขี้ยวเชิญเข้ามาอยู่ในเล้าในเหยียอย่าหนี ฮวงนั้นแม่่มข้าวฮ้วนน้อย แลข้าวชู้ควาย เม็ดสลุย ๆ นั้นข้าววงข้าง เม็ดท่างนั้นข้าวลวดเทียน ลายเลียนนั้นข้าวหมากแห้งเขาแบ่งไว้ทำพี่น้อง ทางไกล ให้มาสามม้อนี้วันนี งามอีหลีข้าวเหนียวเบ็ด เม็ดแดงนั้นข้าวเลือดแฮด เม็ดแจบนั้นข้าวปลาชิวแล ข้าวชู้ตัม เม็ดกลมนั้นข้าวหมากกอก เม็ดแตกนอกข้าวมันหอมแลข้าวตอ ใหญ่เป็นกอฮวงยาวข้าวปลา หลาดงามสะพานพร้อมนั้นแม่่มข้าวหมากโพหอมพาโล้ข้าวฮางเต็มโฮ้ ข้าวมันไก่เหลือกกล้วยสุกดีกินนัว อีหลีแม่่มข้าวปาด เตียรดาษข้าวเจ้าเต็มลอม หอมดินนั้นข้าวเม่าเชิญขวัญเจ้ามาสามม้อนี้วันนี

มาเยอขวัญเอย ให้เจ้ามาจากปากมั่งตัวลาย ให้เจ้ามาจากปากควายตัวเขาโค้งให้เจ้ามา จากปากข้างตัวงาโง ให้เจ้ามาจากปากกวางแลกระต่าย ให้เจ้ามาจากปากข้างแม่พหลายวัน ให้เจ้ามาจาก ปากหมูชั้นแลปูคาบ ให้เจ้ามาจากปากนกจิบแลนกจาบ นกเขาหินคาบเอาเจ้าคว่าบินหนีไปให้เจ้ามาจาก ปากไก่เถื่อนแลนกเขาเขียว คาบเจ้าไปจับแคมเหยียวแลปลายพุ่ม ก็ให้สามม้อนี้วันนี ให้เจ้ามาเต็มเหยียแล

เต็มแล้ว เจ้ามีปีกแล้วให้บินมา มาเยอขวัญเอย มาฮอดแล้วให้เจ้าอยู่สวีตี กินสับปืออย่าให้บก จกสับปืออย่าได้ลง ให้เจ้าคือคงเต็มเยียดั่งเก่า ว่ามาเยอขวัญเอย ให้เจ้ามาจากปากมั่งโตคอแดง ให้เจ้ามาจากปากแมงแดงโตปีกอ้ากระซ้าขาดกระบุงแดง คันหลาวแทงหักคาบ่า ขวัญเจ้าอย่าตกใจเนอนางเนอพี่น้องทางไกลเพิ่มมาขอข้าวปลุก ให้เจ้าผูกคอมเกล้าแลเยีย ก็ให้มาสามี่วันนี้ มาเยอขวัญเอย ต้นอ้อยค้อล่อท้อขา เพื่อนำมาบูชาเจ้าแล้ว ลำอ้อยปลาล้าท้อแข่งเพิ่มมายอให้ ก็ได้มาสามี่นี้แล้วก่อนข้าวแบ่งใส่พาขวัญ ก็ได้มานี้แล้วมีทั้งพลูพั้นแลหมากอ่อน มีทั้งกระจอนคู้หอมงามตามภาษาของโลก มีทั้งไก่ผู้โอดโตนนกกยูง มีทั้งไก่จันสูงโตท้อห่าน บินผ่านฟ้าก่างก็แหลวมัน มีทั้งเผือกหัวซัน มีทั้งมันหัวซ้อง พี่น้องแวนหลาย ตายายแวนมาก ว่ามาเยอขวัญเอย ให้มาอยู่เกล้าพื้นแผ่นดินสะนอนเพียง เสียงครกมองตำเจ้าอย่าได้หัก เพ็นตักไปตำเจ้าอย่าได้ฟุ้ง เขาเดินสีกะลันดั่ง ๆ เจ้าอย่าได้เพียดลง แท้เนอ เขาเทใส่ดั่งเจ้าอย่าได้ฟุ้งบินหนีให้เจ้า ยินดีโฮม กันอยู่เกล้า เม็ดข้าวเปล่าเฮียดกในโฮนา ก็ให้มาสามี่วันนี้ ให้เจ้าบินคือดั่งแมงเม่า เต็มเกล้าคือเก่า คือ น้ำมหาสมุทรทะเล เพ็นตักออกเทเจ้าอย่าได้ตื่นท้วงให้เจ้าเป็นห่วงทุกค่าเข้าเหลือหลาย เม็ดหนึ่งตักไปขายซื้อควายโตเขาซ้อง เม็ดหนึ่งตักไปขายซื้อซ้องเก่าเก่า เม็ดหนึ่งตักไปขายซื้อค่าให้ได้เก้าหมื่น ให้เจ้าไหลลั่นลั่นมาเยีย เม็ดหนึ่งตักไปสู่เมียให้ได้เมียมาอยู่ฮื่อนชายข้าว เม็ดหนึ่งตักไปให้ผู้เฒ่าให้เต็มเกล้าคั่นคงมาเยอขวัญเอยเพ็นตักใส่กระบุงกระดั่งเจ้าอย่าได้บินหนี ให้เจ้ามาเลี้ยงชีวิตอินทรีย์ทั้งโลก ได้บริโภคนเลี้ยงพระสงฆ์องค์การ เพ็นตักเจ้าไปทานให้เมตตาทุกค่าเข้า トラบต่อเท่าห้าพันพระวัสสาที่ข้าเทอญ อะหัง โภชะมัง พิชชะคัง มะมะ หะทะยัง ชยะตุ ภาะวัง ชยะมังคลา ชยะมหามุคฺล อุ อะ มุ มะ มูลมา สวาหะ.

2.2 แนวคิดตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

เป็นปรัชญาที่ชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ดังแสดงในภาพที่ 1

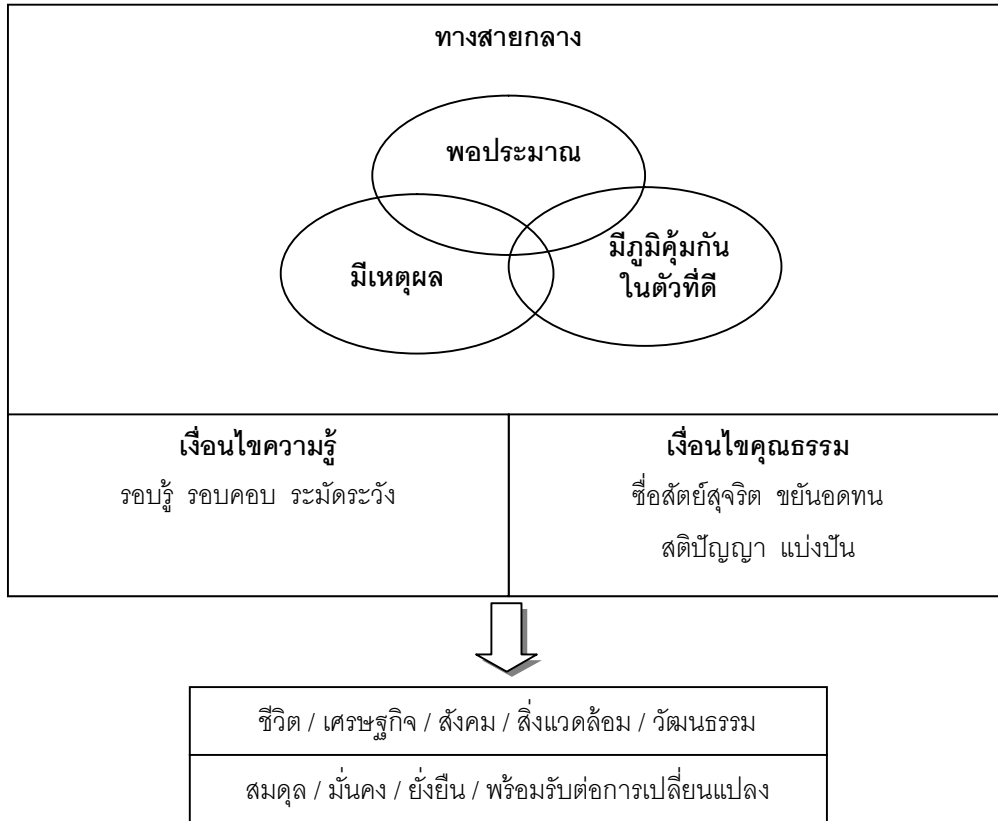

ภาพที่ 2.1 ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงใช้ได้ทุกระดับ
ที่มา : ก่อเกียรติ วิริยะกิจพัฒนา (2550, 51)

1. เป้าหมาย

มุ่งให้เกิดความสมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และกว้างขวางทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี ดังแสดงในภาพ 2

2. การบริหารจัดการตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง

การดำเนินงานต่าง ๆ สามารถนำหลักบริหารจัดการตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง มาปรับใช้ได้ (ก่อเกียรติ วิริยะกิจพัฒนา, 2550, 67) ดังนี้

- 1) ความพอดีด้านเศรษฐกิจ
  - 1.1) ต้องลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ ใช้ชีวิตอย่างพอควรไม่ประมาท
  - 1.2) คิดและวางแผนอย่างรอบคอบ มีภูมิคุ้มกัน
  - 1.3) ไม่เสี่ยงเกินไป ต้องเผื่อทางเลือกรองเอาไว้
- 2) ความพอดีด้านเทคโนโลยี
  - 2.1) รู้จักใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการและสภาพแวดล้อม
  - 2.2) พัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาชาวบ้านของตนเองก่อน
  - 2.3) เทคโนโลยีนั้น ๆ ต้องก่อให้เกิดประโยชน์กับคนหมู่มาก
- 3) ความพอดีด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
  - 3.1) ต้องรู้จักใช้และจัดการอย่างฉลาดและรอบคอบ
  - 3.2) เลือกใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดความยั่งยืนสูงสุด
- 4) ความพอดีด้านสังคม
  - 4.1) ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
  - 4.2) ต้องรู้จักสามัคคี
  - 4.3) สร้างความเข้มแข็งให้ครอบครัวและชุมชน

5) ความพอดีด้านจิตใจ

- 5.1) มีจิตใจเข้มแข็ง แน่วแน่ มั่นคง พึ่งตนเองได้
- 5.2) มีจิตสำนึกที่ดี
- 5.3) ต้องเอื้ออาทร ประนีประนอมต่อสิ่งแวดล้อมที่เป็นอยู่
- 5.4) นึกถึงผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก

3. แนวทางการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

การประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สามารถนำไปใช้ในระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน โดยมีรายละเอียดดังนี้ (ก่อเกียรติ วิริยะกิจพัฒนา, 2550, 89-93) คือ

การประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงระดับบุคคล /ครอบครัว

อาจมีคำถามการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงระดับบุคคล /ครอบครัวเริ่มต้นจากที่ใด ท่านก่อเกียรติ วิริยะกิจพัฒนา ให้คำตอบโดยเริ่มต้นจากการเสริมสร้างคนให้มีการเรียนรู้วิชาการและทักษะต่าง ๆ ที่จำเป็น เพื่อให้สามารถรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ พร้อมทั้งเสริมสร้างคุณธรรม จนมีความเข้าใจและตระหนักถึงคุณค่าของการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม และอยู่ร่วมกับระบบนิเวศวิทยาอย่างสมดุล เพื่อจะได้มีความเกรงกลัวและละอายต่อการประพฤติผิดมิชอบ ไม่ตระหนี่ เป็นผู้ให้ เกื้อกูลแบ่งปัน มีสติยังคิดพิจารณาอย่างรอบคอบก่อนที่จะตัดสินใจ หรือกระทำการใด ๆ จนกระทั่งเกิดเป็นภูมิคุ้มกันที่ดีในการดำรงชีวิต โดยสามารถคิดและกระทำบนพื้นฐานของความมีเหตุมีผลพอเหมาะ พอประมาณกับสภาพภาพ บทบาทและหน้าที่ของแต่ละบุคคลในแต่ละสถานการณ์แล้วเพียรฝึกปฏิบัติ จนสามารถทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนเองได้ และเป็นที่พึ่งของผู้อื่นได้ที่สุดในที่สุด

การแก้ไขความเปราะบางทางเศรษฐกิจและสังคม ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เริ่มต้นจากการส่งเสริมให้ประชาชนพึ่งพาตนเอง และลดการพึ่งพิงปัจจัยภายนอก เพื่อกระจายความเสี่ยงต่อสภาวะยากจน และลดความเสี่ยงที่ไม่จำเป็นลง ทั้งนี้ประชาชนต้องประยุกต์ใช้ความรู้และความสามารถในการจัดการอย่างรอบคอบ และมีความอดุสาหะในการประกอบอาชีพ โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ในระยะยาวต่อตนเองและสังคม ยกตัวอย่างเช่น “เกษตรทฤษฎีใหม่” ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งในการสร้างความสามารถในการพึ่งพาตนเอง ทั้งในระดับครอบครัว และสังคมชนบทนั้นประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ได้แก่ (1) การบริหารพื้นที่เพาะปลูกและแหล่งน้ำ (2) การรวมพลังกันในรูปกลุ่มหรือสหกรณ์ (3) การร่วมมือกับแหล่งเงินและแหล่งพลังงาน เช่นสถาบันการเงิน และบริษัทน้ำมัน เป็นต้น และประโยชน์ที่ได้จากการปฏิบัติตามเกษตรทฤษฎีใหม่นี้ จะทำให้เกษตรกรและครอบครัวมีความมั่นคงด้านอาหารมากขึ้น และสามารถพึ่งพาตนเองได้มากขึ้น นอกจากนี้แล้วการรวมกลุ่มกันในระดับชุมชน และสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับองค์กรและสถาบันต่าง ๆ ภายนอกชุมชนจะช่วยส่งเสริมให้ชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้น อันจะเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันในตัวให้แก่ชุมชนอีกด้วย

การประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงระดับชุมชน

ชุมชนพอเพียงประกอบด้วย บุคคล/ครอบครัวต่าง ๆ ที่มีความพอเพียงแล้ว คือ มีความรู้และคุณธรรมเป็นกรอบในการดำเนินชีวิต จนสามารถพึ่งตนเองได้ บุคคลเหล่านี้มารวมกลุ่มกันทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพ ภูมิสังคมของแต่ละชุมชน โดยพยายามใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด ผ่านการร่วมแรง ร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมทำแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับบุคคลหลายสถานภาพ ในสิ่งที่จัดสร้างประโยชน์สุขของคนส่วนรวม และความก้าวหน้าของชุมชนอย่างมีเหตุผล โดยอาศัยสติ ปัญญา ความสามารถของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องและบนพื้นฐานของความซื่อสัตย์สุจริต อดกลั้นต่อการกระทบกระทั่ง ขยันหมั่นเพียร และมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือแบ่งปันกันระหว่างสมาชิกชุมชน จนนำไปสู่ความสามัคคีของคนในชุมชน ซึ่งเป็นภูมิคุ้มกันที่ดีของชุมชน จนนำไปสู่การพัฒนาของชุมชนที่สมดุล และพร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆ จนกระทั่งสามารถพัฒนาไปสู่เครือข่ายระหว่างชุมชนต่าง ๆ

5. สารสำคัญที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

สมาชิกทุกคนดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงโดยยึดมั่นหลัก 3 ประการร่วมกัน ได้แก่ การใช้ชีวิตบนพื้นฐานของการรู้จักตนเอง การคิดพึ่งพาตนเองและพึ่งพาซึ่งกันและกัน และการใช้ชีวิตอย่างพอเพียงระดับปฏิบัติผู้นำชุมชน แต่ละพื้นที่สามารถนำหลักการเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในระดับปฏิบัติโดยสามารถแบ่งเป็น 4 ชั้น ได้แก่

5.1 การพึ่งตนเองได้ คือ ต้องพยายามพึ่งตนเองให้ได้ในระดับครอบครัวก่อน ให้แต่ละครอบครัวมีการบริหารจัดการอย่างพอดี

5.2 การอยู่อย่างพอเพียง คือ ดำเนินชีวิตโดยยึดหลักทางสายกลางให้ตนเองอยู่ได้อย่างสมดุล คือ มีความสุขที่แท้จริงโดยไม่ให้รู้สึกขาดแคลนจนต้องเบียดเบียนตนเอง หรือดำเนินชีวิตอย่างเกินพอดีจนต้องเบียดเบียนสิ่งแวดล้อม

5.3 การอยู่ร่วมกันอย่างเอื้ออาทร คือ รู้จักการให้และแบ่งปัน ซึ่งจะทำให้เกิดวัฒนธรรมที่ดี อีกทั้งเป็นการช่วยลดความเห็นแก่ตัวและสร้างความพอเพียงให้เกิดขึ้นในจิตใจ

5.4 การอยู่ดียั่งยืนด้วยการเรียนรู้ คือ ต้องรู้จักพัฒนาตนเอง โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติและประสบการณ์ เพื่อให้เกิดการระมัดระวังในการกระทำการใด ๆ ต่อไป

5.5 ระดับปฏิเวธ (ผลที่เกิดจากการปฏิบัติ) คือ การวัดผลจากการปฏิบัติตามหลักการข้างต้นกล่าวคือ สมาชิกในแต่ละชุมชนได้พัฒนาชีวิตของตนเองให้ดีขึ้น โดยเริ่มจากการพัฒนาจิตใจให้เกิดความพอเพียงในทุกระดับของการดำเนินชีวิต ทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน และสังคม

ชุมชนจากแต่ละภาคมีความเข้าใจในเรื่องปรัชญาของเศรษฐกิจในมุมมองที่หลากหลาย โดยส่วนใหญ่แล้วชุมชนมักจะกล่าวถึงเรื่องหลักของความพอประมาณ โดยไม่ได้กล่าวถึงเรื่องของความมีเหตุผลและเรื่องภูมิคุ้มกันในตัวอย่างชัดเจนนัก ทั้งนี้มีได้หมายความว่าชุมชนดำเนินชีวิตโดยขาดหลักความมีเหตุผลและภูมิคุ้มกันในตัวแต่อย่างใด แต่หมายความว่าชุมชนอาจจะยังไม่สามารถถ่ายทอดประสบการณ์ในสองเรื่องดังกล่าวได้อย่างชัดเจนนัก ดังนั้น

จึงเห็นควรว่าในอนาคตน่าจะมีการสร้างความเข้าใจในหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในเรื่องของความมีเหตุผล และภูมิคุ้มกันในตัวให้เป็นที่ตระหนักได้ชัดเจนยิ่งขึ้นแก่ชุมชนด้วย

2.3 ข้าว ข้าวพันธุ์พื้นเมือง และการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมือง

ความสำคัญของข้าว

“ข้าว” เป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยวในสกุล *Oryza* วงศ์ Gramineae แบ่งออกเป็น 2 ประเภทหลักตามลักษณะการเกิดขึ้นเป็นอยู่ คือ ข้าวปลูก (Cultivated Rice) เกิดขึ้นเป็นอยู่โดยการเพาะปลูกของมนุษย์ กับข้าวป่า (Wild Rice) เกิดขึ้นอยู่โดยธรรมชาติ และพบได้ทั่วไปในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์

ข้าวปลูก (Cultivated Rice) แบ่งออกเป็น 2 ชนิด ตามสถานที่เพาะปลูก คือ *Oryza glaberrima* นิยมปลูกในทวีปแอฟริกาฝั่งตะวันตก กับ *Oryza sativa* นิยมปลูกในทวีปต่างๆทั่วโลก ข้าว *Oryza sativa* แบ่งออกเป็น 3 ชนิด ได้แก่ ข้าวเมล็ดป้อม (Japonica) นิยมปลูกในเขตหนาว เช่น ประเทศจีน ญี่ปุ่น เกาหลี สหรัฐอเมริกา ข้าวเมล็ดยาว (Indica) นิยมปลูกในเขตร้อน เช่น ประเทศไทย มาเลเซีย อินโดนีเซีย อินเดีย ลาว เวียดนาม อีกชนิดหนึ่งคือ ข้าวชวา (Javanica) นิยมปลูกเฉพาะในประเทศอินโดนีเซียเท่านั้น สำหรับคนส่วนใหญ่ของทวีปเอเชีย นั้น นิยมปลูกและบริโภคข้าวตระกูล *Oryza sativa* มาแต่โบราณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าวเมล็ดยาว (Indica) ซึ่งแบ่งเป็น 2 ชนิดได้แก่ ข้าวเหนียว และข้าวเจ้า นอกจากนี้เป็นพืชอาหารหลักแล้ว ยังเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดของคนไทย

การปลูกข้าวในประเทศไทยมีประวัติอันยาวนาน เชื่อว่ามีการปลูกข้าวมาแล้วมากกว่า 5,500 ปี และสันนิษฐานว่ามีการปลูกข้าวเหนียวมาก่อนเริ่มต้นแต่ศตวรรษที่ 6 สำหรับข้าวเจ้าเริ่มปลูกประมาณ

ศตวรรษที่ 13 (สมัยศรีวิชัย) ปัจจุบันมีพื้นที่ปลูกข้าวนาปีโดยเฉลี่ยปีละประมาณ 58 ล้านไร่ ได้ผลผลิตประมาณ 18 ล้านตันข้าวเปลือก ข้าวนาปรัง (นานอกฤดู) ปลูกเฉลี่ยปีละประมาณ 5 ล้านไร่ ได้ผลผลิตประมาณ 4.5 ล้านตันข้าวเปลือก รวมผลผลิตข้าวทั้งปีประมาณ 22 – 23 ล้านตัน ใช้ประโยชน์ภายในประเทศประมาณ 13 ล้านตัน (ส่วนใหญ่บริโภค) ที่เหลือจะเป็นสินค้าส่งออกประมาณ 10 ล้านตัน หรือประมาณ 6.5 ล้านตันข้าวสาร (สงกรานต์ จิตรกร, 2545)

ปัจจุบันการปลูกข้าวในประเทศไทย ภาคกลาง (รวมภาคตะวันตกและภาคตะวันออก) ปลูกข้าวได้มากที่สุด ภาคอีสาน ภาคเหนือ และภาคใต้รองลงมาเป็นลำดับ พื้นที่ภาคกลางเหมาะสมแก่การปลูกข้าวมากที่สุด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งอยู่ในบริเวณภาคกลางตอนล่างของประเทศไทย มีพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มอันอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก และยังมีแม่น้ำไหลผ่าน 4 สาย คือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำน้อย ทำให้เหมาะแก่การเกษตรกรรมเนื่องจากมีดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำอันเกิดจากการทับถมของดินตะกอน โดยมีการปลูกข้าวมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 หรือประมาณสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ การปลูกข้าวแบบนาลุ่มเป็นวิธีการปลูกข้าวที่สำคัญ และจากหลักฐานแผ่นอิฐในบริเวณวังนารายณ์นิเวศ จังหวัดลพบุรี พบว่า แผ่นอิฐมีขนาดกว้าง 17 ซม. ยาว 35 ซม. และหนา 6.5 ซม. มีร่องรอยเกลบที่เป็นส่วนผสมของดินซึ่งมีขนาดความยาวเกลบ 0.8-1.0 ซม. และกว้าง 0.2-0.3 ซม. จากหลักฐานนี้จะเห็นได้ว่าเมล็ดข้าวในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายเป็นเมล็ดข้าวที่มีรูปร่างเรียวยาวกว่าเมล็ดข้าวในยุคก่อนๆ (สถาบันวิจัยข้าว, 2545)

จะเห็นได้ว่าความสำคัญของข้าวในสมัยอยุธยาค่อนข้างเป็นรูปธรรมอย่างเด่นชัดไม่ว่าในด้านการปกครอง โดยมีการตรากฎหมายเกี่ยวกับการทำนาการค้าขายข้าวไปยังต่างประเทศตลอดจนยังรักษาธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าวมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ซึ่งความสำคัญของข้าวไม่ว่าจะเป็นการเมือง การปกครอง ประเพณีต่างๆ ได้สืบทอดไปยังสมัยต่อมา

มนุษย์รู้จักเก็บรวบรวมข้าวเป็นอาหารหลัก เมื่อถึงฤดูข้าวสุกก็เก็บรวบรวมเมล็ดข้าวป่ามาบริโภค ฤดูอื่นก็แสวงหาอาหารอื่น เนื่องจากเมล็ดข้าวป่าเมื่อสุกจะร่วงง่าย เมล็ดส่วนหนึ่งที่ตกลงพื้นจะงอกงามในฤดูฝนต่อไป ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงต้องเรียนรู้การเก็บเมล็ดข้าวให้ได้มาก ดังนั้นก่อนข้าวสุกจึงรวบรวมข้าวหลายๆต้นมาผูกรวมกันไว้ เมื่อเมล็ดข้าวสุกก็จะร่วงลงค้างอยู่ตรงข้อที่รวบไว้ ทำให้ได้เมล็ดมากขึ้น นับเป็นการรวบรวมและเก็บเมล็ดข้าวไว้ใช้ในสมัยนั้น นอกจากนี้ มนุษย์ยังค้นพบโดยบังเอิญว่าเมล็ดพันธุ์ที่รวบรวมไว้ในสถานที่ที่เหมาะสมนั้นสามารถนำไปเพาะปลูกให้เจริญเติบโตและให้ผลดีในท้องถิ่นที่ห่างไกลจากที่เดิมที่เคยปลูกได้ โดยอาจเป็นการค้นพบจากการย้ายถิ่นฐานหรือจากการร่วงหล่นของเมล็ดพันธุ์พืชที่นำติดตัวไปด้วยในระหว่างการเดินทาง มนุษย์จึงเรียนรู้ถึงการเก็บรวบรวมเมล็ดพันธุ์พืชไว้ในสถานที่และเวลาที่เหมาะสม (สถาบันวิจัยข้าว, 2545)

จากการบันทึกข้อมูลเบื้องต้นพบว่า การตั้งชื่อพันธุ์ข้าวพื้นเมืองไทยที่รวบรวมมาจากถิ่นเดิมแหล่งต่างๆ จะเป็นการตั้งชื่อตามความพอใจของเจ้าของพันธุ์ โดยมีได้ประเมินคุณลักษณะประจำพันธุ์ทางด้านวิชาการมาก่อน ดังนั้นโอกาสที่จะเป็นพันธุ์ที่ซ้ำกันมีโอกาสเป็นไปได้สำหรับการตั้งชื่อพันธุ์จะตั้งตามสถานที่แหล่งที่พบหรือสถานที่เก็บรวบรวมมา ตามลักษณะรูปพรรณสัณฐานที่พบ ตามจังหวัด ตามชื่อคนชื่อดอกไม้ ชื่อผลไม้ ชื่อสัตว์ ชื่อสิ่งของ และชื่อที่บ่งบอกความหมาย เป็นต้น ตัวอย่างชื่อพันธุ์ข้าวพื้นเมืองไทย ซึ่งรวบรวมไว้โดยศูนย์สารสนเทศการเกษตร กรมวิชาการเกษตร ในปี พ.ศ. 2547 ได้แก่

1. แสดงความรักชาติ : กุ๊ยบ้านกุ๊ยเมือง กุ๊ยเมืองหลวง กษัตริย์ ในหลวง สมเด็จ ฟ้าชาย พระเทพ ฯลฯ
2. ชื่อบอกความหมาย : แยกทิงเคียว ขอบใบลาน พญาหยุดรถ พญาหยุดช้าง สังข์ทอง พม่าแหกคุก แม่ยายข้า แม่หม้ายคานหัก ลอยขอหอก สำเภาลอย ตะเภาทอง ตะเภาแก้ว ตะวันขึ้น แจ็กกระโดด ฯลฯ

3. ชื่อสถานที่ ภาพสินธุ์ ชัยนาท ชุมพร เชียงใหม่ เพชรบูรณ์ บาง-กอก สงขลา นครไชยศรี นครนายก นครพนม มหาสารคาม กันตัง แก่งคอย นาโพธิ์ ตลิ่งชัน บางพระ บ้านนา โคกโพธิ์ ฯลฯ
4. เครื่องประดับ : กำไล เข็มเงิน เข็มเพชร ปิ่นทอง สร้อย ฯลฯ
5. ลักษณะเมล็ด : ก้นจุด ก้นอ่อน ข้าวป้อม ข้าวลาย เมล็ดสั้น เมล็ดเล็ก เมล็ดยาว ฯลฯ
6. สีเปลือก : ขาว เขียว แดง ดำ ม่วง เหลือง
7. ชื่อคน : บุญมา บุญมี ฉะยิง อินตา ตาเชื้อ ตาเรือง ตาแมน สุรพล เพชรธา แจ็กเฮง จินตหรา จันทรา คุณอาจ ลุงฉ่อย นางผุด นางปรุง นางฝ้าย ฯลฯ
8. ชื่อสัตว์ : จิ้งหรีด นกเขา นกกระทา นกเอี้ยง ปลาชิวขาว ปลากุ๊บ ปลาหลด ปลาไหล หางกระรอก หางชะมด หางข้าง หางนกยูง หางนาค หางม้า หางหมาใน หางหมู ฯลฯ

การจำแนกประเภทของพันธุ์ข้าว

1. แบ่งตามพื้นที่ปลูกได้ 3 ชนิด คือ

1.1 ข้าวไร่ (upland rice) เป็นข้าวที่ใช้ปลูกในพื้นที่ที่ไม่มีน้ำขังมีสภาพเช่นเดียวกับการปลูกพืชไร่ ซึ่งได้แก่ ที่เป็นเนินสูง ภูเขา เพราะข้าวไร่มีการแตกกอ และให้ผลผลิตสูงในสภาพดังกล่าว หรือปลูกแซมในสวนยางที่ปลูกใหม่ในช่วง 1-2 ปีแรก ข้าวไร่ส่วนใหญ่จะปลูกด้วยวิธีหยอดผลผลิตเฉลี่ยไร่ละ 25-30 ถัง

1.2 ข้าวนาสวน (lowland rice) เป็นข้าวที่ปลูกอยู่ในพื้นที่ที่มีระดับน้ำตั้งแต่ 5-10 เซนติเมตร จนถึงพื้นที่ระดับน้ำลึกไม่เกิน 80 เซนติเมตร ข้าวนาสวนส่วนใหญ่จะปลูก โดยวิธีปักดำ หว่าน น้ำตม หรือหว่านข้าวแห้ง ผลผลิตเฉลี่ยข้าวนาสวนต้นสูงไร่ละ 30 ถัง ข้าวนาสวนมีลำต้นเตี้ยไร่ละ 50 ถัง

1.3 ข้าวนาเมือง หรือข้าวขึ้นน้ำ หรือข้าวฟางลอย (deep water or floating rice) เป็นข้าวที่ปลูกในพื้นที่ที่มีระดับน้ำตั้งแต่ 50 เซนติเมตรขึ้นไปจนถึง 3-4 เมตร แต่พื้นที่ส่วนใหญ่ มีระดับน้ำประมาณ 1-2 เมตร ข้าวนาเมืองส่วนใหญ่จะปลูกด้วยวิธีการหว่านข้าวแห้ง หรือ ที่ชาวนา เรียกว่า หว่านสำรวย ผลผลิตเฉลี่ยไร่ละ 20-30 ถัง คุณภาพข้าวที่ได้จะต่ำกว่าข้าวนาสวนทำให้ราคาข้าวเปลือกต่ำกว่าต้นละ 100-200 บาท เพราะเมล็ดข้าวมีท้องไข่มาก

2. แบ่งตามฤดูกาล แบ่งได้เป็น 2 พวก คือ

2.1 ข้าวนาปี หรือข้าวไวต่อช่วงแสง (photoperiod sensitive varieties) เป็นพันธุ์ข้าวที่ต้องการแสงสั้นต่อวันในการที่จะเปลี่ยนแปลงการเจริญเติบโตทางลำต้นและใบ มาเป็นการเจริญเติบโตทางการสืบพันธุ์ กล่าวคือพันธุ์ข้าวดังกล่าวจะออกดอกที่ระยะเวลาที่กลางวันสั้นกว่ากลางคืน ซึ่งข้าวแต่ละพันธุ์จะต้องการช่วงแสงสั้นที่แตกต่างกัน โดยส่วนใหญ่จะสั้นกว่า 12 ชั่วโมง จึงมีการแบ่งพันธุ์ข้าวเบา ข้าวกลางวัน และข้าวหนัก ข้าวเบา คือ ข้าวที่ออกดอกระหว่างเดือนกันยายน-ตุลาคม ข้าวกลางวันออกดอกระหว่างเดือน ตุลาคม-พฤศจิกายน ส่วนข้าวหนักออกดอกระหว่างเดือนธันวาคม-มกราคม

2.2 ข้าวนาปรัง ข้าวนอกฤดูหรือข้าวไม่ไวต่อแสง (photoperiod insensitive varieties) เป็นพันธุ์ข้าวที่สามารถปลูกได้ตลอดปี เมื่อมีอายุครบตามกำหนดก็จะออกดอกออกรวงและเก็บเกี่ยวได้ แต่อายุของพันธุ์ข้าวเหล่านี้จะสั้นหรือยาวขึ้นก็ได้ตามช่วงวันที่ปลูก ถ้าปลูกในช่วงสั้นก็จะอายุสั้นลง และถ้าปลูกในช่วงวันยาวก็จะอายุยาวขึ้น

3. แบ่งตามประเภทการบริโภคหรือประเภทของเนื้อแป้งในเมล็ดข้าวสาร

3.1 แบ่งตามประเภทการบริโภคหรือประเภทของเนื้อแป้งในเมล็ดข้าวสาร

3.1.1 ข้าวเหนียว (glutinous rice or waxy rice) เป็นข้าวที่มีเมล็ด

ข้าวสารสีขาวขุ่นเมื่อนึ่งแล้วจะได้ข้าวสุกที่จับตัวติดกันเหนียวแน่นและมีลักษณะใส นิยมบริโภคกันมากในภาคเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วยแป้งชนิดอะไมโลเพ็คติน (amylopectin) เป็นส่วนใหญ่มีแป้งอะไมโลส (amylose) อยู่เพียงเล็กน้อยหรือไม่มีเลย

3.1.2 ข้าวเจ้า (nonglutinous rice) เป็นข้าวที่เมล็ดข้าวสารใส ข้าวสุกสีขาวขุ่นและร่วนกว่าข้าวเหนียว ข้าวเจ้าแต่ละพันธุ์เมื่อหุงสุกแล้วมีความนุ่มเหนียวแตกต่างกัน นิยมบริโภคส่วนใหญ่ในภาคกลาง และภาคใต้ ข้าวเจ้ามีปริมาณแป้งอะไมโลส ประมาณ 7-33% ที่เหลือเป็นอะไมโลเพ็คติน

ความเจริญเติบโตของต้นข้าว

แบ่งออกเป็น 3 ระยะคือ

1. การเจริญเติบโตทางลำต้นและใบ (vegetative growth) การเจริญในช่วงนี้แบ่งออกเป็น 2 ระยะ คือ

1.1 ระยะกล้า (seedling stage) เริ่มตั้งแต่ต้นข้าวเริ่มงอกจากเมล็ด จนกระทั่งต้นข้าวเริ่มแตกกอ ระยะนี้ใช้เวลาประมาณ 20 วัน ต้นข้าวจะมีใบ 5-6 ใบ

1.2 ระยะแตกกอ (tillering stage) เริ่มจากต้นข้าวแตกกอจนกระทั่งเริ่มสร้างดอกอ่อน ระยะนี้ใช้เวลาประมาณ 30-50 วัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพันธุ์ข้าว

2. การเจริญทางสืบพันธุ์ (reproductive growth) เริ่มจากต้นข้าวสร้างดอกอ่อน (panicle initiation) ตั้งท้อง (booting) ออกดอก (flowering) จนถึงการผสมพันธุ์ (fertilization) เป็นการสิ้นสุดการสืบพันธุ์ กินเวลาประมาณ 30-55 วัน

3. การเจริญทางเมล็ด (grain development) เริ่มจากการผสมพันธุ์ของดอกข้าว เมล็ดเป็นน้ำนม (milky) เป็นแป้ง (dough) จนกระทั่งเมล็ดสุก (ripening grain) จะใช้เวลาทั้งหมดประมาณ 25-30 วัน

ดังนั้น การเจริญเติบโตของต้นข้าวในการที่จะให้ผลผลิตสูง ถ้าเป็นพันธุ์ข้าวนาปรังจะใช้เวลาตั้งแต่แตกกอจนกระทั่งเก็บเกี่ยวประมาณ 110-120 วัน ส่วนพันธุ์ข้าวนาปีจะใช้เวลาประมาณ 120-140 วัน

2.4 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)

ในการดำเนินการวิจัยในชุมชน คณะผู้วิจัยได้นำแนวคิดและแนวปฏิบัติตามหลักการกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ โดยการวิจัยแบบ PAR โดยมีหลักการดังนี้

1. เป็นการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ในการแก้ปัญหาเพื่อการพัฒนาโดยชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม

2. การวิจัยแบบ PAR เชื่อว่ามนุษย์มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของตนเอง ดังนั้นเป้าหมายสูงสุดของการวิจัยคือ การช่วยชุมชนให้มีเป้าหมาย และสนับสนุนเป้าหมายในการพัฒนาตนเอง

3. เน้นการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยอาศัยการยอมรับในสิ่งที่ชุมชนมีอยู่จริง และอาศัยภูมิปัญญาที่ถูกต้องตามที่ชุมชนได้สืบทอดต่อเนื่องเป็นประสบการณ์อย่างหลากหลาย

4. เป็นกระบวนการของการทำงานร่วมกัน เพื่อสืบสวนค้นคว้าหาปัญหาและข้อโต้แย้งแล้วนำมาวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ร่วมกันแก้ไขปัญหาที่ระบุไว้ทั้งระยะสั้นและระยะยาว

5. เป็นการวิจัยเพื่อแสวงหาความรู้ในการแก้ไขปัญหาของตนเอง ด้วยการวางพื้นฐานของการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานพัฒนาชุมชนและนักวิจัย

2.4.1 วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมมีดังนี้

1) เพื่อปลูกจิตสำนึก ให้คนในชุมชนได้ตระหนักในปัญหาของตนเองและตระหนักในบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของตน มีส่วนร่วมแก้ไขตนเองและชุมชน

2) เพื่อดำเนินการวิจัยโดยการเน้นการวิเคราะห์ การเก็บรวบรวม การวิเคราะห์อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ เพื่อช่วยในการตัดสินใจ กำหนดปัญหาและแนวทางในการแก้ไขปัญหา รวมทั้งดำเนินการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง โดยอาจร่วมกับองค์กรและหน่วยงานต่างๆ ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้นๆ

3) เพื่อร่วมกับชุมชนในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง

4) เพื่อส่งเสริมการรวมกลุ่ม และการทำงานร่วมกันในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชน อีกทั้งผลักดันให้กิจกรรมทั้งหมดดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง

2.4.2 ยุทธวิธีในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ต้องคำนึงถึงวงจรหลัก 3 ประเด็น คือ การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา เป็นการศึกษาและวิเคราะห์สถานการณ์ ข้อเท็จจริงในสังคมและชุมชน ขั้นตอนการสำรวจและค้นหาความรู้ข้อเท็จจริงเพิ่มเติม และขั้นตอนการลงมือปฏิบัติ เป็นขั้นตอนของการลงมือดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง วงจรดังกล่าวแบ่งได้เป็น 3 ระยะ คือ

ระยะที่ 1 ก่อนดำเนินการวิจัย (pre-research phase)

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนการเตรียมการเพื่อการวิจัย มีขั้นตอนย่อยดังนี้

1. การคัดเลือกชุมชน เป็นหน้าที่ของผู้วิจัยในการพิจารณาพื้นที่ดำเนินการโดยการศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชนในด้านต่างๆ ทั้งลักษณะทางกายภาพและชีวภาพ เช่น ข้อมูลด้านประชากร สังคม เศรษฐกิจและแหล่งทรัพยากรในชุมชน ในการรวบรวมข้อมูลควรกระทำในเชิงปริมาณและคุณภาพ
2. การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะประสบผลสำเร็จมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับความร่วมมือของสมาชิกในชุมชน ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องเป็น ผู้ที่คนในชุมชนให้ความไว้วางใจและยอมรับ ซึ่งจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมและความร่วมมือของชุมชน

ระยะที่ 2 ระยะดำเนินการวิจัย (research phase)

เป็นขั้นตอนของการดำเนินกิจกรรมในการวิจัย การดำเนินงานมีหลักสำคัญดังนี้

1. การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาร่วมกับชุมชน เป็นขั้นตอนในการศึกษาปัญหาและความต้องการของชุมชน ตลอดจนการประเมินทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้น ควบคู่ไปกับการให้ความรู้แก่ชุมชนในเรื่องกระบวนการขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นงานที่ผู้วิจัยต้องดำเนินการโดยยึดวัตถุประสงค์หลักของการวิจัยว่าเป็นการแก้ปัญหาชุมชน
2. ขึ้นพิจารณากำหนดปัญหา ในการลงสำรวจปัญหาในพื้นที่ อาจพบว่า ชุมชนมีปัญหาและความต้องการหลากหลาย ดังนั้นจึงต้องมีการเลือกและจัดลำดับความสำคัญของปัญหาโดยพิจารณาจากองค์ประกอบต่างๆ ในชุมชน ทั้งนี้ต้องเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเลือกและกำหนดปัญหา
3. การออกแบบงานวิจัยและการเก็บรวบรวมข้อมูล เมื่อมีการกำหนดปัญหาวิจัย และความต้องการดำเนินการแก้ไขแล้ว ผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยท้องถิ่น ต้องร่วมกันออกแบบงานวิจัย โดยมีการประชุมปรึกษาหารือกัน
4. การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล โดยนักวิจัยท้องถิ่นและนักวิจัยร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผลเพื่อให้ทราบถึงสถานการณ์ของปัญหา
5. การนำเสนอข้อมูลต่อชุมชน เป็นการนำผลสรุปสภาพปัญหาและสาเหตุของปัญหามาเสนอต่อที่ประชุมของชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้ทราบและร่วมมือยืนยัน และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยต่อไป

ระยะที่ 3 เป็นระยะหลังการวิจัย (post-research phase)

1. การวางแผนดำเนินงาน หลังจากการกำหนดและวิเคราะห์ปัญหาแล้ว เป็นขั้นตอนของการกำหนดโครงการแก้ไขปัญหา นั้น โดยการวางแผนการดำเนินงานทุกขั้นตอนต้องเป็นกระบวนการตัดสินใจ

ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน และผู้วิจัยเป็นผู้คอยกระตุ้นให้สมาชิกมีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆ รวมถึง การให้การช่วยเหลือในระยะเริ่มต้นของโครงการ

2. การปฏิบัติตามแผน ในการปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ ควรจะมีแกนนำหรือกลุ่มในชุมชนเป็น กลุ่มทำงานที่มีลักษณะสอดคล้องกับกิจกรรมที่กำหนดไว้ และกระจายความรับผิดชอบให้สมาชิกในชุมชน มีส่วนร่วมในการดำเนินงาน

3. การอบรมผู้ปฏิบัติงาน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มพูนศักยภาพในชุมชนในการกำหนด กิจกรรมในการดำเนินงาน จำเป็นต้องอาศัยความรู้และทักษะเฉพาะบางประการ ซึ่งผู้วิจัยควรจัดอบรม หรือจัดวิทยากรภายนอก หรือแม้แต่ในชุมชน ที่จะเสริมความรู้ ทักษะให้กับ สมาชิกทั้งก่อนและขณะ ปฏิบัติการ

4. การติดตาม และประเมินผลการปฏิบัติงาน เป็นกิจกรรมที่มีความจำเป็นอย่างมากเพื่อ ดู ปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติงาน

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองและการ อนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมือง มีดังนี้

กิ่งแก้ว ปะติตั้งโช และคณะ (2558) ได้ทำการสำรวจความหลากหลายพันธุ์ข้าวพื้นเมือง เพื่อการ อนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนของจังหวัดบุรีรัมย์ การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษา ข้อมูล ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวพื้นเมือง (2) สำรวจพันธุ์ข้าวพื้นเมือง (3) เพื่อศึกษาลักษณะสัณฐานวิทยาพันธุ์ข้าวพื้นเมือง (4) เพื่อศึกษา การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ข้าวพื้นเมืองตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของจังหวัดบุรีรัมย์ โดยมี การสำรวจ ศึกษาจากการทดลองปลูกในแปลงนา และทำการสัมภาษณ์ ผลการวิจัยพบว่า (1) ในอดีต เกษตรกรผู้ปลูกข้าวพื้นเมืองมีวิถีชีวิต วัฒนธรรม และประเพณีการทำนาที่มีลักษณะเฉพาะตัว มีความเชื่อ ความเคารพและศรัทธาในเทพีแห่งข้าว เช่น มีพิธีแรกไถนา แรกหว่าน แรกเกี่ยว การทำขวัญข้าวห้อง การลงแขกดำนาเกี่ยวข้าว การรับขวัญข้าวเข้าลาน การรับข้าวเข้ายุ้ง การนำข้าวออกจากยุ้ง เป็นต้น ซึ่งพิธี ดังกล่าวมีผู้จัดทำน้อยลง บางครอบครัวเลิกจัดทำเนื่องจากผู้ทำนารุ่นใหม่ๆ ไม่มีเวลา หรือไม่ให้ความสำคัญในพิธีกรรมต่างๆ (2) พันธุ์ข้าวพื้นเมืองในจังหวัดบุรีรัมย์ที่พบ 60 ชื่อพันธุ์ เป็น ข้าวเหนียว 15 ชนิด ได้แก่ กำ บักหม่วย ป้องแฉ้ว ปิดตานก ลืมผ้า เล้าแตก สันป่าตอง หอมนางนวล เหนียวดำ เหนียวดำ เจ้าพระยา เป็นต้น ข้าวเจ้า 45 ชนิด ได้แก่ กษัตริย์ ขาวพระเทพ เจ้าขาว เจ้าลอย เจาะจ่าบตันขาว ชุกรวง ดอกเหมย ดองเดียว ตะโก ตาเจริญ ตายา ต่าเปรื่อง ไต้หวัน นางคง นางร้อย เนียงกวง ฟาลัน มหาชัย รุกจำเปี้ยะ ไรซ์เบอร์รี่ ละออง ยายเล็ม เป็นต้น (3) ลักษณะสัณฐานวิทยาพันธุ์ข้าวพื้นเมือง พบว่า มีความหลากหลายของลักษณะต่างๆ ได้แก่ การมีขนบนแผ่นใบ สีของแผ่นใบ สีของกาบใบ มุมของยอด แผ่นใบ สีของลิ้นใบ รูปร่างของลิ้นใบ ความยาวเยื่อแก่น้ำฝน สีของหูใบ สีของข้อต่อใบกับกาบใบ สีของ ปล้อง และทรงกอ (4) เกษตรกรส่วนใหญ่ปลูกไว้บริโภคในครัวเรือน ใช้ในการเลี้ยงสัตว์ กินเพื่อสุขภาพ ด้านความเชื่อเรื่องคล่า ขยายเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจของครัวเรือน และแปรรูป (5) จากการศึกษาพบว่า กลุ่มเกษตรกรที่เข้มแข็งมีการอนุรักษ์โดยการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์เก็บไว้ทำพันธุ์ และแปรรูปเป็นขนมดอก สบู่ ข้าวกล้องงอก ได้แก่ บ้านลิ้มทอง อำเภอนางรอง บ้านคลองหิน อำเภอโนนดินแดง บ้านโคกขมิ้น อำเภอพลับพลาชัย

ชนากานต์ เทโบลต์ พรหมอุทัย (2558) ศึกษาความหลากหลายของคุณภาพทางด้านโภชนาการใน ข้าวสีพันธุ์พื้นเมืองของไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ปริมาณสารอาหารในข้าวเฉดสีที่มีคุณค่าในทาง โภชนาการต่อผู้บริโภค (แอนโทไซยานิน ธาตุเหล็กและสังกะสี) พบว่า ข้าวเฉดสีมีความแปรปรวนของ

ปริมาณสารแอนโทไซยานิน ธาตุเหล็กและสังกะสีในข้าวแต่ละพันธุ์ทั้งในข้าวกล้อง ข้าวสารและรำข้าว สำหรับสารแอนโทไซยานิน พบว่า พันธุ์ข้าวที่มีเมล็ดดำจะมีสารแอนโทไซยานินมากกว่าเมล็ดแดงและน้ำตาล และพบว่า ข้าวเหนียวดำ 6 ที่เก็บมาจากจังหวัดอุดรธานีมีปริมาณแอนโทไซยานินสูงที่สุดในข้าวกล้อง (90 มิลลิกรัม/100) และรำข้าว (820 มิลลิกรัม/100 กรัม) นอกจากนี้ยังพบความสัมพันธ์ของสารแอนโทไซยานินในข้าวกล้องและรำข้าว ซึ่งแสดงว่า สารแอนโทไซยานินในเมล็ดข้าวจะอยู่ในส่วนของเนื้อเยื่อหุ้มเมล็ดที่มีสีเป็นส่วนมาก ธาตุเหล็กและสังกะสีก็มีความแปรปรวนในข้าวเมล็ดแต่ละพันธุ์ พันธุ์ข้าวที่มีปริมาณธาตุเหล็กสูงที่สุดในข้าวกล้องคือ พันธุ์ลิ้มผัว (16.1 มิลลิกรัม/กิโลกรัม) และธาตุสังกะสีพบในพันธุ์เหนียวดำ 2 และ 3 (33.9-34.7 มิลลิกรัม/กิโลกรัม) ตามลำดับ ในข้าวสารพบธาตุเหล็กสูงที่สุดพันธุ์ปะอ้ายโกล (6.9 มิลลิกรัม/กิโลกรัม) และธาตุสังกะสีในพันธุ์เหนียวดำ 2 และ 3 (30.8-3.15 มิลลิกรัม/กิโลกรัม) จากการทดลองนี้แสดงให้เห็นว่ามีความแปรปรวนของสารแอนโทไซยานิน ธาตุเหล็กและสังกะสีในข้าวเมล็ดแต่ละพันธุ์ ซึ่งความแปรปรวนนี้อาจจะขึ้นอยู่กับลักษณะทางพันธุกรรม สภาพแวดล้อม และปฏิสัมพันธ์ของพันธุกรรมและสภาพแวดล้อมที่จะต้องมีการศึกษาและวิจัยถึงรายละเอียดต่อไป

ทรายแก้ว มีสิน (2547) ทำการศึกษาความหลากหลายทางพันธุกรรมของข้าวพันธุ์พื้นเมืองไทยมีความสำคัญมาก เนื่องจากประเทศไทยอยู่ในแหล่งศูนย์กลางความหลากหลายทางพันธุกรรมของข้าว ซึ่งลักษณะบางลักษณะอาจเป็นที่ต้องการหรือมีความจำเป็นในโครงการปรับปรุงพันธุ์ข้าวไทยในอนาคต นอกจากนี้ความหลากหลายทางพันธุกรรมของข้าวพันธุ์พื้นเมืองยังมีประโยชน์ในด้านการนำพันธุ์มาใช้ปลูกในพื้นที่ๆ ไม่สามารถปลูกพันธุ์ปรับปรุงหรือพันธุ์สมัยใหม่ได้ หรือการนำพันธุกรรมมาใช้ในการเพิ่มความหลากหลายในระดับแปลงเพื่อลดความรุนแรงและความเสียหายจากการระบาดของโรคและแมลง และยิ่งไปกว่านั้นความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับโครงสร้างความหลากหลายภายในประชากรและระหว่างประชากรของเชื้อพันธุ์ข้าวพื้นเมืองยังเป็นเครื่องช่วยตัดสินใจในการจัดการอนุรักษ์พันธุ์ในที่ถิ่น (in situ conservation) และนอกที่ถิ่น (ex situ conservation) จากการทดลองนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อประเมินความหลากหลายทางพันธุกรรมภายในประชากรและระหว่างประชากรของข้าวพันธุ์พื้นเมือง และเปรียบเทียบความหลากหลายทางพันธุกรรมของข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่มาจากท้องถิ่นเดียวกันและต่างท้องถิ่น โดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองกะเหรี่ยงที่มีชื่อเหมือนกัน คือ บือชอมี ที่เก็บรวบรวมจาก 5 หมู่บ้านจำนวน 22 ตัวอย่างพันธุ์ ทดลองที่ภาควิชาพืชไร่นา คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ แบ่งเป็น 3 การทดลอง คือ ถดลองในกระถาง ถดลองในแปลง และถดลองในแปลง โดยการทดลองในกระถางวางแผนการทดลองแบบ Completely randomized design (CRD) จำนวน 3 ซ้ำ และ การทดลองในแปลงวางแผนการทดลองแบบ randomized completed block design (RCB) จำนวน 2 ซ้ำ ลักษณะที่ใช้ในการประเมินความหลากหลายทางพันธุกรรม คือ ลักษณะเมล็ดพันธุ์ที่ได้จากเกษตรกร นำเมล็ดมาปลูกแล้วประเมินลักษณะทางสัณฐานวิทยาและสรีรวิทยา ซึ่งแบ่งเป็นลักษณะทางคุณภาพและลักษณะทางปริมาณ และลักษณะที่น่าจะเป็นประโยชน์ คือ ปริมาณธาตุเหล็กในเมล็ด ค่าการสลายเมล็ด ข้าวในต่าง และความสามารถในการงอกของหน่อหลังเก็บเกี่ยว ส่วนการประเมินความหลากหลายทางพันธุกรรมในระดับโมเลกุลอาศัยการวิเคราะห์หลายพิมพ์ดีเอ็นเอด้วยเทคนิคเครื่องหมายโมเลกุล High Annealing Temperature-Random Amplified Polymorphic DNA (HAT-RAPD) โดยใช้ไพรเมอร์ของ University of British Columbia (UBC) แบบสุ่มจำนวน 4 ไพรเมอร์

ประเมินความหลากหลายทางพันธุกรรมภายในและระหว่างประชากรโดยใช้ค่าดัชนีความหลากหลายของ Sharnon' s index (H') ในการพิจารณาความหลากหลายทางพันธุกรรมของลักษณะทางคุณภาพ ซึ่งค่า H' สูง แสดงว่ามีความหลากหลายภายในประชากรสูง ส่วนลักษณะทางปริมาณพิจารณาโดยใช้ค่าเฉลี่ย (mean) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (sd) ค่าสัมประสิทธิ์ความแปรปรวน (CV,%) และการวิเคราะห์ความแปรปรวน (analysis of variance) และข้อมูลในระดับโมเลกุลนำมาวิเคราะห์หา

ความสัมพันธ์ระหว่างตัวอย่างพันธุ์โดยวิธี cluster analysis ด้วยโปรแกรม POPGENE ในการคำนวณค่าระยะห่างระหว่างพันธุ์กรรม (genetic distance) และนำค่าระยะห่างระหว่างพันธุ์กรรมที่ได้มาสร้าง UPGMA dendrogram โดยโปรแกรม MEGA2

กิตติชาติ ชาตียนนท์ (2550) ทำการวิจัยเรื่อง การผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวของเกษตรกรให้ได้มาตรฐานตามโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนในอำเภอสรรพยา จังหวัดชัยนาท โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) การผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวของเกษตรกรให้ได้มาตรฐาน 2) ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการคิดการตัดสินใจของเกษตรกรในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวให้ได้มาตรฐาน และ 3) แนวทางการส่งเสริมการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวของเกษตรกรให้ได้มาตรฐานตามโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนในอำเภอสรรพยา จังหวัดชัยนาท ผลการวิจัยพบว่า เกษตรกรสามารถผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวให้ได้คุณภาพมาตรฐานได้เหมาะสมในระดับมาก 2 กิจกรรม คือ การเตรียมดินและการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ แต่สามารถผลิตได้เหมาะสมในระดับปานกลาง 6 กิจกรรมคือ 1) การเตรียมเมล็ดพันธุ์ 2) การใช้ปุ๋ยและปรับปรุงดิน 3) การป้องกันและกำจัดศัตรูข้าวและวัชพืช 4) การตรวจตัดพันธุ์ปน 5) การเก็บเกี่ยว และ 6) การลดความชื้น ส่วนปัญหาในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวของเกษตรกรที่พบมากคือ ปัญหาการระบาดของศัตรูข้าวและวัชพืช ปัญหาราคาผลผลิตต่ำและปัญหาพันธุ์ปน ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวของเกษตรกรให้ได้มาตรฐานมี 3 ปัจจัยที่ร่วมกันทำนายหรือพยากรณ์การผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวให้ได้มาตรฐานคือ 1) จำนวนครั้งที่ได้รับการอบรมด้านการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว 2) ปัจจัยความรู้ความเข้าใจในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว และ 3) ปัจจัยทัศนคติของเกษตรกรที่มีต่อประโยชน์ของนวัตกรรมเทคโนโลยีการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว สำหรับแนวทางการส่งเสริมการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวให้ได้มาตรฐาน ใช้การผสมผสานวิธีด้วยการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต พัฒนาการตลาดจำหน่าย เพิ่มศักยภาพการบริหารจัดการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน ส่งเสริมการใช้ข้อมูลและประชาสัมพันธ์ รวมทั้งสนับสนุนการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร

ประภา เหล่าสมบูรณ์ (2552) เพื่อศึกษารวบรวมพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่เกษตรกรรายย่อยปลูก 2) เพื่อศึกษาคุณลักษณะ คุณภาพเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นเมือง ทั้งทางกายภาพ ความบริสุทธิ์ และเปอร์เซ็นต์การงอก 3) เพื่อศึกษาการใช้ปัจจัยการผลิต ผลผลิต และผลตอบแทนที่เกษตรกรได้รับจากการปลูกข้าวพื้นเมือง 4) เพื่อแสวงหาแนวทางในการพัฒนาพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของเกษตรกรรายย่อยให้มีลักษณะสม่ำเสมอตรงตามลักษณะประจำพันธุ์ มีความบริสุทธิ์ทางกายภาพและเปอร์เซ็นต์การงอกสูง จากการศึกษาพบว่า พันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่เกษตรกรรายย่อยปลูกมี 8 พันธุ์ คือพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 เหลืองประทิว 123 เหลืองชุมพล ขาวตาแห้ง นางพญา มาบุญครอง เหลืองอ่อน และเหลืองทุเรียน ทำการทดสอบคุณภาพเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นเมืองตามวิธีการของศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว กรมการข้าว ทั้งด้าน ความชื้น ความบริสุทธิ์ ความงอก เมล็ดอื่นๆ สิ่งเจือปน และข้าวแดง พบว่า มีค่าเฉลี่ย เท่ากับ 12.81 ± 0.47 %, 93.21 ± 3.65 %, 94.50 ± 2.40 %, 48.60 ± 65.88 เมล็ดใน 500 กรัม, 5.41 ± 2.87 %, และ 27.00 ± 0.08 % (สำหรับตัวอย่างที่มีข้าวแดงปะปนมาก), 51.42 ± 31.74 เมล็ดใน 500 กรัม (สำหรับตัวอย่างที่มีข้าวแดงปะปนน้อย) ตามลำดับ จัดว่าเป็นเมล็ดพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพต่ำเมื่อเทียบกับเกณฑ์มาตรฐานของกรมการข้าว ในด้านความบริสุทธิ์ สิ่งเจือปน เมล็ดอื่นๆ และข้าวแดง

จากการประชุมระดมความคิดเห็นเพื่อหาแนวทางในการพัฒนาพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของเกษตรกรรายย่อยให้มีลักษณะสม่ำเสมอ ตรงตามลักษณะประจำพันธุ์ มีความบริสุทธิ์ทางกายภาพและเปอร์เซ็นต์การงอกสูงนั้น ต่างมีความเห็นพ้องกันว่า เกษตรกรควรใช้แรงงานคนในการเกี่ยวข้าวในแปลงที่จะเก็บข้าวไว้ทำพันธุ์ และทำการคัดรวงที่ไม่สมบูรณ์ รวงที่มีลักษณะแปลกแตกต่างจากรวงข้าวส่วนใหญ่ออกจากฟ่อนข้าวก่อนนำไปนวด ควรมีหมู่บ้านนำร่องพัฒนาพันธุ์ข้าวปลูกพื้นเมือง ด้วยการรวมกลุ่มเกษตรกรทำ

แปลงผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นเมืองประจำหมู่บ้าน โดยใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวปลูกที่ผ่านกระบวนการคัดเลือกโดยการกะเทาะเปลือก(ข้าวกล้อง) ตามวิธีการของมูลนิธิข้าวขวัญ

เสถียร ฉันทะ (2554) ทำการศึกษาความหลากหลายข้าวพันธุ์พื้นเมืองและการอนุรักษ์ของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พันธุ์ข้าวที่ปลูกของประเทศไทยศูนย์ปฏิบัติการและเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวแห่งชาติมีการรวบรวมข้าวพันธุ์พื้นเมืองจำนวน 5,928 พันธุ์

ความสำคัญของข้าวพันธุ์พื้นเมืองเป็นแหล่งความหลากหลายทางพันธุกรรมที่มีลักษณะดีบางประการ เช่น ความต้านทานโรคและแมลง ความทนทานต่อสภาพแวดล้อม คุณภาพเมล็ดและผลผลิต เป็นต้น ความหลากหลายทางพันธุกรรมเป็นฐานที่สำคัญยิ่งในการนำไปปรับปรุงพันธุ์ข้าวพันธุ์ดี ดังนั้นการอนุรักษ์และปรับปรุงข้าวพันธุ์พื้นเมืองจึงเป็นสิ่งจำเป็น

ชาวนาเมืองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการและการอนุรักษ์ข้าวพื้นเมืองในระบบไร่นาและนำไปสู่การปลูกข้าวที่หลากหลายพันธุ์ มีการใช้ประโยชน์จากข้าวพื้นเมืองในด้านต่างๆ ได้แก่ การใช้บริโภค ประมง อาหาร ถนอมอาหาร สมุนไพร แลกเปลี่ยน เลี้ยงสัตว์ ทำขนม ประกอบพิธีกรรม ทำเหล้า ขายเป็นรายได้ของครัวเรือน ทำให้มีข้าวพื้นเมืองอยู่จำนวน 48 พันธุ์ ใน 4 จังหวัดคือ สกลนคร ร้อยเอ็ด อุบลราชธานี และนครราชสีมา ปัจจัยที่ทำให้ข้าวพื้นเมืองดำรงอยู่คือบทบาทของชาวนา บทบาทขององค์กรที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนที่เป็นเครือข่ายกับชาวนาที่ปลูกข้าวพื้นเมือง

ผลการวิเคราะห์สัณฐานวิทยาข้าวพันธุ์พื้นเมืองตามลักษณะกายภาพ พบว่า มีความหลากหลายของลักษณะต่างๆ ได้แก่ ทรงกอ สีกาบใบ สีแผ่นใบ สีลิ้นใบ สีหูใบ การมีขนของใบ สีข้อและปล้อง สียอด เกสรตัวเมีย สียอดดอก มุมของยอดแผ่นใบและรูปร่างของลิ้นใบ ส่วนการวิเคราะห์ดีเอ็นเอเครื่องหมายไมโครแซทเทลไลท์ พบว่า สามารถจัดกลุ่มของข้าวพื้นเมืองสายพันธุ์ต่างๆ ได้เป็น 7 กลุ่ม โดยมีค่าระยะห่างทางพันธุกรรม ตั้งแต่ 0-67.5% ข้าวพื้นเมืองส่วนใหญ่จะจัดอยู่ในกลุ่มที่หนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าวเหนียว ยกเว้นสายพันธุ์โสมาลี ส่วนสายพันธุ์ข้าวในกลุ่มที่ สามส่วนใหญ่เป็นข้าวเจ้า ได้แก่สายพันธุ์ เศรษฐี ขาวน้อย เจ้าแดง นอกจากนี้ยังพบว่า ข้าวสายพันธุ์ที่มีความแตกต่างทางพันธุกรรมที่มีความใกล้เคียงกันของสายพันธุ์ ตัวอย่างเช่น ข้าวสายพันธุ์มะลิแดงกับมะลิดำ ข้าวเก่าจากอุบลราชธานี กับข้าวเก่าจากสกลนคร ข้าวเก่าจากศูนย์วิจัยข้าวกับข้าวเก่าก๊กขาว

การศึกษาความหลากหลายข้าวพันธุ์พื้นเมืองและการอนุรักษ์ของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาถึงความรู้และบทบาทการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองของชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกี่ยวกับองค์ความรู้ท้องถิ่นเรื่องข้าวพื้นเมือง ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองของชาวนา ผลการศึกษาได้ดังนี้

ประการแรกองค์ความรู้ท้องถิ่นในระดับวิถีคิด/โลกทัศน์ของชาวนาข้าวคือพืชศักดิ์สิทธิ์ที่มีการกำหนดผ่านความคิดความเชื่อที่ร้อยเรื่องราวตำนานตั้งแต่อดีตและถ่ายทอดมาสู่ชาวนารุ่นปัจจุบัน ตัวอย่างของข้าวในทัศนะของชาวนากะเลิงในสกลนคร ข้าวคือพืชศักดิ์สิทธิ์ที่อำนาจเหนือธรรมชาติได้ประทานลงมาหล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ดังนั้นเมื่อมนุษย์จะทำการใดๆ เกี่ยวกับข้าวจึงต้องประกอบพิธีกรรมเพื่อเป็นการแสดงความเคารพต่อข้าว อุบลราชธานีและนครราชสีมาที่ชาวนามีความเชื่อและให้ความเคารพต่อแม่โพสพ และการเช่นผีตาแฮก

ร่วมจิตร นกเขา (2550) ทำการรวบรวมพันธุ์ข้าวไร่ของจังหวัดชุมพรได้จำนวน 9 พันธุ์ พันธุ์ข้าวเจ้า 7 พันธุ์ ได้แก่ (1) ภูเขาทอง (2) นางครวญ (3) เล็บนก (4) ดอกขาม (5) ข้าวดำ (6) นางเขียน (7) สามเดือน และพันธุ์ข้าวเหนียว 2 พันธุ์ ได้แก่ (1) เหนียวดำกาดันดำ (2) เหนียวดำกาดันเขียว นำพันธุ์ที่รวบรวมได้ทั้งหมดมาปลูกคัดเลือกพันธุ์ และอนุรักษ์พันธุ์ ที่แปลงทดลอง และห้องปฏิบัติการเมล็ดพันธุ์ของสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง วิทยาเขตชุมพร อำเภอปะทิว จังหวัดชุมพร ระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงเดือนพฤศจิกายน 2550 โดยมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่ออนุรักษ์พันธุ์ข้าวไร่ของ

จังหวัดชุมพร ไม่ให้สูญหายไป 2) เพื่อคัดเลือกพันธุ์ให้มีความสม่ำเสมอและบริสุทธิ์ตรงตามพันธุ์ และนำพันธุ์บริสุทธิ์ที่ได้คืนสู่เกษตรกร 3) เพื่อเผยแพร่และช่วยให้เกษตรกรปลูกข้าวไร่เป็นอาชีพหลัก และสามารถผลิตเมล็ดพันธุ์ได้ด้วยตนเอง เพื่อไว้ใช้เป็นพันธุ์ปลูกหรือเพื่อการจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ในรูปแบบของการพัฒนาเศรษฐกิจแบบยั่งยืนและพึ่งพาตนเองได้ จากการคัดเลือกพันธุ์ข้าวเจ้าทั้ง 7 พันธุ์ เป็นพันธุ์ข้าวประเภทไวต่อช่วงแสง เป็นข้าวพันธุ์เบา ทุกพันธุ์ที่คัดเลือกไว้ มีอายุออกดอก 50% อยู่ช่วง 78-98 วันหลังงอก มีอายุเก็บเกี่ยวอยู่ในช่วง 108-124 วัน หลังงอก ในแต่ละพันธุ์มีสายพันธุ์ที่แตกต่างกัน แต่ทุกพันธุ์มีศักยภาพในการให้ผลผลิตที่ไม่แตกต่างกัน โดยให้ผลผลิต 1,226 1,048 1,031 1,025 1,182 1,065 และ 1,008 กก. ต่อไร่ตามลำดับ

จากการศึกษาความหลากหลายของข้าวพันธุ์พื้นเมืองนั้นในประเทศไทยยังมีการปลูกข้าวพื้นเมืองหลงเหลืออีกจำนวนมาก มีทั้งข้าวนักข้าวเบา เช่น ข้าวภูเขาทอง นางครวญ เล็บนก ดอกขาม ข้าวดำ นางเขียน สามเดือน เหนียวดำกาดันดำ เหนียวดำกาดันเขียว ข้าวเศรษฐกิจ ขาวน้อย เจ้าแดง มะลิแดง มะลิดำ ข้าวกำ บักหม่วย ป้องแก้ว ปิดตานก ลืมฝัว เล้าแตก สันป่าตอง หอมนางนวล เหนียวดำ กษัตริย์ เหนียวดำเจ้าพระยา ขาวพระเทพ เจ้าขาว เจ้าลอย เจาะจ่าบตันขาว ชุกรวง ดอกเหมย ดองเดี่ยว ตะโก ตาเจริญ ตายา ดำเปรี๊น ไต้หวัน นางคง นางร้อย เนียงกง ฟ้าลั่น มหาชัย รุจจำเปี้ยะ ไรซ์เบอร์รี่ ละออง ยายเล็ม เป็นต้น ในอดีตเกษตรกรผู้ปลูกข้าวพื้นเมืองมีวิถีชีวิต วัฒนธรรม และประเพณีการทำนาที่มีลักษณะเฉพาะตัว มีความเชื่อ ความเคารพและศรัทธาในเทพีแห่งข้าว เช่น มีพิธีแรกไถนา แรกหว่าน แรกเกี่ยว การทำขวัญข้าวห้อง การลงแขกดำนาเกี่ยวข้าว การรับขวัญข้าวเข้าลาน การรับข้าวเข้ายุ้ง การนำข้าวออกจากยุ้ง เป็นต้น ซึ่งพิธีดังกล่าวมีผู้จัดทำน้อยลง บางครอบครัวเลิกจัดทำเนื่องจากผู้ทำนารุ่นใหม่ๆ ไม่มีเวลา หรือไม่ให้ความสำคัญในพิธีกรรมต่างๆ

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การสำรวจความหลากหลายพันธุ์ข้าวพื้นเมือง เพื่อการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนของจังหวัดสุรินทร์” คณะผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) การวิจัยเชิงปริมาณ และการวิจัยเชิงพื้นที่ (Spatial research) คณะผู้วิจัยจึงได้กล่าวถึงคำถามการวิจัย ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล ดังรายละเอียดการนำเสนอต่อไปนี้

3.1 เครื่องมือการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อตอบคำถามการวิจัยข้อที่ 1

คำถามการวิจัยข้อที่ 1 ศึกษาข้อมูล ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์ มีอะไรบ้าง และเป็นอย่างไร ในการดำเนินการวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลมาใช้ในการตอบคำถามวิจัยข้อที่ 1 ซึ่งเป็นการศึกษาโดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร (Document) ของหน่วยงานราชการ เช่น กรมการข้าว และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งที่เป็นหนังสือ บทความ หนังสือพิมพ์ รายงานการวิจัย จากอินเทอร์เน็ต และจากการสัมภาษณ์ชาวนา และบุคคลที่เกี่ยวข้อง และนำข้อมูลที่ได้นำมาสังเคราะห์แล้วเรียบเรียงเนื้อหาเป็นร้อยแก้ว ตามลำดับ

3.2 เครื่องมือการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อตอบคำถามการวิจัยข้อที่ 2

คำถามการวิจัยข้อที่ 2 พันธุ์ข้าวพื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์มีกี่ชนิด มีชื่ออะไรบ้าง ในการดำเนินการวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลมาใช้ในการตอบคำถามวิจัยข้อที่ 2 คณะผู้วิจัยอาศัยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวิธีการดังนี้

3.2.1 เครื่องมือ และการเก็บรวบรวมข้อมูล

ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) เป็นข้อมูลที่เก็บข้อมูลโดยตรงจากประชากรและพื้นที่ในการศึกษา โดยวิธีการต่างๆ ดังนี้

- 1) การสำรวจพื้นที่การศึกษา (Survey) เพื่อศึกษาสภาพหมู่บ้าน สำรวจคุณลักษณะพื้นที่สภาพแวดล้อมลักษณะธรรมชาติ ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวพื้นเมือง
- 2) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) เป็นการสัมภาษณ์เจาะลึกถึงข้อมูลที่ต้องการสำหรับตอบคำถามของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวพื้นเมืองรายบุคคล และรายกลุ่ม พร้อมเก็บตัวอย่างพันธุ์ข้าวพื้นเมือง
- 3) ทำการเก็บข้อมูลพิกัดทางภูมิศาสตร์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองด้วยเครื่องมือ GPS

ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) โดยศึกษาจากเอกสารและรวบรวมจากแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับพันธุ์ข้าวพื้นเมืองต่างๆ เช่น กรมการข้าว

3.2.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

- 1) ข้อมูลที่ได้จากการศึกษานำมาวิเคราะห์จากเนื้อหา (Content Analysis) แยกเป็นลักษณะต่างๆ ตามชื่อและประเภทของข้าวพันธุ์พื้นเมือง และนำมาเขียนรายงานเชิงพรรณนา
- 2) แล้วนำข้อมูลที่จับพิกัดทางภูมิศาสตร์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองมาบันทึกลงเครื่องคอมพิวเตอร์ ทำประมวลผลข้อมูลด้วยโปรแกรมสำเร็จรูป ArcGIS เพื่อวิเคราะห์การกระจายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองแยกตามอำเภอ

3.3 เครื่องมือการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อตอบคำถามการวิจัยข้อที่ 3

คำถามการวิจัยข้อที่ 3 ลักษณะสัณฐานวิทยาพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์ในแต่ละชื่อเป็นอย่างไร

3.3.1 เครื่องมือการวิจัย และการเก็บรวบรวมข้อมูล

1) แบบบันทึกลักษณะประจำพันธุ์ จากสถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร ตามทฤษฎีของ IRRI-IBPRG (1980; เสถียร ฉันทะ, 2558)

2) นำข้าวพันธุ์พื้นเมืองมาประเมินลักษณะสัณฐานวิทยา ตัวอย่างพันธุ์ละ 100 เมล็ด นำมาวัดขนาดและประเภทของเมล็ด โดยวัดสัดส่วนความยาวและความกว้างของเมล็ดตามวิธีของ มัสซุโอะ (Matsuo, 1952) นำเมล็ดพันธุ์มาเป็นตัวอย่างในการทดลองโดยออกแบบการวิจัยเป็นการทดลองในกระถาง 5 ซ้ำ ปลุกในแปลงนาจำนวน 1 ไร่ โดยทำแปลงทดลองขนาดกว้าง 1 เมตร คูณ 2 เมตร เว้นช่องว่างแต่ละแปลง 1 ฟุต และศึกษาในแปลงนาของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวพื้นเมือง

3) การปลูกและการดูแลรักษา คณะผู้วิจัยดำเนินการดังนี้

3.1) การเตรียมเมล็ดการงอกก่อนการเพาะปลูก ดำเนินการตามหลักทฤษฎีของกรมการข้าว (สำนักเมล็ดพันธุ์ข้าว กรมการข้าว, 2557, 46-51) ดังนี้

3.1.1) ทำการนับเมล็ดที่ทดสอบความงอก จำนวน 100 เมล็ด (นับเป็นกองกองละ 10 เมล็ด จำนวน 10 กอง) แล้วเทใส่ถ้วย แล้วนำมาหาค่าเฉลี่ย จากนั้นบันทึกข้อมูล

3.1.2) นำกระดาษทิชชูจำนวน 3 แผ่น มาแช่น้ำแล้วยกขึ้นให้สะเด็ดน้ำ นำมาวางบนภาชนะแบนราบที่สะอาด เปิดกระดาษ 1 แผ่นขึ้นวางไว้ด้านบน

3.1.3) นำเมล็ดพันธุ์ที่นับไว้ 100 เมล็ด (1 ถ้วย) มาวางบนกระดาษ

3.1.4) กระจายเมล็ดพันธุ์บนกระดาษให้ห่างเสมอกัน

3.1.5) ดึงกระดาษที่วางด้านบนมาปิดเมล็ดพันธุ์ที่เพาะ

3.1.6) ม้วนกระดาษจากซ้ายไปขวา หรือจากขวาไปซ้าย แล้วแต่ถนัด จะได้ 1 ม้วน คือ 1 ซ้ำ เขียนเลขที่ตัวอย่าง และซ้ำ ทำเช่นนี้ 4 ม้วน (4 ซ้ำ)

3.1.7) นำม้วนกระดาษตัวอย่างทั้งหมดมาใส่ถุงพลาสติกใส มัดปากแบบหลวมๆ เพื่อรักษาความชื้น หรือใส่กล่องใสปิดฝาให้สนิทเขียนวันที่เพาะติดที่กล่อง แล้วตั้งวางไว้ในที่ ได้รับแสงแดด เป็นเวลา 5 วัน อย่าให้กระดาษแห้งหรือมีน้ำมากเกินไป ถ้ากระดาษแห้งทำการพ่นน้ำที่กระดาษ

3.1.8) เมื่อครบ 5 วัน เปิดกระตาด เพื่อบันทึกจำนวนเมล็ดที่เพาะว่าสามารถงอกได้กี่เมล็ด

3.1.9) นับจำนวนต้นอ่อนที่สมบูรณ์เป็นกองๆ แยกไว้ และนับจำนวนเมล็ดที่งอกไม่สมบูรณ์ และจำนวนเมล็ดที่เนา/ตาย แยกไว้ บันทึกผล นับเช่นนี้ทั้ง 4 ม้วน (ซ้ำ) แล้วนำจำนวนต้นอ่อนที่สมบูรณ์คำนวณหาเปอร์เซ็นต์ความงอก

การคำนวณหาเปอร์เซ็นต์ความงอก คือ ผลรวมจำนวนต้นอ่อนที่งอกสมบูรณ์ ทั้ง 4 ม้วน (ซ้ำ) มารวมกัน ทหารด้วย 4

3.2) การปลูกในกระถาง ทำการผสมดิน ปุ๋ย แล้วนำเมล็ดข้าวจำนวนอย่างละ 5 เมล็ด ปักดำลงในกระถาง โดยทำ 3 ซ้ำ หลังจากนั้นติดชื่อให้ชัดเจน เมื่อข้าวเจริญเติบโตจดบันทึกเป็นระยะตามแบบบันทึก

3.3) การปลูกในแปลงนาของคณะผู้วิจัย มีขั้นตอนดังนี้ ดำเนินการเตรียมดินเพื่อการปักดำกล้าโดยทำการไถแปลง ทำการปักดำต้นกล้า เมื่อมีอายุ 25-30 วัน ตามหลักวิชาการของสถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร ปลูกแต่ละตัวอย่างลงในพื้นที่ขนาด กว้าง 1 เมตร ยาว 2 เมตร ระยะปลูก 25*25 เซนติเมตร ปลูกในอัตรา 1 ต้นต่อหนึ่งหลุม ทำการให้ปุ๋ยและน้ำ กำจัดวัชพืชและศัตรูพืช เมื่อต้นข้าวเจริญเติบโต ทำการบันทึกลักษณะสัณฐานวิทยา ดังนี้

ระยะกล้า บันทึกความสูง

ระยะแตกกอเต็มที บันทึกลักษณะของการมีขนบนแผ่นใบ สีของแผ่นใบ สีของกาบใบ มุมของยอดแผ่นใบ สีของเส้นใบ รูปร่างของเส้นใบ ความยาวเยื่อเกี่ยวพันน้ำฝน สีของหูใบ สีของข้อต่อใบกับกาบใบ สีของปล้อง และทรงกอ

ระยะออกรวง บันทึกจำนวนวันตกกล้า บันทึกลักษณะมุมของใบธง ความยาวของลำต้น จำนวนหน่อ มุมหรือลักษณะกอ สีของปล้องด้านนอก การชुरวง หางข้าว สีของหางข้าว สีของยอดเมล็ด และการแตกกระแฉ่

ระยะเก็บเกี่ยว บันทึกลักษณะความแข็งของลำต้น ลักษณะรวง ก้านรวง ความยาวรวง น้ำหนักรวง การแก่ของใบ การติดเมล็ด การร่วงของเมล็ด และการแห้งของใบใต้ใบธง

ระยะหลังเก็บเกี่ยว บันทึกลักษณะการนวด สีของเปลือกเมล็ด ขนของเปลือกเมล็ด น้ำหนักของข้าวเปลือก ความยาวของเมล็ดข้าวเปลือก ความกว้างของเมล็ดข้าวเปลือก สีของข้าวกล้อง และรูปร่างของข้าวกล้อง

3.3.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

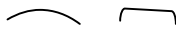
คณะผู้วิจัยลงพื้นที่เก็บข้อมูลด้วยตนเอง ใน 17 อำเภอ มีวิธีการคือ การสุ่มสัมภาษณ์ ชวนาผู้ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองในแต่ละอำเภอจนได้ชื่อพันธุ์ข้าวที่ซ้ำ จึงย้ายไปสัมภาษณ์ อำเภอต่อไป จนครบ 17 อำเภอ

3.3.3 การบันทึกผลการทดลอง

การประเมินลักษณะทางกายภาพหรือสัณฐานวิทยาและสรีรวิทยาที่เป็นลักษณะคุณภาพใช้วิธีการของ IRRI-HBPRG (1980 ; เสถียร ฉันทะ, 2558) ดังนี้

ลักษณะ	เกณฑ์การประเมิน
1. ทรงกอ	(1) กอตั้ง (3) กอแบน (5) กอแผ่ (7) กอแผ่มาก (9) แผ่เป็นแนวนอน
2. สีของแผ่นใบ	(1) เขียวจาง (2) เขียว (3) เขียวเข้ม (4) ม่วงที่ปลาย (5) ม่วงที่ริม (6) ม่วงผสมเขียว (7) ม่วงทั้งใบ (x) สีอื่นๆ
3. สีของกาบใบ	(1) เขียว (2) เขียวเส้นม่วง (3) ม่วงอ่อน (4) ม่วง (x) สีอื่นๆ
4. สีของลิ้นใบ	(1) ขาว (2) เส้นม่วง (3) ม่วง (x) สีอื่นๆ
5. สีของหูใบ	(1) ขาว (2) เส้นม่วง (3) ม่วง (x) สีอื่นๆ
6. การมีขนบนแผ่นใบ	(1) เกลี้ยง (2) มีบ้าง (3) มีขน (4) อื่นๆ
7. มุมของยอดแผ่นใบ	(1) ตั้งตรง (2) นอน (3) ตก
8. รูปร่างของลิ้นใบ	(1) แหลม (2) มี 2 ยอด

9. สีของข้อต่อบนกับขาบใบ
- (3) ไม่แหลม
- (1) เขียวอ่อน
- (2) เขียว
- (3) ม่วง
- (4) สีอื่นๆ
10. สีของปล้อง
- (1) เขียว
- (2) เหลืองอ่อน
- (3) เขียวมีเส้นม่วง
- (4) ม่วง
- (x) สีอื่นๆ
11. มุมของใบตรง
- (1) ตั้งตรง
- (3) เอน
- (5) เป็นแนวนอน
- (7) หักลง
12. มุมหรือลักษณะกอด
- (1) ตั้งตรง
- (3) เอนเล็กน้อย
- (5) เอน
- (7) เอนมาก
- (9) นอน
13. สีของปล้องด้านนอก
- (1) เขียว
- (2) เหลืองอ่อน
- (3) เส้นม่วง
- (4) ม่วง
14. การชुरวง
- (1) ชुरวงดีมาก
- (3) ชुरวงดี
- (5) โผล่เล็กน้อย
- (7) บางส่วนโผล่
- (9) ไม่โผล่
15. หางข้าว
- (0) ไม่มี
- (1) สั้นและมีเป็นส่วนน้อย
- (5) สั้นและทุกเมล็ดมีหาง
- (9) ยาวและทุกเมล็ดมีหาง
16. สีของหางข้าว
- (1) ฟาง
- (2) เหลือง
- (3) น้ำตาล
- (4) แดง

17. สีของยอดเมล็ด
- (5) ม่วง
  - (6) ดำ
  - (x) สีอื่นๆ
  - (1) ขาว
  - (2) ฟาง
  - (3) น้ำตาล
  - (4) แดง
  - (5) แดงที่ปลาย
  - (6) ม่วง
  - (7) ม่วงที่ปลาย
18. การแตกกระแฉัง
- (1) ไม่แตก
  - (2) มีบ้าง
  - (3) แตกมาก
  - (4) แตกเป็นกลุ่ม
19. ความแข็งของลำต้น
- (1) แข็งมาก
  - (3) ค่อนข้างแข็ง
  - (5) แข็งปานกลาง
  - (7) ลึ้ม
  - (9) ลึ้มง่ายมาก
20. ลักษณะรวง
- (1) จับกันแน่น
  - (5) ปานกลาง
  - (9) กระจาย
21. ก้านรวง
- (1) ตั้งตรง
  - (2) อ่อน
22. การแก่ของใบ
- (1) ใบแก่ช้า
  - (5) ปานกลาง
  - (9) เร็ว
23. การติดเมล็ด
- (1) ติดเมล็ดมากกว่า 90%
  - (3) ติดปานกลาง (75-90%)
  - (5) ติดน้อย (50-74%)
  - (7) ติดน้อยกว่า 50%
  - (9) ไม่ติดเลย
24. การร่วงของเมล็ด
- (1) ร่วงยาก
  - (2) ร่วงน้อย
  - (3) ร่วงปานกลาง
  - (4) ร่วงง่าย

25. การแห้งของใบไม้แห้ง
- (5) ร่วงง่ายมาก
  - (1) แห้งช้า
  - (5) แห้งปานกลาง
  - (9) แห้งเร็ว
26. การนวด
- (1) นวดยาก
  - (5) ปานกลาง
  - (9) ง่าย
27. สีของเปลือกเมล็ด
- (0) สีฟาง
  - (1) สีเหลือง
  - (2) ฟางกระน้ำตาล
  - (3) ฟางชืดน้ำตาล
  - (4) น้ำตาล
  - (5) ม่วงอ่อน
  - (6) ฟางกระม่วง
  - (7) ฟางชืดดำ
  - (8) ม่วง
  - (9) ดำ
28. ขนของเปลือกเมล็ด
- (1) ไม่มีขน
  - (2) มีขนบนกลีบเมล็ดใหญ่
ด้านล่าง
  - (3) มีขนบนกลีบเมล็ดใหญ่
ด้านบน
  - (4) ขนสั้น
  - (5) ขนยาว
29. สีของข้าวกล้อง
- (1) ขาว
  - (2) น้ำตาลอ่อน
  - (3) น้ำตาลมัน
  - (4) น้ำตาลเข้ม
  - (5) แดง
  - (6) ม่วงอ่อน
  - (6) ม่วงดำ
  - (x) สีอื่นๆ
30. รูปร่างของข้าวกล้อง
- (1) เรียว
  - (2) ค่อนข้างป้อม
  - (3) ป้อม
  - (4) เรียว

3.3 ลงพื้นที่แปลงของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองแต่ละชนิดใน 17 อำเภอ ตรวจสอบและจดบันทึกลักษณะประจำพันธุ์และดูการเจริญเติบโต เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของลักษณะของพันธุ์ข้าวพื้นเมืองแต่ละพันธุ์อีกครั้ง

3.4 เครื่องมือการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อตอบคำถามการวิจัย ข้อที่ 4

คำถามการวิจัยข้อที่ 4 ประโยชน์และการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นอย่างไร

3.4.1 เครื่องมือการวิจัย

1) คณะผู้วิจัยลงพื้นที่เก็บข้อมูลตามอำเภอ โดยเลือกหมู่บ้านที่ปลูกข้าวพื้นเมือง มีความพร้อมและความเข้มแข็งที่สามารถจะอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมือง

2) แบบโครงสร้างคำถามประกอบการสนทนาและแลกเปลี่ยนความคิดกับเกษตรกรผู้ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมือง

3.4.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) คณะผู้วิจัยดำเนินการสนทนากลุ่มเป็นการเก็บข้อมูลจากเกษตรกรผู้ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมือง และบุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน ชาวนาที่ปลูกข้าว และผู้ที่เคยปลูก

3.4.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มเกี่ยวกับประโยชน์และการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองนำมาสรุปและวิเคราะห์จากเนื้อหาที่ได้ (Content Analysis) และเขียนรายงานเชิงพรรณนา

บทที่ 4 ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การสำรวจความหลากหลายพันธุ์ข้าวพื้นเมือง เพื่อการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนของจังหวัดสุรินทร์” คณะผู้วิจัยนำเสนอผลการวิจัยตามคำถามการวิจัย ดังนี้

4.1 ผลการวิจัย เพื่อตอบคำถามการวิจัยเกี่ยวกับข้อมูล ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์ มีชื่ออะไรบ้าง และเป็นอย่างไร

4.1.1 กลุ่มไทย-เขมร

(1) แชนโฌนตา

ประเพณีแชนโฌนตา เป็นประเพณีหนึ่งที่มีความสำคัญ และปฏิบัติสืบทอดติดต่อกันมายาวนาน นับเป็นพันๆ ปี ของชาวเขมร ที่แสดงออกถึงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ สะท้อนให้เห็นความรัก ความผูกพัน ความกตัญญูรู้คุณ ของสมาชิกในครอบครัว เครือญาติ และชุมชน โดยจะประกอบพิธีกรรมตรงกับวันแรม 14 ค่ำ เดือน 10 ของทุกปี ซึ่งเมื่อถึงวันนั้นลูกหลานญาติพี่น้องจะไปประกอบอาชีพ หรือตั้งถิ่นฐานที่อยู่อื่น ไม่ว่าจะใกล้หรือไกล จะต้องเดินทางกลับมารวมญาติ เพื่อทำพิธีแชนโฌนตา เป็นประจำทุกปี

แชน หมายถึง การเซ่นไหว้ การบวงสรวง

โฌนตา หมายถึง การทำบุญให้ปู่ย่า ตายาย หรือ บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ประเพณีแชนโฌนตา จึงหมายถึง ประเพณีการเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษ ที่นับได้ว่าเป็นประเพณีสำคัญที่คนไทยเชื้อสายเขมร มีการสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ประเพณีแชนโฌนตามีความเป็นมายาวนาน โดยมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นต้นกำเนิดของแนวความคิดของประเพณี โดยชาวเขมรเห็นแนวทางในการที่จะอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผีบรรพบุรุษ ปู่ย่า ตา ยาย พ่อแม่ ให้ได้รับผลบุญกุศลที่อุทิศไป ทำให้พันทุกซ์เวทนาจากบ่วงกรรมหรือมีความบรรเทา การแผ่เมตตาสามารถอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผีบรรพบุรุษ หรือผีต่างๆ ได้ และการแผ่เมตตาสามารถส่งให้ผีได้หลุดพ้นจากบ่วงกรรมทั้งหลายได้ การทำบุญอุทิศส่วนกุศลนั้นสามารถทำได้หลายวิธี ตั้งแต่การกรวดน้ำขณะทำพิธีแชนโฌนตาที่บ้าน การแผ่เมตตา การทำพิธีวันสารท แต่วิธีที่เชื่อว่าจะสามารถส่งส่วนบุญอุทิศส่วนกุศลได้ถึงผีหรือญาติผู้ล่วงลับแน่นอน คือ การกรวดน้ำ ขณะที่พระสวดบทพระคาถา นอกจากประเพณีแชนโฌนตาจะเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผีบรรพบุรุษ ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ จุดมุ่งหมายรองของการออกกุศโลบายของบรรพบุรุษ คือ การแสดงถึงความกตัญญูตเวทีของลูกหลานที่แสดงต่อผู้มีพระคุณที่ล่วงลับไปแล้ว และเพื่อให้ลูกหลาน ญาติมิตรจะได้มารู้จักกัน สร้างความสามัคคี สร้างสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เป็นที่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

จากการลงพื้นที่และสัมภาษณ์ผู้ใหญ่ระเบียบ สำรวมจิต หมู่ที่ 8 บ้านภูมิกันดาล ตำบลเพ็ญราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เล่าว่า วันที่ตรงกับแรม 14 ค่ำ เดือน 10 ลูกหลานจะเตรียมเครื่องไหว้สำหรับอุทิศให้ปู่ย่าตายาย ได้แก่ ขนมหวาน ข้าวต้มมัดกล้วย กระจ่างสารท ขนมเทียน และผลไม้ อาหารคาว ได้แก่ ไก่หนึ่ง ปลาย่าง หมูย่าง และข้าวสวย เครื่องดื่ม เหล้ายา ในช่วงกลางวันจะมี

เพื่อนบ้านมาเยือน เดินทางอาหารและดื่มเหล้าของเพื่อนบ้านไปเรื่อยๆ ที่ละบ้านๆ ในช่วงตอนเย็นจะไหว้และบอกกล่าวผีปู่ย่าตายายมากิน เวลาค่ำจะไปวัดสวดมนต์ อุทิศบุญให้บรรพบุรุษโดยมีข้าว ขนมหมากพลู และต้นไม้ให้ปู่ย่าตายายไปปลูก พร้อมรับฟังการสวดมนต์ของพระ

พอเช้าของวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 จะไปทำบุญที่วัด โดยลูกหลานเตรียมตะกร้าที่ข้าวเป็นหมากพลู ดอกไม้ และน้ำดื่ม อุทิศให้ปู่ย่าตายาย บางบ้านจะทำผ้าป่าเฉพาะครอบครัวไปถวายวัด แล้วอุทิศบุญกุศลให้ปู่ย่าตายาย กลับจากวัดเอาของไปไหว้แม่โพสพ โดยวางที่มุ่นาบอกกล่าวให้ท่านมากิน เรียกแซนตาพระภูมินา

ภาพที่ 4.1 อาหารคาวหวานที่เตรียมไว้ให้บรรพบุรุษ ของบ้านภูมิกันดาล ตำบลเพ็ลี่ยราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

ภาพที่ 4.2 ข้าว อาหาร ผลไม้ เครื่องดื่ม เหล้าที่จัดไว้ให้บรรพบุรุษของบ้านภูมิกันดาล ตำบลเพ็ญราม อำเภอมือง จังหวัดสุรินทร์

ภาพที่ 4.3 ชาวบ้านร่วมพิธีสวดที่วัดเพื่อเคารพ ระลึกถึงบรรพบุรุษ พร้อมนำดอกไม้มาอุทิศให้ปู่ย่าตายายเพื่อนำไปปลูก

ภาพที่ 4.4 ชามข้าวปั้น หมากพลูและเงิน สำหรับอุทิศให้ปู่ย่าตายาย

ภาพที่ 4.5 ลูกหลานอธิษฐานขอพรจากปู่ย่าตายาย

ภาพที่ 4.6 พระสงฆ์กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของพิธีแซนโฌนตา และให้ข้อคิดในการอยู่ร่วมกันตามความคิดของบรรพบุรุษ

ภาพที่ 4.7 ตะกร้าของลูกหลานที่เตรียมอุทิศให้ปู่ย่าตายาย ประกอบด้วย ข้าว ผัก หมากพลู ดอกไม้ และน้ำดื่ม

(2) ตักบาตรบนหลังช้าง

ภาพ 4.8 ประชาชนในจังหวัดสุรินทร์เตรียมข้าว อาหารคาวและอาหารหวานมาใส่บาตรพระ ณ อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

ภาพ 4.9 ประชาชนทั้งในจังหวัดสุรินทร์และต่างจังหวัดมาร่วมทำบุญประจำปี ณ อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

4.2 ผลการวิจัย เพื่อตอบคำถามการวิจัยเกี่ยวกับพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์มีกี่ชนิด มีชื่ออะไรบ้าง

4.2.1 พันธุ์ข้าวพื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์

จากการศึกษาพบว่า พันธุ์ข้าวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์มีข้าวเหนียว 9 ชนิด ข้าวเจ้า 24 ชนิด จำแนกชื่อและชนิดของพันธุ์ข้าวพื้นเมืองตามตารางที่ 4.1

ตารางที่ 4.1 ชื่อและชนิดของพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์

(ช่วงเก็บข้อมูลในพื้นที่ที่เก็บตัวอย่างพันธุ์ข้าว เดือน พฤศจิกายน 2558 - พฤษภาคม 2559) พบทั้งหมดที่ปลูก 33 ชื่อพันธุ์

ลำดับที่	ชื่อพันธุ์	ประเภท	ชนิดข้าว	ระบบนิเวศที่ปลูก
1	กริม	ข้าวเจ้า	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
2	ข้าวไร่	ข้าวเจ้า	ข้าวเบา	ที่นา/น้ำน้อย
3	คาบур	ข้าวเจ้า	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
4	เจ้าลอย	ข้าวเจ้า	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
5	เจ้าเหลือง	ข้าวเจ้า	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
6	นางร้อย	ข้าวเจ้า	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
7	นางสะอาด	ข้าวเจ้า	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
8	เนียงกวางแดง	ข้าวเจ้า	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
9	บองกษัตริย์	ข้าวเจ้า	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
10	ปะกาลำดวน	ข้าวเจ้า	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก

ตารางที่ 4.1 ชื่อและชนิดของพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์ (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อพันธุ์	ประเภท	ชนิดข้าว	ระบบนิเวศที่ปลูก
11	ปะกาอำปี้ล	ข้าวเจ้า	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
12	มะลิแดง	ข้าวเจ้า	ข้าวกลาง	ที่นา/น้ำมาก
13	ไรซ์เบอร์รี่	ข้าวเจ้า	ข้าวเบา	ที่นา/น้ำน้อย
14	ลูกปลาแดง	ข้าวเจ้า	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
15	เหนียวกอเดียว	ข้าวเหนียว	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
16	เหนียวขาวใหญ่	ข้าวเหนียว	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
17	อีเตี้ย	ข้าวเหนียว	ข้าวกลาง	ที่นา/น้ำน้อย
18	อีลอยแดง	ข้าวเจ้า	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
19	ตาแห้ง	ข้าวเจ้า	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
20	ป่องแก้ว	ข้าวเหนียว	ข้าวกลาง	ที่นา/น้ำน้อย
21	สันป่าตอง	ข้าวเหนียว	ข้าวกลาง	ที่นา/น้ำมาก
22	เนียงทน	ข้าวเจ้า	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
23	สเน็ดเสาะ	ข้าวเจ้า	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
24	กำ	ข้าวเหนียว	ข้าวกลาง	ที่นา/น้ำมาก
25	เหนียวดำตันขาว	ข้าวเหนียว	ข้าวกลาง	ที่นา/น้ำน้อย
26	หน่วยเขือ	ข้าวเจ้า	ข้าวกลาง	ที่นา/น้ำน้อย
27	เหนียวลอย	ข้าวเหนียว	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
28	นางคง	ข้าวเจ้า	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก

ตารางที่ 4.1 ชื่อและชนิดของพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์ (ต่อ)

29	ลูกปลา	ข้าวเจ้า	ข้าวหนัก	ที่นา/น้ำมาก
30	มะลินิลสุรินทร์	ข้าวเจ้า	ข้าวกลาง	ที่นา/น้ำน้อย
31	เม็ดเล็กเหลือง	ข้าวเจ้า	หนัก	ที่นา/น้ำมาก
32	เม็ดเล็ก	ข้าวเจ้า	หนัก	ที่นา/น้ำมาก
33	ลิ้มผิว	ข้าวเหนียว	ข้าวเบา	ที่นา/น้ำน้อย

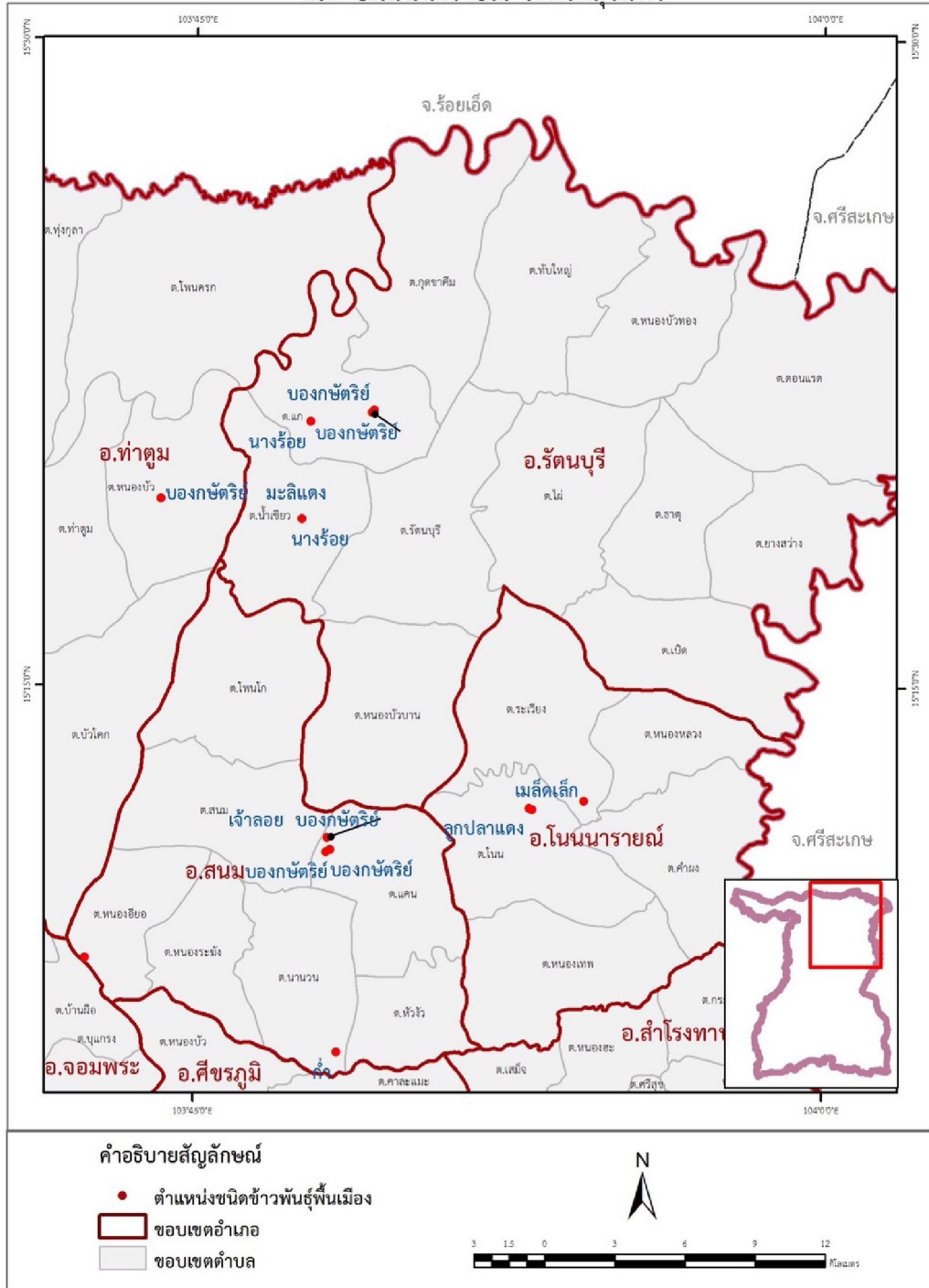
ตารางที่ 4.2 พันธุ์ข้าวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์ แยกตามอำเภอ

รายชื่อข้าวพื้นเมืองจังหวัดสุรินทร์ที่พบจากการลงเก็บข้อมูล 17 อำเภอ ได้แก่

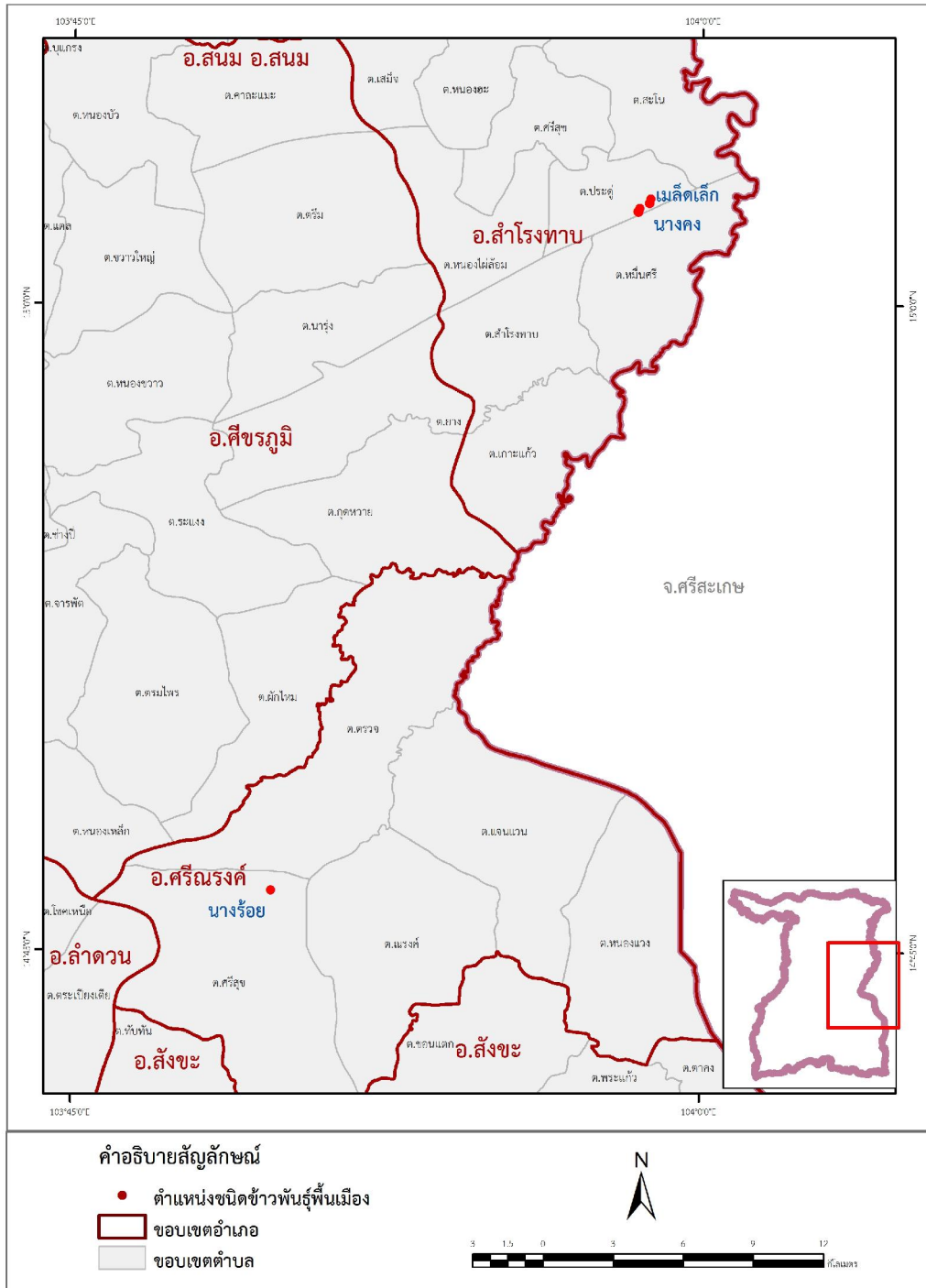
อำเภอ	พันธุ์ข้าวพื้นเมือง
เมืองสุรินทร์	ข้าวปะกาอำปิล บองกษัตริย์ อีลอย หอมนิล ไรซ์เบอร์รี่ เหนียวดำตันขาว กำ ลิ้มผิว สเน็ดเสาะ เนียงกวง มะลิแดง
ปราสาท	เจ้าเหลือง เนียงกวง มะลิแดง ปะกาอำปิล ป้องแก้ว ไรซ์เบอร์รี่ มะลินิลสุรินทร์ ปะกาลำดวน หน่วยเขือ ตาแห้ง คาบур เจ้าเหลือง เหนียวขาวใหญ่ สเน็ดเสาะ นางสะอาด เหนียวกอเดียว
ท่าตูม	บองกษัตริย์ มะลิแดง
รัตนบุรี	ข้าวนางร้อย บองกษัตริย์
ชุมพลบุรี	มะลิ 105
เขวาสินรินทร์	มะลิ 105
ศรีณรงค์	นางร้อย
โนนนารายณ์	ลูกปลา อีลอย อีลอยแดง ลูกปลาแดง
ศรีขรภูมิ	ไรซ์เบอร์รี่ หอมนิล เม็ดเล็ก กริม เนียงกวง สันป่าตอง
สำโรงทาบ	ไรซ์เบอร์รี่ หน่วยเขือ เม็ดเล็ก ลูกปลาแดง นางคง เจ้าลอย
สังขะ	นางสะอาด บองกษัตริย์
สนม	บองกษัตริย์ หอมนิล ไรซ์เบอร์รี่ มะลิแดง นางลอย กำ
ลำดวน	มะลิ 105
บัวเชด	มะลิ 105
พนมดงรัก	มะลิ 105
กาบเชิง	กำ อี้เตี้ย ปะกาอำปิล นางทน ข้าวไร่ เหนียวดำ
จอมพระ	มะลิ 105

แผนที่ตำแหน่งชนิดข้าวพันธุ์พื้นเมือง อ.ท่าตูม อ.รัตนบุรี อ.สนม และ อ.โนนนารายณ์ จังหวัดสุรินทร์

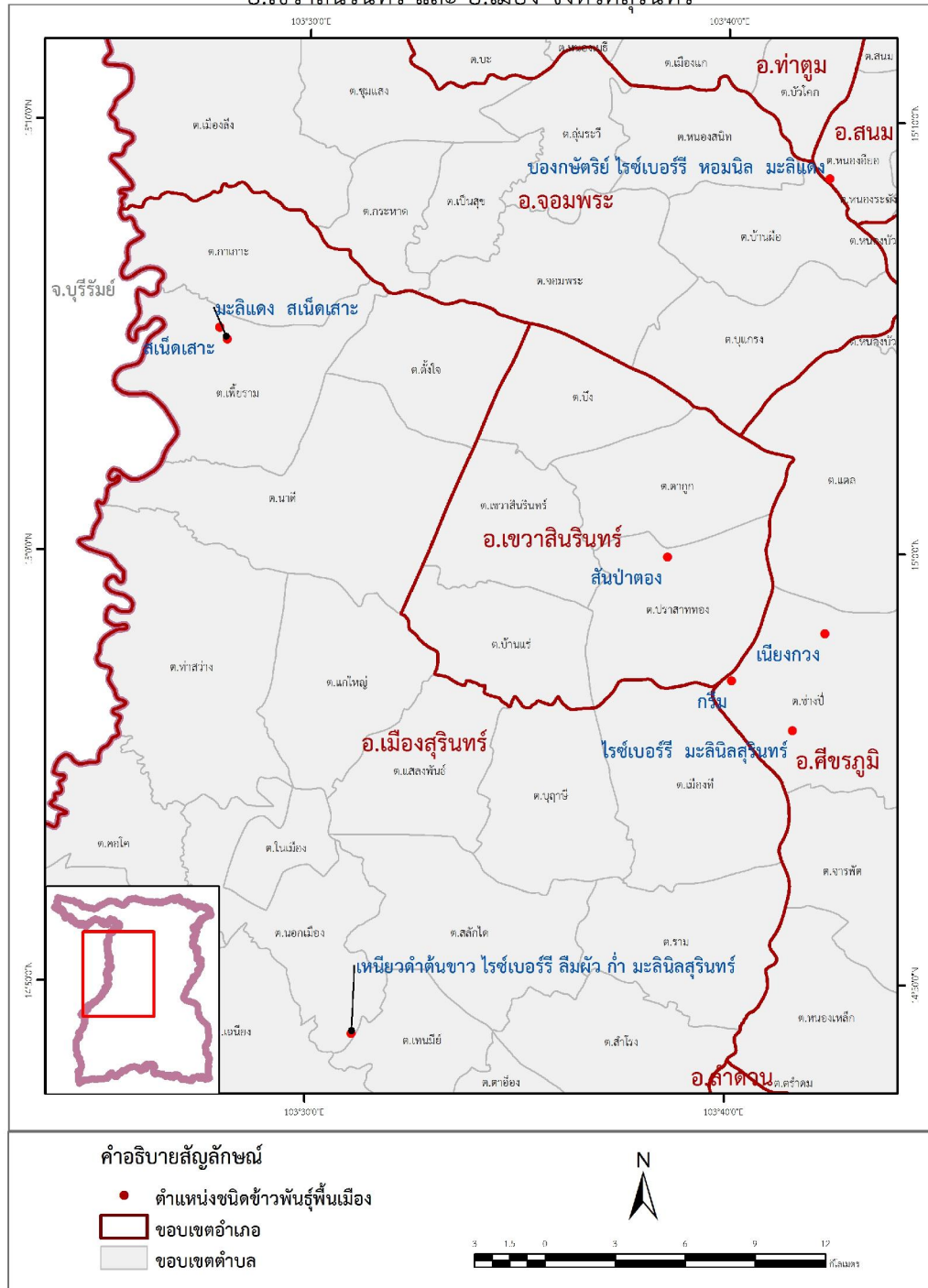
แผนที่ตำแหน่งชนิดข้าวพันธุ์พื้นเมือง อ.ลำโรงทาน และ อ.ศรีณรงค์ จังหวัดสุรินทร์

แผนที่ตำแหน่งชนิดข้าวพันธุ์พื้นเมือง อ.จอมพระ อ.ศรีขรภูมิ
อ.เขวาสินรินทร์ และ อ.เมือง จังหวัดสุรินทร์

4.3 ผลการวิจัย เพื่อตอบคำถามการวิจัยเกี่ยวกับลักษณะสัณฐานวิทยาพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์ของแต่ละชื่อเป็นอย่างไร

จากการศึกษาลักษณะสัณฐานวิทยาพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์มีรายละเอียดดังตารางที่

4.3

4.3 ผลการวิจัย เพื่อตอบคำถามการวิจัยเกี่ยวกับลักษณะสัญญาณวิทยุชาวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์ของแต่ละชื่อเป็นอย่างไร

จากการศึกษาลักษณะสัญญาณวิทยุชาวพื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์ มีรายละเอียดดังตารางที่ 4.3

ตารางที่ 4.3 ลักษณะสัญญาณวิทยุของทรงกอและสี่ของแผ่นใบ กาบใบ ลิ่นใบ หูใบ สี่ข้อ สี่ปล้องชาวพื้นเมือง

ลำดับ	พันธุ์	ลักษณะที่ศึกษา											
		ความสูง ของ ต้นกล้า	การมีขน บนแผ่น ใบ	สีของ แผ่นใบ	สีของกาบใบ	มุมของ ยอดแผ่น ใบ	สีของ ลิ่นใบ	รูปร่าง ของลิ่นใบ	ความยาว เยื่อ น้ำฝน	สีของหูใบ	สีของข้อ ต่อใบ	สีของปล้อง	ทรงกอ
1	กริม	77.31	มีขน	เขียว	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	1	เขียวอ่อน	เขียวอ่อน	เขียว	กอตั้ง
2	ข้าวไร่	138.93	มีข้าง	เขียวจาง	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	2.4	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอตั้ง
3	คาบур	93.74	มีขน	เขียว	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	2.04	เขียวอ่อน	เขียวอ่อน	เหลืองอ่อน	กอตั้ง
4	เจ้าลอย	155.90	มีขน	เขียว	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	2.72	เส้นม่วง	เขียวอ่อน	เขียวมีเส้นม่วง	กอตั้ง
5	เจ้าเหลือง	85.53	มีขน	เขียวจาง	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	1.1	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอตั้ง
6	นางคอง	113.87	มีขน	เขียว	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	2.48	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอตั้ง
7	นางร้อย	122.02	เกลี้ยง	เขียว	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	2.74	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอตั้ง
8	นางสะอาด	75.35	มีขน	เขียว	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	1.36	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอตั้ง
9	เนียงกวาด	83.54	มีขน	เขียวจาง	เขียว	นอน	ขาว	มี 2 ยอด	1.22	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอตั้ง
10	เนียงทน	94.03	มีขน	เขียวเข้ม	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	3.46	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอแปะ
11	บองกษัตริย์	125.23	เกลี้ยง	เขียว	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	3.4	เส้นม่วง	เขียวอ่อน	เขียว	กอแผ่
12	ปะกาลำควน	118.37	มีขน	เขียว	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	2.98	ขาว	เขียวอ่อน	เหลืองอ่อน	กอแปะ
13	ปะกาอำปิล	109.64	มีขน	เขียวจาง	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	3.18	ขาว	เขียวอ่อน	เขียวมีเส้นม่วง	กอตั้ง

ตารางที่ 4.3 ลักษณะสัณฐานวิทยาของทรงกอและสีของแผ่นใบ กาบใบ เส้นใบ หูใบ สีข้อ สิปปล้องข้าวพื้นเมือง (ต่อ)

ลำดับ	พันธุ์	ลักษณะที่ศึกษา											
		ความสูง ของ ต้นกล้า	การมีขน บนแผ่น ใบ	สีของ แผ่นใบ	สีของกาบใบ	มุมของ ยอดแผ่น ใบ	สีของ เส้นใบ	รูปร่าง ของเส้นใบ	ความยาว เยื่อ น้ำฝน	สีของหูใบ	สีของข้อ ต่อใบ	สีของปล้อง	ทรงกอ
14	ป๋องแฉ้ว	141.54	เกลี้ยง	เขียวเข้ม	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	2.92	ขาว	เขียว	เหลืองอ่อน	กอตั้ง
15	ตาแห้ง	64.90	มีขน	เขียว	เขียวเส้นม่วง	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	2.46	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอตั้ง
16	มะลิแดง	81.06	มีขน	เขียวจาง	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	1	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอตั้ง
17	มะลินิลสุรินทร์	87.20	มีขน	เขียว	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	2.16	เขียวอ่อน	เขียวอ่อน	เขียว	กอแผ่
18	เมลิ็ดเล็ก	113.96	มีขน	เขียวเข้ม	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	1.62	เขียว	เขียวอ่อน	เขียว	กอตั้ง
19	ไรซ์เบอร์รี่	39.16	มีขน	เขียว	เขียวเส้นม่วง	ตั้งตรง	ม่วง	มี 2 ยอด	0.86	ม่วง	เขียวมีเส้น ม่วง	ม่วง	กอแบะ
20	ลูกปลาแดง	142.61	มีบ้าง	เขียวเข้ม	เขียวเส้นม่วง	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	2.38	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอตั้ง
21	ลิ้มผิว	61.81	มีขน	เขียว	เขียวเส้นม่วง	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	1.1	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอตั้ง
22	สันป่าตอง	129.52	เกลี้ยง	เขียว	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	2.66	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอตั้ง
23	สเน็ดเสาะ	119.70	มีบ้าง	เขียว	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	2.88	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอตั้ง
24	เหนียวกอเดียว	92.15	มีบ้าง	เขียวจาง	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	0.94	เขียวอ่อน	เขียวอ่อน	เขียว	กอตั้ง
25	กำ	79.95	มีขน	เขียว	ม่วงอ่อน	ตั้งตรง	ม่วง	มี 2 ยอด	1.06	ม่วง	เขียวอ่อน	เขียวมีเส้นม่วง	กอตั้ง

ตารางที่ 4.3 ลักษณะสัณฐานวิทยาของทรงกอและสีของแผ่นใบ กาบใบ เส้นใบ หูใบ สีข้อ สืบล้องข้าวพื้นเมือง (ต่อ)

ลำดับ	พันธุ์	ลักษณะที่ศึกษา											
		ความสูง ของต้น กล้า	การมี ขนบน แผ่นใบ	สีของแผ่น ใบ	สีของกาบใบ	มุมของ ยอดแผ่น ใบ	สีของเส้น ใบ	รูปร่าง ของเส้นใบ	ความยาว เยื่อ น้ำฝน	สีของหูใบ	สีของข้อ ต่อใบ	สีของปล้อง	ทรงกอ
26	เหนียวดำต้นขาว	110.98	มีบ้าง	เขียว	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	2.10	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอแบน
27	เหนียวขาวใหญ่	86.57	มีขน	เขียว	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	1.92	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอตั้ง
28	หน่วยเชื้อ	88.64	มีขน	เขียวจาง	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	2.38	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอแบน
29	ลูกปลา	120.80	มีขน	เขียว	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	1.98	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอแผ่
30	เหนียวลอย	103.17	มีบ้าง	เขียว	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	2.06	ม่วง	เขียวอ่อน	เหลืองอ่อน	กอแบน
31	หอมนิล	69	เกลี้ยง	เขียว	เขียว	ตั้งตรง	ม่วง	มี 2 ยอด	1.6	เขียวอ่อน ม่วงที่ ปลาย	เขียวอ่อน	เขียว	กอแผ่
32	อีเตี้ย	103.70	มีบ้าง	เขียว	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	2.30	ขาว	เขียวอ่อน	เขียว	กอตั้ง
33	อีลอยแดง	129.72	มีขน	เขียวเข้ม	เขียว	ตั้งตรง	ขาว	มี 2 ยอด	2.26	ขาว	เขียว	เขียว	กอตั้ง

ตารางที่ 4.4 ลักษณะสัณฐานวิทยาของใบธง ความยาวของลำต้น จำนวนหน่อ ลักษณะกอ สีของปล้อง การชुरวง หางข้าว การแตกกระแง่ ของข้าวพื้นเมือง

ลำดับ	พันธุ์	ลักษณะที่ศึกษา										
		จำนวนของวันออกดอก	มุมของใบธง	ความยาวของลำต้น	จำนวนหน่อ	มุมหรือลักษณะกอ	สีของปล้อง	การชुरวง	หางข้าว	สีของหางข้าว	สีของยอดเมล็ด	การแตกกระแง่
1	กรีม	138	ตั้งตรง	122.6	5.6	ตั้งตรง	เขียว	ชुरวงดี	สั้นและทุกเมล็ดมีหาง	ม่วง	ขาว	ไม่แตก
2	ข้าวไร่	90	ตั้งตรง	106.2	8.8	ตั้งตรง	เขียว	ชुरวงดีมาก	ไม่มี	ไม่มี	น้ำตาล	ไม่แตก
3	คาบรู	145	เป็นแฉนวนอน	130.6	8.6	ตั้งตรง	เหลืองอ่อน	ชुरวงดีมาก	ไม่มี	ไม่มี	เขียว	แตกมาก
4	เจ้าลอย	138	ตั้งตรง	138.4	6.2	ตั้งตรง	เขียว	ชुरวงดี	สั้นและมีเป็นส่วนใหญ่	ม่วง	ม่วงที่ปลาย	ไม่แตก
5	เจ้าเหลือง	138	เป็นแฉนวนอน	140	9.8	ตั้งตรง	เขียว	ชुरวงดีมาก	ไม่มี	ไม่มี	ฟาง	แตกมาก
6	นางคง	143	เป็นแฉนวนอน	125.9	7.6	ตั้งตรง	เขียว	ชुरวงดี	ไม่มี	ไม่มี	น้ำตาล	แตกมาก
7	นางร้อย	133	เป็นแฉนวนอน	131.3	6.4	เอนเล็กน้อย	เหลืองอ่อน	ชुरวงดี	ไม่มี	ไม่มี	ฟาง	แตกมาก
8	นางสะอาด	140	หักลง	35.2	11	ตั้งตรง	เส้นม่วง	ชुरวงดี	ไม่มี	ไม่มี	ม่วง	แตกมาก
9	เนียงกวาด	145	ตั้งตรง	113.5	10.6	ตั้งตรง	เขียว	ชुरวงดี	ไม่มี	ไม่มี	ขาว	แตกมาก
10	เนียงทน	163	ตั้งตรง		12.4	เอนเล็กน้อย	เขียว	โผล่เล็กน้อย	ไม่มี	ไม่มี	ฟาง	มีบ้าง
11	บองกษัตริย์	138	เอน	114	5	เอนเล็กน้อย	เขียว	ชुरวงดี	ไม่มี	ไม่มี	ขาว	มีบ้าง

ตารางที่ 4.4 ลักษณะสัณฐานวิทยาของใบธง ความยาวของลำต้น จำนวนหน่อ ลักษณะกอ สีของปล้อง การชुरวง หางข้าว การแตกกระแง ของข้าวพื้นเมือง (ต่อ)

ลำดับ	พันธุ์	ลักษณะที่ศึกษา										
		จำนวนของวันออกดอก	มุมของใบธง	ความยาวของลำต้น	จำนวนหน่อ	มุมหรือลักษณะกอ	สีของปล้อง	การชुरวง	หางข้าว	สีของหางข้าว	สีของยอดเมล็ด	การแตกกระแง
12	ประกาลำดวน	118	เอน	116.58	20.2	เอนเล็กน้อย	เขียว	ชुरวงดี	ไม่มี	ไม่มี	ขาว	แตกมาก
13	ประกาอำปิล	118	หักลง	101.4	13.6	ตั้งตรง	เหลืองอ่อน	โผล่เล็กน้อย	ไม่มี	ไม่มี	ขาว	แตกมาก
14	ป่องแก้ว	123	เอน	120.1	6.8	ตั้งตรง	เหลืองอ่อน	ชुरวงดี	ไม่มี	ไม่มี	ขาว	แตกมาก
15	ตาแห้ง	141	เอน	129.5	12.2	เอนเล็กน้อย	เขียว	ชुरวงดี	สั้นและมีเป็นส่วนน้อย	ขาว	ขาว	แตกมาก
16	มะลิแดง	126	ตั้งตรง	144.8	15	เอนเล็กน้อย	เขียว	ชुरวงดีมาก	สั้นและมีเป็นส่วนน้อย	ขาว	ขาว	มีบ้าง
17	มะลินิลสุรินทร์	118	เอน	119.48	6.2	เอนเล็กน้อย	เส้นม่วง	โผล่เล็กน้อย	ไม่มี	ไม่มี	ม่วง	มีบ้าง
18	เมล็ดเล็ก	110	ตั้งตรง	108.66	8.8	ตั้งตรง	เขียว	ชुरวงดี	ไม่มี	ไม่มี	ขาว	แตกเป็นกลุ่ม
19	ไรซ์เบอร์รี่	107	ตั้งตรง	82	7	เอนเล็กน้อย	เส้นม่วง	ชुरวงดี	สั้นและมีเป็นส่วนน้อย	ม่วง	ม่วง	แตกมาก
20	ลูกปลาแดง	138	เป็นแนวนอน	127.4	17.8	ตั้งตรง	น้ำตาล	โผล่เล็กน้อย	ไม่มี	ไม่มี	ม่วง	แตกมาก
21	ลิ้มผิว	91	ตั้งตรง	80	5.6	ตั้งตรง	เขียว	ชुरวงดี	ไม่มี	ไม่มี	น้ำตาล	มีบ้าง
22	สันป่าตอง	120	เอน	126.6	10.8	เอนเล็กน้อย	เขียว	ชुरวงดี	ไม่มี	ไม่มี	ขาว	มีบ้าง

ตารางที่ 4.4 ลักษณะสัณฐานวิทยาของใบธง ความยาวของลำต้น จำนวนหน่อ ลักษณะกอ สีของปล้อง การชुरวง หางข้าว การแตกกระแง ของข้าวพื้นเมือง (ต่อ)

ลำดับ	พันธุ์	ลักษณะที่ศึกษา										
		จำนวนของวันออกดอก	มุมของใบธง	ความยาวของลำต้น	จำนวนหน่อ	มุมหรือลักษณะกอ	สีของปล้อง	การชुरวง	หางข้าว	สีของหางข้าว	สีของยอดเม็ล็ด	การแตกกระแง
23	สเน็ดเสาะ	145	ตั้งตรง	126.4	7.6	ตั้งตรง	เขียว	ชुरวงดี	ไม่มี	ไม่มี	ขาว	แตกมาก
24	เหนียวกอเดียว	134	เอน	138.8	6.8	เอนเล็กน้อย	เหลืองอ่อน	ชुरวงดีมาก	ไม่มี	ไม่มี	ฟาง	แตกมาก
25	กำ	120	ตั้งตรง	130.12	7.6	ตั้งตรง	เขียว	ชुरวงดีมาก	ไม่มี	ไม่มี	ม่วง	ไม่แตก
26	เหนียวดำต้นขาว	129	เอน	121	7.4	ตั้งตรง	เหลืองอ่อน	ชुरวงดีมาก	ไม่มี	ไม่มี	ฟาง	มีบ้าง
27	เหนียวขาวใหญ่	118	ตั้งตรง	144.4	7.6	ตั้งตรง	เหลืองอ่อน	ชुरวงดี	ยาวและบาง เม็ล็ดมีหาง	ฟาง	ฟาง	แตกมาก
28	หน่วยเชื้อ	161	เป็น แนวนอน	107.6	8.6	ตั้งตรง	เขียว	ชुरวงดีมาก	ไม่มี	ไม่มี	ฟาง	แตกมาก
29	ลูกปลา	142	หักลง	147.6	6.2	เอนเล็กน้อย	เส้นม่วง	ชुरวงดี	ไม่มี	ไม่มี	ม่วง	มีบ้าง
30	เหนียวลอย	137	ตั้งตรง	136.6	4.2	เอน	เหลืองอ่อน	ชुरวงดี	ไม่มี	ไม่มี	ม่วง	มีบ้าง
31	หอมนิล	160	ตั้งตรง	116	15	เอนเล็กน้อย	ม่วง	ชुरวงดีมาก	ไม่มี	ไม่มี	ม่วง	แตกมาก
32	อืดัย	110	ตั้งตรง	75.8	7.8	ตั้งตรง	เขียว	ชुरวงดีมาก	ไม่มี	ไม่มี	ฟาง	ไม่แตก
33	อิลอยแดง	150	ตั้งตรง	143	10.2	เอนเล็กน้อย	เขียว	ชुरวงดี	ไม่มี	ไม่มี	ฟาง	มีบ้าง

ตารางที่ 4.5 ลักษณะสัณฐานวิทยาความแข็งของลำต้น ลักษณะรวง ก้านรวง ใบ เมล็ด ใบใต้ใบธงข้าวพื้นเมือง

ลำดับ	พันธุ์	ลักษณะที่ศึกษา								
		ความแข็งของลำต้น	ลักษณะรวง	ก้านรวง	ความยาวรวง	น้ำหนักรวง	การแก่ของใบ	การติดเมล็ด	การร่วงของเมล็ด	การแห้งของใบใต้ใบธง
1	กรีม	ลุ่มง่ายมาก	ปานกลาง	อ่อน	23.86	4.06	.ใบแก่ช้า	ติดเมล็ด>90%	ร่วงปานกลาง	แห้งช้า
2	ข้าวไร่	ลุ่ม	ปานกลาง	อ่อน	24.40	3.09	ใบแก่ช้า	ติดน้อย	ร่วงปานกลาง	แห้งช้า
3	คาบรู	แข็งมาก	จับกันแน่น	ตั้งตรง	25.88	6.45	ใบแก่ช้า	ติดปานกลาง	ร่วงปานกลาง	แห้งช้า
4	เจ้าลอย	ลุ่มง่ายมาก	ปานกลาง	ตั้งตรง	26.50	5.79	ใบแก่ช้า	ติดน้อย	ร่วงง่าย	แห้งช้า
5	เจ้าเหลือง	ลุ่ม	ปานกลาง	อ่อน	28.60	5.87	เร็ว	ติดเมล็ด>90%	ร่วงง่าย	แห้งเร็ว
6	นางคง	ค่อนข้างแข็ง	กระจาย	ตั้งตรง	25.00	5.10	ปานกลาง	ติดปานกลาง	ร่วงง่าย	แห้งช้า
7	นางร้อย	แข็งปานกลาง	ปานกลาง	ตั้งตรง	24.60	3.64	ใบแก่ช้า	ติดปานกลาง	ร่วงง่าย	แห้งปานกลาง
8	นางสะอาด	แข็งมาก	ปานกลาง	ตั้งตรง	23.60	4.10	เร็ว	ติดปานกลาง	ร่วงปานกลาง	แห้งเร็ว
9	เนียงกวแดง	ค่อนข้างแข็ง	ปานกลาง	ตั้งตรง	24.10	4.99	เร็ว	ติดปานกลาง	ร่วงง่าย	แห้งเร็ว
10	เนียงทน	ค่อนข้างแข็ง	ปานกลาง	ตั้งตรง	27.8	5.57	ใบแก่ช้า	ติดเมล็ด>90%	ร่วงง่าย	แห้งช้า
11	บองกษัตริย์	ค่อนข้างแข็ง	ปานกลาง	ตั้งตรง	21.90	5.60	ปานกลาง	ติดปานกลาง	ร่วงง่าย	แห้งช้า
12	ปะกาลำดวน	แข็งปานกลาง	ปานกลาง	ตั้งตรง	29.20	5.23	เร็ว	ติดปานกลาง	ร่วงปานกลาง	แห้งเร็ว
13	ปะกาอำปิล	ค่อนข้างแข็ง	ปานกลาง	ตั้งตรง	23.60	3.51	เร็ว	ติดปานกลาง	ร่วงน้อย	แห้งเร็ว
14	ป่องแก้ว	ค่อนข้างแข็ง	ปานกลาง	ตั้งตรง	27.70	7.06	เร็ว	ติดปานกลาง	ร่วงง่าย	แห้งเร็ว
15	ตาแห้ง	แข็งมาก	ปานกลาง	ตั้งตรง	27.50	3.54	ใบแก่ช้า	ติดน้อย	ร่วงปานกลาง	แห้งช้า
16	มะลิแดง	ค่อนข้างแข็ง	ปานกลาง	ตั้งตรง	29.90	4.92	ปานกลาง	ติดปานกลาง	ร่วงง่าย	แห้งปานกลาง
17	มะลินิลสุรินทร์	ลุ่ม	ปานกลาง	ตั้งตรง	29.72	3.27	ปานกลาง	ติดปานกลาง	ร่วงง่าย	แห้งช้า

ตารางที่ 4.5 ลักษณะฐานฐานวิทยาความแข็งของลำต้น ลักษณะรวง ก้านรวง ใบ เมล็ด ใบใต้ใบธงข้าวพื้นเมือง (ต่อ)

ลำดับ	พันธุ์	ลักษณะที่ศึกษา								
		ความแข็งของลำต้น	ลักษณะรวง	ก้านรวง	ความยาวรวง	น้ำหนักรวง	การแก่ของรวง	การติดเมล็ด	การร่วงของเมล็ด	การแห้งของใบใต้ใบธง
18	เมล็ดเล็ก	ลึ้ม	ปานกลาง	ตั้งตรง	22.64	2.19	ปานกลาง	ติดเมล็ด>90%	ร่วงน้อย	แห้งปานกลาง
19	โรซเบอร์รี่	แข็งมาก	ปานกลาง	ตั้งตรง	28.80	3.15	ใบแก่ช้า	ติดปานกลาง	ร่วงน้อย	แห้งช้า
20	ลูกปลาแดง	แข็งปานกลาง	ปานกลาง	ตั้งตรง	25.80	3.76	ใบแก่ช้า	ติดปานกลาง	ร่วงปานกลาง	แห้งช้า
21	ลื้มผิว	แข็งมาก	ปานกลาง	ตั้งตรง	24.20	2.75	เร็ว	ติดน้อยกว่า 50%	ร่วงปานกลาง	แห้งเร็ว
22	สันป่าตอง	แข็งปานกลาง	ปานกลาง	ตั้งตรง	27.20	4.72	เร็ว	ติดปานกลาง	ร่วงง่าย	แห้งเร็ว
23	สเน็ดเสาะ	แข็งมาก	จับกันแน่น	ตั้งตรง	25.00	3.85	ปานกลาง	ติดเมล็ด>90%	ร่วงง่าย	แห้งช้า
24	เหนียวกอเดียว	แข็งมาก	ปานกลาง	ตั้งตรง	26.40	3.91	เร็ว	ติดเมล็ด>90%	ร่วงง่าย	แห้งปานกลาง
25	กำ	แข็งมาก	จับกันแน่น	ตั้งตรง	24.58	5.57	ใบแก่ช้า	ติดปานกลาง	ร่วงง่าย	แห้งช้า
26	เหนียวคำตันขาว	ค่อนข้างแข็ง	ปานกลาง	ตั้งตรง	25.16	4.29	เร็ว	ติดปานกลาง	ร่วงง่ายมาก	แห้งเร็ว
27	เหนียวขาวใหญ่	ลึ้ม	ปานกลาง	อ่อน	26.30	5.66	เร็ว	ติดน้อย	ร่วงง่าย	แห้งเร็ว
28	หน่วยเขือ	ค่อนข้างแข็ง	ปานกลาง	ตั้งตรง	25.1	2.54	เร็ว	ติดเมล็ด>90%	ร่วงง่าย	แห้งเร็ว
29	ลูกปลา	ลึ้ม	กระจาย	อ่อน	31.8	3.83	ปานกลาง	ติดเมล็ด>90%	ร่วงง่าย	แห้งช้า
30	เหนียวลอย	ลึ้ม	จับกันแน่น	ตั้งตรง	28.4	3.28	ใบแก่ช้า	ติดปานกลาง	ร่วงง่าย	แห้งปานกลาง
31	หอมนิล	แข็งมาก	จับกันแน่น	ตั้งตรง	28.4	3.28	ใบแก่ช้า	ติดปานกลาง	ร่วงง่ายมาก	แห้งช้า
32	อี่เตี้ย	แข็งมาก	ปานกลาง	ตั้งตรง	25.7	3.91	ใบแก่ช้า	ติดเมล็ด>90%	ร่วงง่าย	แห้งเร็ว
33	อี่ลอยแดง	ลึ้มง่ายมาก	จับกันแน่น	อ่อน	23.9	4.84	ปานกลาง	ติดเมล็ด>90%	ร่วงง่าย	แห้งเร็ว

ตารางที่ 4.6 ลักษณะสัณฐานวิทยาของเปลือกเมล็ดของข้าวพื้นเมือง

ลำดับ	พันธุ์	ลักษณะที่ศึกษา							
		การนวด	สีของเปลือก เมล็ด	ขนของเปลือก เมล็ด	น้ำหนักของ ข้าวเปลือก	ความยาวของ เมล็ด ข้าวเปลือก	ความกว้างของ เมล็ด ข้าวเปลือก	สีของข้าวกล้อง	รูปร่างของข้าวกล้อง
1	กริม	ปานกลาง	ฟางชิตน้ำตาล	ขนสั้น	2.32	8.44	3.46	แดง	ป้อม
2	ข้าวไร่	ปานกลาง	ฟาง	ขนสั้น	3.13	12.12	2.83	ขาว	เรียวยาว
3	คาบรู	ปานกลาง	ฟางกระ น้ำตาล	ขนสั้น	2.23	8.76	2.93	ขาว	เรียวยาว
4	เจ้าลอย	ง่าย	ฟางกระ น้ำตาล	ขนสั้น	3.08	8.89	3.52	แดง	ป้อม
5	เจ้าเหลือง	ง่าย	เหลือง	ขนสั้น	3.10	10.44	2.95	ขาว	เรียวยาว
6	นางคง	ง่าย	ฟางกระ น้ำตาล	ขนสั้น	2.18	8.32	2.40	แดง	ค่อนข้างป้อม
7	นางร้อย	ง่าย	เหลือง	ขนสั้น	3.34	8.25	2.69	แดง	ค่อนข้างป้อม
8	นางสะอาด	ง่าย	ฟาง	ขนสั้น	1.97	8.67	2.66	ขาว	ค่อนข้างป้อม
9	เนียงกวแดง	ง่าย	ฟางชิตน้ำตาล	ขนสั้น	2.25	8.60	2.66	แดง	ค่อนข้างป้อม
10	เนียงทน	ง่าย	สีฟาง	ขนสั้น	2.84	8.65	3.07	ขาว	ป้อม
11	บองกษัตริย์	ง่าย	น้ำตาล	ขนสั้น	2.79	8.32	2.97	แดง	ป้อม
12	ปะกาลำดวน	ปานกลาง	ฟาง	ขนสั้น	2.94	10.64	2.87	ขาว	เรียวยาว

ตารางที่ 4.6 ลักษณะสัณฐานวิทยาของเปลือกเมล็ดของข้าวพื้นเมือง (ต่อ)

ลำดับ	พันธุ์	ลักษณะที่ศึกษา							
		การนวด	สีของเปลือกเมล็ด	ขนของเปลือกเมล็ด	น้ำหนักของข้าวเปลือก	ความยาวของเมล็ดข้าวเปลือก	ความกว้างของเมล็ดข้าวเปลือก	สีของข้าวกล้อง	รูปร่างของข้าวกล้อง
13	ปะกาอำปี้ล	ง่าย	น้ำตาล	ขนสั้น	2.46	10.39	2.54	ขาว	เรียวยาว
14	ป่องแฉ้ว	ง่าย	เหลือง	ขนสั้น	2.68	9.43	2.87	ขาว	เรียวยาว
15	ตาแห้ง	ง่าย	ฟาง กระน้ำตาล	ขนสั้น	3.12	9.73	2.84	ขาว	เรียวยาว
16	มะลิแดง	ง่าย	ฟาง กระน้ำตาล	ขนสั้น	2.91	10.62	2.70	น้ำตาลแดง	เรียวยาว
17	มะลินิลสุรินทร์	ง่าย	น้ำตาล	ขนสั้น	2.50	10.57	2.86	ม่วงดำ	เรียวยาว
18	เมล็ดเล็ก	ปานกลาง	ฟางกระน้ำตาล	ขนสั้น	2.57	9.19	2.58	น้ำตาลแดง	เรียวยาว
19	ไรซ์เบอร์รี่	ปานกลาง	ฟางขีดดำ	ขนสั้น	2.33	1.37	2.59	ม่วงดำ	เรียวยาว
20	ลูกปลาแดง	ปานกลาง	น้ำตาล	ขนสั้น	2.21	8.15	2.89	แดง	ป้อม
21	ลิ้มผัว	ปานกลาง	น้ำตาล	ขนยาว	3.12	9.97	3.18	ม่วงดำ	ป้อม
22	สันป่าตอง	ง่าย	เหลือง	ขนสั้น	2.49	9.69	2.67	ขาว	เรียวยาว

ตารางที่ 4.6 ลักษณะสัณฐานวิทยาของเปลือกเมล็ดของข้าวพื้นเมือง (ต่อ)

ลำดับ	พันธุ์	ลักษณะที่ศึกษา							
		การนวด	สีของเปลือกเมล็ด	ขนของเปลือกเมล็ด	น้ำหนักของข้าวเปลือก	ความยาวของเมล็ดข้าวเปลือก	ความกว้างของเมล็ดข้าวเปลือก	สีของข้าวกล้อง	รูปร่างของข้าวกล้อง
23	สเน็ดเสาะ	ง่าย	เหลือง	ขนสั้น	2.23	8.49	2.71	ขาว	เรียวยาว
25	กำ	ง่าย	ดำ	ขนสั้น	3.00	9.44	3.61	ม่วงดำ	ป้อม
26	เหนียวดำตันขาว	ง่าย	น้ำตาล	ขนยาว	2.73	9.38	3.32	ม่วงดำ	ป้อม
27	เหนียวขาวใหญ่	ง่าย	ฟาง	ขนสั้น	3.97	9.91	3.31	ขาว	ป้อม
28	หน่วยเชื้อ	ง่าย	ฟาง	ขนสั้น	1.22	5.56	2.68	ขาว	ป้อม
29	ลูกปลา	ง่าย	ฟาง	ขนสั้น	2.33	8.58	2.65	แดง	เรียวยาว
30	เหนียวลอย	ง่าย	ฟาง	ขนยาว	2.96	10.29	2.98	ขาว	เรียวยาว
31	หอมนิล	ง่าย	น้ำตาลเข้ม	ขนสั้น	2.34	10.86	2.10	ม่วงแดง	เรียวยาว
32	อีเตี้ย	ง่าย	ฟางขีดน้ำตาล	ขนสั้น	2.90	10.91	2.75	ขาว	เรียวยาว
33	อีลอยแดง	ง่าย	ฟางกระน้ำตาล	ขนสั้น	2.90	8.63	3.06	แดง	ป้อม

4.4 ผลการวิจัยเพื่อตอบคำถามการวิจัยเกี่ยวกับประโยชน์และการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของจังหวัดสุรินทร์ มีอะไรบ้าง และเป็นอย่างไร

4.4.1 การใช้ประโยชน์พันธุ์ข้าวพื้นเมือง

เกษตรกรผู้ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองใน 17 อำเภอของจังหวัดสุรินทร์นำข้าวพันธุ์พื้นเมืองไปใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ดังนี้

1. การใช้ประโยชน์ในครัวเรือน (บริโภค)

เกษตรกรผู้ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองส่วนใหญ่ปลูกไว้บริโภคในครัวเรือน จำแนกเป็นข้าวเหนียว 8 ชื่อ ได้แก่ เหนียวดองเดียว บ้องแ้ว ก่ำ เหนียวดำตันขาว เหนียวขาวใหญ่ เหนียวลอย สันป่าตอง อีเตี้ย เป็นข้าวเจ้า 25 ชื่อ ได้แก่ กริม ข้าวไร่ คาบур เจ้าลอย เจ้าเหลือง นางสะอาด ลืมผ้าตาแห้ง นางคง นางร้อย เนียงกงแดง มะลิแดง เมล็ดเล็ก เนียงทน บองกษัตริย์ ปะกาลำดวน ปะกาอำปิล สเน็ดเสาะ มะลินิลสุรินทร์ ไรซ์เบอร์รี่ ลูกปลาแดง หน่วยเขือ ลูกปลา อีลอยแดง หอมนิล

2. การใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์

ข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่สามารถใช้เป็นอาหารสัตว์ เช่น ไก่ นก เป็ด เป็นต้น ได้แก่ ข้าวหน่วยเขือ (เมล็ดเล็กมากๆ) ข้าวละออง ข้าวสเน็ดเสาะ ข้าวกริม (เมล็ดเล็กมากๆ) ข้าวนางสะอาด

3. การใช้ประโยชน์ในด้านสุขภาพ

3.1 ลดเบาหวาน ได้แก่ ข้าวนางร้อย ข้าวมะลิแดง ข้าวปะกาอำปิล ข้าวเนียงกง

3.2 ลดอาการเหน็บชา ได้แก่ ข้าวนางร้อย ข้าวมะลิแดง ข้าวปะกาอำปิล

3.3 รู้สึกมีแรง มีกำลัง ได้แก่ ข้าวปะกาอำปิล

จากการทดลองคุณค่าของสารอาหารในห้องปฏิบัติการพบว่า ข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่มีปริมาณธาตุเหล็ก ได้แก่ ข้าวหอมมะลิแดง ข้าวหอมนิล ข้าวเนียงกง ข้าวปะกาอำปิล ข้าวอีลอย ข้าวลูกปลาแดง ข้าวก่ำ ซึ่งถ้าบริโภคแล้วจะทำให้ช่วยเสริมสร้างการเจริญเติบโตของร่างกาย ป้องกันการอ่อนเพลียของร่างกาย ช่วยต้านทานการเจ็บป่วย ช่วยป้องกันและรักษาภาวะโลหิตจาง และช่วยทำให้ผิวพรรณเลียบเนียน

และข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่มีปริมาณธาตุทองแดง ได้แก่ ข้าวหอมมะลิแดง ข้าวเนียงกง ข้าวอีลอย ข้าวก่ำ ซึ่งถ้าบริโภคแล้วจะทำให้ร่างกายมีพลังงานโดยการช่วยให้ร่างกายดูดซึมธาตุเหล็กได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ข้าวพันธุ์พื้นเมือง	ปริมาณธาตุเหล็กที่พบ (%)	ปริมาณธาตุทองแดงที่พบ (%)
ข้าวหอมมะลิแดง	4.2562	0.2254
ข้าวหอมนิล	3.7297	-
ข้าวเนียงกง	4.2478	0.1312
ข้าวปะกาอำปิล	4.2562	-
ข้าวอีลอย	4.3418	0.1342
ข้าวลูกปลาแดง	3.7894	-
ข้าวก่ำ	4.2311	0.1307

4. การใช้ประโยชน์เพื่อขายเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจของครัวเรือน

ข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่สามารถเพิ่มรายได้โดยการบรรจุถุงจำหน่าย ได้แก่ ข้าวหอมนิล ข้าวไรซ์เบอร์รี่ ข้าวมะลิแดง ข้าวเก่า ข้าวปะกาอำปี้ล

5. การใช้ประโยชน์ในการแปรรูป/ผลิตภัณฑ์

เกษตรกรที่ปลูกพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์สามารถนำข้าวพื้นเมืองเพื่อแปรรูปหรือสามารถสร้างผลิตภัณฑ์ รายละเอียดตามตารางที่ 4.7

ตารางที่ 4.7 การใช้ประโยชน์ในการแปรรูป/ผลิตภัณฑ์

ประเภทแปรรูป/ผลิตภัณฑ์	พันธุ์ข้าว
1. ขนมหวาน	ข้าวเก่า เหนียวดำตันขาว
2. ขนมจีน (ข้าวปุ้น)	ข้าวเหนียวกง ข้าวคาบูน ข้าวเจ้าเหลือง ข้าวบองกษัตริย์ ข้าวลูกปลาแดง
3. ข้าวนางเล็ด	ข้าวป้องแ้ว
4. ข้าวลอดช่อง	ข้าวลูกปลาแดง
5. ขนมทองม้วน	ข้าวมะลิแดง
6. ขนมฝักบัว	ข้าวเหนียวกง
7. ข้าวต้มมัด	ข้าวเหนียวป้องแ้ว
8. ขนมดอกจอก	ข้าวเส็น็ดเสาะ
9. แป้งหมี่	ข้าวคาบูน
10. เส้นกวยเตี๋ยว	ข้าวบองกษัตริย์
11. ขนมกรันตรีม (โดนัทสุรินทร์)	ข้าวเส็น็ดเสาะ

4.4.2 การอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมือง

จากการศึกษาเกษตรกรผู้ปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่บ้านภูมิกันดาล หมู่ที่ 8 ตำบลเพ็ญราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ มีการอนุรักษ์โดยการเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้ปลูกในแต่ละปี และมีการสัมภาษณ์นางระเบียบ สารวมจิต ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 8 ได้อนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองให้ยั่งยืนโดยการนำข้าวไปใช้ในประเพณีแซนโถงตา เช่น ทำข้าวเบ็น (ข้าวเหนียวใส่งา) ในเซ่นไหว้บรรพบุรุษ ทำขนมอันซอมกะบอง (ข้าวต้มห่อใบตอง) ขนมดอกบัว ขนมดอกจอก ขนมโดนัทสุรินทร์

บทที่ 5

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผล

การวิจัยเรื่อง “การสำรวจความหลากหลายพันธุ์ข้าวพื้นเมือง เพื่อการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนของจังหวัดสุรินทร์” สามารถสรุปผล มีข้อเสนอแนะในการนำไปใช้ และข้อเสนอแนะของการทำวิจัยครั้งต่อไปโดยเรียงตามลำดับดังนี้

5.1.1 ชนิดและพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์ มีทั้งหมด 33 ชื่อ จำแนกเป็นข้าวเหนียว 8 ชื่อ ได้แก่ กำ ป้องแฉั่ว สันป่าตอง เหนียวดำตันขาว เหนียวกอเดียว เหนียวขาวใหญ่ อีเตี้ย เหนียวลอย จำแนกเป็นข้าวเจ้า 25 ชื่อ ได้แก่ กริม ข้าวไร่ คาบур เจ้าลอย เจ้าเหลือง นางคง นางร้อย นางสะอาด เนียงกวางแดง เนียงทน บองกษัตริย์ ปะกาลำตวน ปะกาอำปิล ตาแห้ง มะลิแดง หอมนิล มะลินิลสุรินทร์ เมล็ดเล็ก ไรซ์เบอร์รี่ ลูกปลาแดง ลิมผัว สเน็ดเสาะ หน่วยเชื้อ ลูกปลา อีลอยแดง

5.1.2 การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากข้าวพื้นเมือง มีดังนี้

(1) การใช้ประโยชน์เพื่อบริโภคเป็นอาหาร โดยจะใช้เป็นอาหารหลักในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ยังใช้ประโยชน์ข้าวพื้นเมืองเพื่อทำขนมพื้นบ้าน ซึ่งมีหลากหลายชนิดทั้งที่ทำจากข้าวเหนียวและข้าวเจ้า ส่วนใหญ่จะใช้ในช่วงประเพณี พิธีกรรม เช่น ขนมข้าวต้ม ข้าวโปง นางเล็ด ลอดช่อง ข้าวเม่า ข้าวหลาม ข้าวจี ข้าวปุ้น เป็นต้น รวมทั้งการใช้ประโยชน์เพื่อเป็น เครื่องปรุงอาหาร ตามวัฒนธรรมการบริโภค ซึ่งมีการใช้ข้าวคั่วมาเป็นส่วนประกอบในการปรุงแต่งเป็นตัวช่วยชูรสมีกลิ่นหอม ส่วนแกงก็ใช้ ข้าวเบือมาช่วยปรุงรสให้น้ำเข้มข้นรสชาติดี และการใช้ประโยชน์เพื่อถนอมอาหาร ข้าวเป็นตัวช่วยในการถนอมอาหารที่สำคัญของชาวนาอีสานโดยเฉพาะอาหารหมักดอง เช่น กุ้งจ่อม ปลาร้า ที่เป็นอาหารขึ้นชื่อของคนอีสาน ปลาจ่อม แหนม เป็นต้น

(2) การใช้ประโยชน์ข้าวพื้นเมืองเป็นสมุนไพรและการรักษาโรค

(3) การใช้ประโยชน์เพื่อการแลกเปลี่ยน สำหรับการบริโภคใช้ประโยชน์ด้านนี้ส่วนใหญ่จะเป็นการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่ชาวนานำมาทำพันธุ์เพื่อปลูกในแปลงนา

(4) การใช้ประโยชน์เพื่อ การเลี้ยงสัตว์ เป็นการนำเอาข้าวมาเป็นอาหารสำหรับเลี้ยงสัตว์พวกไก่ เป็ด จะใช้ข้าวเปลือก ข้าวสารและปลายข้าว

(5) การใช้ประโยชน์เพื่อขายเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจของครัวเรือน ข้าวพื้นเมืองนับตั้งแต่ที่ชาวนาได้เปิดพื้นที่เพื่อตลาดข้าวกล้องอินทรีย์ทำให้ข้าวพื้นเมืองกลายมาเป็นที่ต้องการของผู้บริโภคเพิ่มมากขึ้น

5.2 ข้อเสนอแนะ

5.2.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

5.2.1.1 รัฐควรส่งเสริมสนับสนุนการฟื้นฟูการปลูกและอนุรักษ์ข้าวพื้นเมืองของชาวนาและการสร้างพื้นที่ทางการตลาดที่เกี่ยวกับผลผลิตและการสร้างผลิตภัณฑ์จากข้าวพื้นเมืองเพื่อนำไปสู่การสร้างชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีของชาวนาที่อนุรักษ์ข้าวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์

5.2.1.2 รัฐควรสนับสนุนการสร้างเครือข่ายชุมชนชาวนาที่อนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองเพื่อให้ชาวนาเกิดความเข้มแข็งและเรียนรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากข้าวพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์ต่อไป

5.2.1.3 รัฐควรกระตุ้นและส่งเสริมสนับสนุนสถาบันการศึกษาทุกระดับในการศึกษาวิจัยและการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับอนุรักษ์พันธุกรรมพื้นบ้านเพื่อสร้างจิตสำนึกให้กับเยาวชนในจังหวัดสุรินทร์

5.2.1.4 รัฐควรสร้างนโยบายเกี่ยวกับการส่งเสริมการปลูกและอนุรักษ์ข้าวพื้นเมืองทั้งภาคส่วนราชการที่เกี่ยวข้องและกำหนดนโยบายการส่งเสริมการลงทุนเกี่ยวกับธุรกิจที่นำเอาข้าวพื้นเมืองมาเป็นปัจจัยการผลิตเพื่อสร้างมูลค่าและรายได้ให้กับชาวนา

5.2.1.5 จังหวัดควรให้ความสำคัญและผลักดันชุมชนเข้มแข็งที่ปลูกข้าวพื้นเมืองให้เป็นแหล่งเรียนรู้ข้าวพื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์

5.2.2 ข้อเสนอแนะทางการวิจัย

5.2.2.1 ศึกษาความเป็นไปได้ของพื้นที่ที่เหมาะสมในการอนุรักษ์และแนวทางการร่วมมือของภาคภาการศึกษาในพื้นที่อนุรักษ์ความหลากหลายของพันธุกรรมข้าวพื้นเมืองของจังหวัดสุรินทร์

5.2.2.2 ศึกษาเกี่ยวกับการปรับปรุงพันธุ์ การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากข้าวพื้นเมือง และการนำมาใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ โดยเฉพาะการแปรรูปต่างๆ

5.2.2.3 ศึกษาการจัดการแหล่งสารสนเทศพันธุ์ข้าวพื้นเมืองและการสร้างฐานข้อมูลข้าวพื้นเมืองจังหวัดสุรินทร์

5.2.2.4 การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองจังหวัดสุรินทร์

5.2.2.5 ศึกษาความเป็นไปได้ของหลักสูตรพันธุ์ข้าวพื้นเมืองสำหรับผู้เรียนช่วงวัยต่างๆ

5.2.2.6 ศึกษารูปแบบและความเป็นไปได้ของผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์จากข้าวพื้นเมืองสุรินทร์

ภาคผนวก
ก รายชื่อผู้ให้ข้อมูล

ภาคผนวก ก
รายชื่อผู้ให้ข้อมูล

ภาคผนวก ก
รายชื่อผู้ให้ข้อมูล

1. นางระเบียบ สำรวมจิต บ้านภูมิกันดาล หมู่ 8 ตำบลเพ็ญราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
2. นางจริญญา บุญหาตา บ้านภูมิกันดาล หมู่ 8 ตำบลเพ็ญราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
3. นางทิพย์ พันธ์รัมย์ บ้านภูมิกันดาล หมู่ 8 ตำบลเพ็ญราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
4. นางอิม เจริญศิริ บ้านฮีอง หมู่ 2 ตำบลเพ็ญราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
5. นางจิตนา วิโรจน์รัตน์ 200/ 3 บ้านทัพไทย หมู่ 10 ตำบลท่อม อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
6. นายสุวิพันธ์ แก้วเรือง บ้านโคกวัด หมู่ 14 ตำบลโคกยาง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
7. นางกัญญา อ่อนสี หมู่ 4 ตำบลท่อม อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
8. นายธรรมา สังข์สาลี หมู่ 1 ตำบลหนองบัว อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์
9. นางพิสมัย ระคมสุข หมู่ 13 ตำบลแก อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์
10. นางสมจิตร คงวงษ์ บ้านแก หมู่ 1 ตำบลแก อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์
11. นางทองแดง พากล้ำ บ้านแก หมู่ 1 ตำบลแก อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์
12. นายทัชชัย อนันต์สุข บ้านแก บ้านช่างปี หมู่ 1 ตำบลช่างปี อำเภอศรีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์
13. นายประเสริฐ สมงาม หมู่ 12 บ้านหัวแรตนาโพธิ์ ตำบลช่างปี อำเภอศรีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์
14. นายภินันท์ สมัครสมาน บ้านฉันทเพล ตำบลปราสาททอง อำเภอเขวาสินรินทร์ จังหวัดสุรินทร์
15. นายธนาพล คงมัน บ้านหนองแคน หมู่ 8 ตำบลหนองไผ่ล้อม อำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์
16. นายสม จันดากุล บ้านหนองแคน หมู่ 8 ตำบลหนองไผ่ล้อม อำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์
17. นางลมุน สีดากุล บ้านหนองแคน หมู่ 8 ตำบลหนองไผ่ล้อม อำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์
18. นางคำแก้ว ต่างทอง บ้านกะโพธิ์ หมู่ 7 ตำบลหนองไผ่ล้อม อำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์
19. นายสุนิตย์ ไตรพรหม 90 บ้านกะโพธิ์ หมู่ 7 ตำบลหนองไผ่ล้อม อำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์
20. นางวิไล มะลิซ้อน บ้านกะโพธิ์ หมู่ 7 ตำบลหนองไผ่ล้อม อำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์
21. นางนาง สุขจิต บ้านหนองกลับ หมู่ 2 ตำบลหนองสนธิ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์
22. นางสมหวัง งามสง่า บ้านหนองอียอ หมู่ 11 ตำบลหนองอียอ อำเภอสนม จังหวัดสุรินทร์
23. นางรุณ อินทา บ้านแคนน้อย หมู่ 8 ตำบลแคน อำเภอสนม จังหวัดสุรินทร์
24. นายวุฒิพงศ์ สีชมพู บ้านแคนน้อย หมู่ 8 ตำบลแคน อำเภอสนม จังหวัดสุรินทร์
25. นางอุดมรัตน์ เข้มคำ 40 บ้านขี้เหล็ก หมู่ 7 ตำบลโนน อำเภอโนนนารายณ์ จังหวัดสุรินทร์
26. นางวิไลวรรณ สมมาภรณ์ บ้านขี้เหล็ก หมู่ 7 ตำบลโนน อำเภอโนนนารายณ์ จังหวัดสุรินทร์
27. นางสาวลี ศรีไศล บ้านขี้เหล็ก 101 หมู่ 7 ตำบลโนน อำเภอโนนนารายณ์ จังหวัดสุรินทร์
28. นายนวน พันทอง บ้านปลาเต็ด หมู่ 8 ตำบลระเวียง อำเภอโนนนารายณ์ จังหวัดสุรินทร์
29. นางสัน เสียดีย บ้านสระทอง หมู่ 2 ตำบลแฉ่งมุด อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์
30. นายพรหม ทวีโชค บ้านรุน หมู่ 31 ตำบลตะเคียน อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์

31. นายทวีชัย สุขสกุล บ้านโคกไทร หมู่ 8 อำเภอสังขละ จังหวัดสุรินทร์
32. นายปาน ศาลางาม บ้านโคกไทร หมู่ 8 อำเภอสังขละ จังหวัดสุรินทร์
33. นายชอบ อัลมาตย์ บ้านโคกสะอาด ตำบลโชคเหนือ อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์
34. นางเย็น กุศลรัตน์ บ้านภูมิสติง ตำบลโชคเหนือ อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์
35. นางทองศรี ช่วยบุญ บ้านห้วย หมู่ 15 ตำบลหนองเหล็ก อำเภอศรีณรงค์ จังหวัดสุรินทร์
36. นางเรียม ม่วงอ่อน บ้านโนง หมู่ 5 ตำบลศรีสุก อำเภอศรีณรงค์ จังหวัดสุรินทร์
37. นายจันทร์สี 90 หมู่ 4 ตำบลทมอ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
38. นายสมศักดิ์ สุนทร บ้านฮ้าง หมู่ 2 ตำบลเพ็ญราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
39. นายตอน 39 หมู่ 10 บ้านโคกอาโพน ตำบลช่างปี อำเภอศรีณรงค์
40. ศูนย์วิจัยข้าวสุรินทร์ อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

ภาคผนวก ข
รายชื่อข่าวพันธุ์พื้นเมืองและสถานที่พบ

ชื่อ-นามสกุล ที่อยู่ผู้ให้ข้อมูล และชื่อพันธมิตรที่พบ

ลำดับ	ชื่อ-นามสกุล	ที่อยู่	พันธมิตรที่พบ
1	นางจริญญา บุญหาตา	บ้านภูมิกันดาล หมู่ 8 ตำบลเพ็ญราม อำเภอ เมือง จังหวัดสุรินทร์	บองกษัตริย์
2	นางจิตนา วิโรจน์รัตน์	200/3 หมู่ 10 บ้านทัพไทย ตำบลหมอ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์	มะลิแดง
3	นางกัญญา อ่อนสี	หมู่ 4 ตำบลหมอ อำเภอ ปราสาท จังหวัดสุรินทร์	ไรซ์เบอร์รี่ ป่องแฉ้ว เนียงทน เนียงกง
4	นายประเสริฐ สมงาม	บ้านหัวแรตนาโพธิ์ หมู่ 12 ตำบลช้างปี อำเภอศรีขรภูมิ จังหวัด สุรินทร์	สันป่าตอง
5	นายภินันท์ สมัครสมาน	บ้านฉันทเพล ตำบล ปราสาททอง อำเภอ เขวาสินรินทร์ จังหวัด สุรินทร์	สันป่าตอง
6	นางลมนุ สีดากุล	บ้านหนองแคน หมู่ 8 ตำบลหนองไผ่ล้อม อำเภอสำโรงทาบ จังหวัด สุรินทร์	นางคง
7	นางคำแก้ว ต่างทอง บ้านกะโพธิ์	หมู่ 7 ตำบลหนองไผ่ล้อม อำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์	เมล็ดเล็กเหลือง
8	นายสุนิตย์ ไตรพรหม	90 หมู่ 7 บ้านกะโพธิ์ ตำบลหนองไผ่ล้อม อำเภอ สำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์	เจ้าลอย เหนียวลอย

ลำดับ	ชื่อ-นามสกุล	ที่อยู่	ชาวที่พบ
9	นางอุดมรัตน์ แคมคำ	40 บ้านขี้เหล็ก หมู่ 7 ตำบลโนน อำเภอนोन นารายณ์ จังหวัด สุรินทร์	ลูกปลา
10	นางวิไลวรรณ สมมาลย์	บ้านขี้เหล็ก หมู่ 7 ตำบลโนน อำเภอนोनนารายณ์ จังหวัด สุรินทร์	อีลอยแดง
11	นางสำลี ศรีไศล	บ้านขี้เหล็ก 101 หมู่ 7 ตำบลโนน อำเภอนोनนารายณ์ จังหวัดสุรินทร์	ลูกปลาแดง
12	นางสั้น เสียเตี้ย	บ้านสระทอง หมู่ 2 ตำบลนางมุด อำเภอกาบเชิง จังหวัด สุรินทร์	ก่า ข้าวไร่ อีเตี้ย
13	นางเรียม ม่วงอ่อน	บ้านโนง หมู่ 5 ตำบลศรีสุข อำเภอศรีณรงค์ จังหวัดสุรินทร์	นางร้อย
14	นายจันทร์สี	90 หมู่ 4 ตำบลทมอ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์	ข้าวชนิดเซาะ หน่วยเชื้อ เหนียวขาวใหญ่ ตาแห้ง เจ้าเหลือง เหนียวกอดีียว นางสะอาด เนียงกงแดง คาบูน ปะกาอำปี้ล ปะกาลำดวน

ลำดับ	ชื่อ-นามสกุล	ที่อยู่	ข่าวที่พบ
9	นางอุดมรัตน์ แคมคำ	40 บ้านขี้เหล็ก หมู่ 7 ตำบลโนน อำเภอนोन นารายณ์ จังหวัด สุรินทร์	ลูกปลา
15	นายสมศักดิ์ สุนทร	บ้านฮ้อง หมู่ 2 ตำบลเพ็ญราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์	ลิมผ้า เหนียวดำต้นขาว
16	นายตอน	39 หมู่ 10 บ้านโคกอาโพน ตำบลช่างปี อำเภอสรีขรภูมิ	กริม เมล็ดเล็ก
17	ศุนย์วิชัยข้าวสุรินทร์	อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์	มะลินิลสุรินทร์

ภาคผนวก ค ตัวอย่างต้นข้าวของจังหวัดสุรินทร์

ภาคผนวก ค ตัวอย่างต้นข้าวของจังหวัดสุรินทร์

ข้าวกำ

ข้าวเนียงกวางแดง

ข้าวมะลิแดง

ข้าวกริม

ข้าวสตวง

ข้าวปะกาลำดวน

ข้าวเจ้าแดง

ข้าวเจ้าเหลือง

ต้นข้าวพื้นเมืองระยะแตกกอ

ข้าวสเน็ดเสาะ

ข้าวเนียงกวางแดง

ข้าวกรีม

ข้าวเนียงสะอาด

มะลินิลสุรินทร์

เนียงกวง

ปะกาอำปี้ล

ภาคผนวก ง ลงพื้นที่เก็บข้อมูล

ภาคผนวก ง ลงพื้นที่เก็บข้อมูล

คณะผู้วิจัยลงพื้นที่เก็บข้อมูล ณ จังหวัดสุรินทร์

ดร.เสถียร ฉันทะ เยี่ยมแปลงข้าวของคณะผู้วิจัยที่จังหวัดบุรีรัมย์

ภาคผนวก จ

ประเด็นคำถามเกี่ยวกับบริบทและภูมิปัญญาข้าวพื้นเมือง

ภาคผนวก จ

ประเด็นคำถามเกี่ยวกับบริบทและภูมิปัญญาชาวพื้นเมือง เรื่อง .....

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไป

1. ชื่อผู้ให้ข้อมูล (ชื่อ อายุ เพศ).....
2. สถานที่.....
3. วัน เดือน ปี.....

ตอนที่ 2 ข้อมูลบริบทชุมชน

1. ที่ตั้ง อาณาเขต / GPS.....
2. พื้นที่นา .....
3. ประชากร ครุฑเรือน ชาติพันธุ์.....
4. การประกอบอาชีพในชุมชน.....
5. พัฒนาการระหว่างชุมชนกับชาวพันธุ์พื้นเมืองในชุมชนเป็นอย่างไร.....
6. สถานภาพของพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในปัจจุบันเป็นอย่างไร.....
7. กลุ่ม องค์กรชุมชน และภาคีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการข้าวพันธุ์พื้นเมือง.....

ตอนที่ 3 การอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมือง

1. ชื่อพันธุ์ข้าวพื้นเมือง .....
2. ชุมชนมีวิธีการในการเก็บรักษาพันธุ์ข้าวพื้นเมืองอย่างไร.....
3. สาเหตุใดที่ทำให้การอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองสูญหาย.....
4. ชุมชนมีภูมิปัญญาท้องถิ่น/ ปราชญ์ชาวบ้าน หรือกิจกรรมการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองอย่างไร.....
5. ชุมชนมีวิธีการสืบทอดการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองอย่างไร.....
6. กลุ่ม องค์กรชุมชน และภาคีมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ข้าวพันธุ์พื้นเมืองอย่างไร.....

ตอนที่ 4 การใช้ประโยชน์จากข้าวพันธุ์พื้นเมือง

1. ชุมชนมีภูมิปัญญาท้องถิ่น/ ปราชญ์ชาวบ้าน หรือวิธีการในการใช้ประโยชน์จากข้าวพันธุ์พื้นเมืองแต่
ละด้านอย่างไร

1.1 ด้านคติ ความเชื่อ

1.2 ด้านประเพณี พิธีกรรม

1.3 ด้านการดูแลสุขภาพและโภชนาการ

1.4 ผลิตรภัณฑ์จากข้าว เช่น ข้าวเม่า ข้าวแตน กระจ่างสารท ข้าวตู ข้าวตอก

2. กลุ่มองค์กรชุมชนและภาคีที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์แต่ละด้านในพื้นที่ข้าวพื้นเมือง
อย่างไร

2.1 ด้านคติ ความเชื่อ

2.2 ด้านประเพณี พิธีกรรม

2.3 ด้านการดูแลสุขภาพและโภชนาการ

2.4 ผลิตรภัณฑ์จากข้าว เช่น ข้าวเม่า ข้าวแตน กระจ่างสารท ข้าวตู ข้าวตอก

ตอนที่ 5 ด้านเศรษฐกิจ

1. ต้นทุนการผลิตต่อกิโลกรัม / ไร่

2. การทำบัญชีรับ-จ่าย

3. การตลาด / การจำหน่าย / การขนส่ง

4. รายได้ / มูลค่า (ถ้ามี)

5. การรวมกลุ่ม / เครือข่าย / สหกรณ์

6. มาตรฐานการผลิต

7. การแปรรูป / เพิ่มมูลค่า

ตอนที่ 6 ภูมิปัญญาด้านการปลูกและการดูแลรักษา

1. การตกกล้า / การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ / การเตรียมเมล็ดพันธุ์
2. การปักดำ / หว่าน / หยอดเมล็ด / โยนกล้า / ฯลฯ
3. การดูแลรักษา ได้แก่ การเตรียมดิน / การเตรียมนา / เตรียมแปลงปลูก / ให้น้ำ / การป้องกันกำจัดศัตรูพืช (วัชพืช / โรค / แมลง / ฯลฯ)
4. การเก็บเกี่ยว
5. การเก็บรักษา / การบรรจุหีบห่อ
6. ปฏิทินการปลูก การเก็บเกี่ยว และการดูแลรักษา

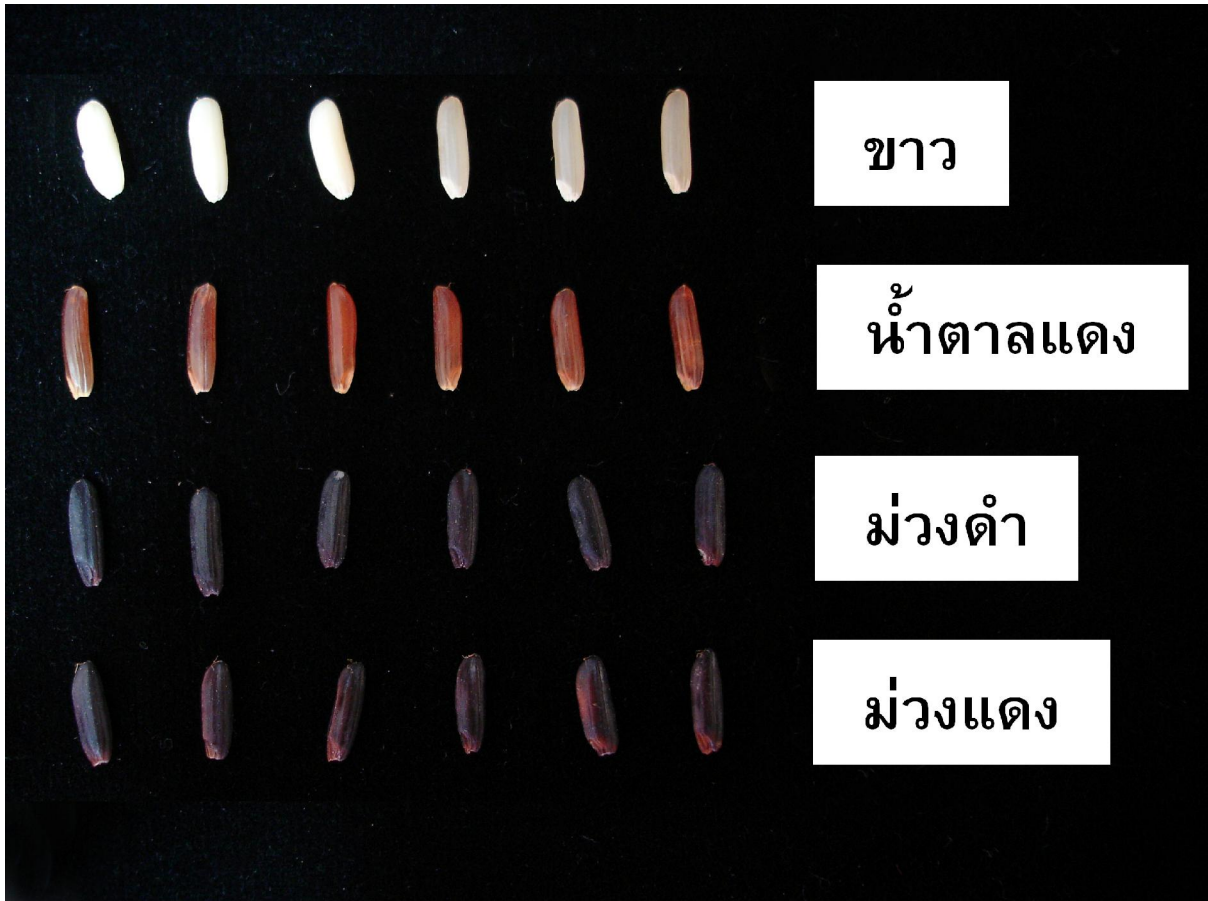
ตอนที่ 7 วิถีชีวิตชาวนา

1. ทำนาด้วยตนเอง / รับจ้างทำนา (เช่าที่นา) / จ้างคนมาทำนา
2. แรงงานทำนา ได้แก่ เครื่องจักร / คนงาน (ต่างชาติ / ชาติเดียวกัน) / สัตว์ (วัว / ควาย)
3. อาชีพเสริม เช่น ช่าง / รับจ้างทั่วไป / ทำสวน ทำไร่ / ค้าขาย /
4. ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวนา เช่น ราคา นโยบายรัฐบาล การเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ พืชเศรษฐกิจอื่นๆ ที่เข้ามาในพื้นที่ (อ้อย มันสำปะหลัง ยางพารา ยูคาลิปตัส ฯลฯ)

ภาคผนวก ฉ ภาพสี่เหลี่ยมและสี่เหลี่ยมข้าว

ภาคผนวก ฉ ภาพสีเยื่อหุ้มและสีเปลือกข้าว

ภาพ สีเยื่อหุ้มของเมล็ดข้าว

ภาพเปลือกเมล็ดข้าว

ภาคผนวก ข

แบบบันทึกลักษณะประจำพันธุ์ข้าว ตัดแปลงจากศูนย์ปฏิบัติการและเก็บเมล็ดเชื้อพันธุ์ข้าว
แห่งชาติ

สถาบันวิจัยข้าวกรมวิชาการเกษตร

**แบบบันทึกลักษณะประจำพันธุ์ข้าว ดัดแปลงจากศูนย์ปฏิบัติการและเก็บเมล็ดเชื้อพันธุ์
ข้าวแห่งชาติ สถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร**

ชื่อพันธุ์ข้าว.....แหล่งที่รวบรวม.....
สถานที่.....วันตกกล้า.....วันปักดำ (งอก).....

I. ระยะกล้า

1. ความสูงของต้นกล้า วัดในระยะที่ต้นกล้ามีอายุประมาณ 20-30 วัน โดยวัดจากโคนต้นถึงปลายใบ
10 ตัวอย่าง วัดเป็นเซนติเมตร

ต้นที่ 1	ต้นที่ 2	ต้นที่ 3	ต้นที่ 4	ต้นที่ 5	ต้นที่ 6	ต้นที่ 7	ต้นที่ 8	ต้นที่ 9	ต้นที่ 10	ค่าเฉลี่ย

II. ระยะแตกกอเต็มที่

2. การมีขนบนแผ่นใบ สังเกตโดยการทดลองลูบแผ่นใบไปมาแล้วแยกออกเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

(1) = เกลี้ยง (2) = มีบ้าง (3) = มีขน (x) = อื่นๆ

3. สีของแผ่นใบ ประเมินลักษณะสีของแผ่นใบออกเป็น 7 พวก ดังนี้

(1) = เขียวจาง (2) = เขียว (3) = เขียวเข้ม (4) = ม่วงที่ปลาย

(5) = ม่วงที่ริม (6) = ม่วงผสมเขียว (7) = ม่วงทั้งใบ (x) = สีอื่น ๆ

4. สีของกาบใบ ดูจากสีของกาบใบด้านนอก แบ่งออกเป็น 4 พวก ดังนี้

(1) = เขียว (2) = เขียวเส้นม่วง (3) = ม่วงอ่อน (4) = ม่วง (x) = สีอื่น ๆ

5. มุมของยอดแผ่นใบ ดูจากยอดของแผ่นใบใต้ใบธงใบแรกว่าเอนจากลำต้นมากขนาดไหน

ประเมินลักษณะ ได้ดังนี้ (1) = ตั้งตรง (5) = นอน (9) = ตก

6. สีของลิ้นใบ (เยื่อแก่น้ำฝน) ประเมินลักษณะได้ 3 พวก ดังนี้

(1) = ขาว (2) = เส้นม่วง (3) = ม่วง (x) = สีอื่น ๆ

7. รูปร่างของลิ้นใบ (เยื่อแก่น้ำฝน) ดูลักษณะของเยื่อแก่น้ำฝนแล้วแบ่งประเภท ดังนี้

(1) = แแหลม (2) = มี 2 ยอด (3) = ไม่แหลม

8. ความยาวเยื่อแก่น้ำฝน วัดความยาวเยื่อแก่น้ำฝน จากฐานของกาบใบถึงปลายยอดของเยื่อแก่น้ำฝน 5 ตัวอย่าง วัดเป็นมิลลิเมตร

ต้นที่ 1	ต้นที่ 2	ต้นที่ 3	ต้นที่ 4	ต้นที่ 5	ค่าเฉลี่ย

9. สีของหูใบ (เขียวกันแมลง) ดูสีที่ปรากฏ ดังนี้

(1) = ขาว (2) = เส้นม่วง (3) = ม่วง (x) = สีอื่น ๆ

10. สีของข้อต่อใบกับกาบใบ

(1) = เขียวอ่อน (2) = เขียว (3) = ม่วง (x) = สีอื่น ๆ

11. สีของปล้อง

(1) = เขียว (2) = เหลืองอ่อน (3) = เขียวมีเส้นม่วง (4) = ม่วง (x) = สีอื่น ๆ

12. ทรงกอ

(1) = กอตั้ง (3) = กอแบน (5) = กอแผ่ (7) = กอแผ่มาก (9) = แผ่เป็นแนวนอน

III. ระยะออกทรง

13. จำนวนวันตกกล้าถึงออกดอก 50%.....วัน หรือวันออกดอก.....วัน
(ประเมินลักษณะนี้โดยบันทึกวันที่ข้าวออกดอก 50% ของทั้งหมด หรือบันทึกช่วงเวลาตั้งแต่ตกกล้าจนกระทั่งข้าวออกดอก 50% สำหรับข้าวที่ไม่ไวต่อช่วงแสง)

14. มุมของใบธง สังเกตที่ข้อต่อของกาบใบซึ่งเป็นมุมระหว่างใบธงกับต้นข้าว โดยดูประมาณ 5 ตัวอย่างแล้วค่อยบันทึกลักษณะ

(1) = ตั้งตรง (3) = เอน (5) = เป็นแนวนอน (7) = หักลง

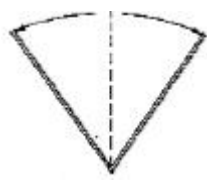

15. ความยาวของลำต้น วัดจากโคนต้นถึงฐานรวง จำนวน 5 ตัวอย่าง วัดเป็นเซนติเมตร

ต้นที่ 1	ต้นที่ 2	ต้นที่ 3	ต้นที่ 4	ต้นที่ 5	ค่าเฉลี่ย

16. จำนวนหน่อ นับจำนวนต้นข้าวทั้งหมดในหนึ่งกอ ทั้งต้นที่มีรวงและต้นที่ไม่มีรวง จำนวน 5 ตัวอย่าง

กอที่ 1	กอที่ 2	กอที่ 3	กอที่ 4	กอที่ 5	ค่าเฉลี่ย

17. มุมหรือลักษณะกอ สังเกตมุมหรือลักษณะกอจากทั้งแปลง แบ่งได้เป็น

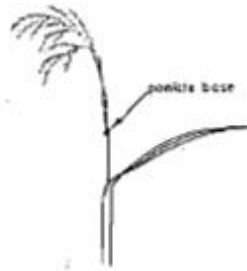
(1) = ตั้งตรง (3) = เอนเล็กน้อย (5) = เอน
(7) = เอนมาก (9) = นอน

18. สีของปล้องด้านนอก ดูจากผิวนอกของปล้องลำต้น

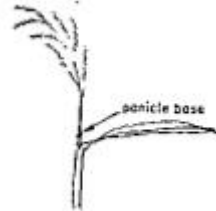
(1) = เขียว (2) = เหลืองอ่อน (3) = เส้นม่วง (4) = ม่วง

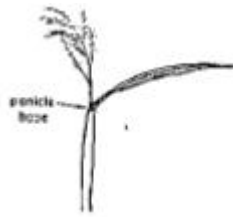
19. การชuurว ดูการชuurวเหนือใบธงหลังจากดอกบาน

(1) = ชuurวดีมาก

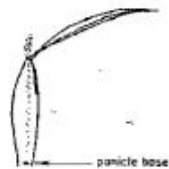
(3) = ชuurวดี

(5) = โผล่เล็กน้อย

(7) = บางส่วนโผล่

(9) = ไม่โผล่

20. ทางข้าว

(0) = ไม่มี (1) = สั้นและมีเป็นส่วนน้อย (5) = สั้นและทุกเมล็ดมีหาง

(9) = ยาวและทุกเมล็ดมีหาง

21. สีของทางข้าว

(1) = ฟาง (2) = เหลือง (3) = น้ำตาล (4) = แดง

(5) = ม่วง (6) = ดำ (x) = สีอื่นๆ

22. สีของยอดเมล็ด

(1) = ขาว (2) = ฟาง (3) = น้ำตาล (4) = แดง

(5) = แดงที่ปลาย (6) = ม่วง (7) = ม่วงที่ปลาย

23. การแตกกระแจะ สังเกตการแตกกระแจะของเมล็ดข้าวบนรวงแล้วให้คะแนน ดังนี้

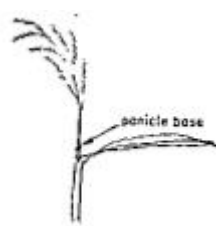

(0) = ไม่แตก		(1) = มีบ้าง	
(2) = แตกมาก		(3) = แตกเป็นกลุ่ม	

IV ระยะเก็บเกี่ยว

24. ความแข็งของลำต้น

(1) = แข็งมาก (3) = ค่อนข้างแข็ง (5) = แข็งปานกลาง (7) = ล้ม (9) = ล้มง่ายมาก

25. ลักษณะรวง ดูลักษณะการแตกแขนงของมุม primary branch และความหนาแน่นของเมล็ด

(1) = จับกันแน่น		(5) = ปานกลาง	
(9) = กระจาย			☐

26. ก้านรวง สามารถบันทึกลักษณะได้เป็น (1) = ตั้งตรง (2) = อ่อน

27. ความยาวรวง วัดความยาวรวงจากฐานคอรวงถึงยอด จำนวน 5 ตัวอย่าง วัดเป็นเซนติเมตร

รวงที่ 1	รวงที่ 2	รวงที่ 3	รวงที่ 4	รวงที่ 5	ค่าเฉลี่ย

28. น้ำหนักทรง ซึ่งน้ำหนักทรง จำนวน 5 ตัวอย่าง เป็นกรัม

ทรงที่ 1	ทรงที่ 2	ทรงที่ 3	ทรงที่ 4	ทรงที่ 5	ค่าเฉลี่ย

29. การแก่ของใบ

(1) = ใบแก่ช้า (5) = ปานกลาง (9) = เร็ว

30. การติดเมล็ด

(1) = ติดเมล็ด > 90% (3) = ติดปานกลาง (75-90%) (5) = ติดน้อย (50-74%)

(7) = ติดน้อยกว่า 50% (9) = ไม่ติดเลย

31. การร่วงของเมล็ด

(1) = ร่วงยาก (2) = ร่วงน้อย (3) = ร่วงปานกลาง (4) = ร่วงง่าย (5) = ร่วงง่ายมาก

32. การแห้งของใบใต้ใบธง สังเกตใบใต้ธงในระยะเก็บเกี่ยว บันทึกโดยการให้คะแนน

(1) = แห้งช้า (5) = แห้งปานกลาง (9) = แห้งเร็ว

V ระยะหลังการเก็บเกี่ยว

33. การนวด หลังจากเก็บเกี่ยวแล้วนำรวงข้าว มาตากแดดเพื่อลดความชื้น

(1) = นวดยาก (5) = ปานกลาง (9) = ง่าย

34. สีของเปลือกเมล็ด

(0) = สีฟาง (1) = สีเหลือง (2) = ฟางกระน้ำตาล (3) = ฟางซีดน้ำตาล (4) = น้ำตาล

(5) = ม่วงอ่อน (6) = ฟางกระม่วง (7) = ฟางซีดดำ (8) = ม่วง (9) = ดำ

35. ขนของเปลือกเมล็ด

(1) = ไม่มีขน (2) = มีขนบนกลีบเมล็ดใหญ่ด้านล่าง (3) = มีขนบนกลีบเมล็ดใหญ่ด้านบน

(4) = ขนสั้น (5) = ขนยาว

36. น้ำหนักของข้าวเปลือก นำเมล็ดข้าวเปลือกตากแดดลดความชื้นให้เหลือประมาณ 14% แล้วชั่งเมล็ดข้าวเปลือก 100 เมล็ด โดยชั่งเป็นกรัมจำนวน 5 ตัวอย่าง

ตัวอย่าง 1	ตัวอย่าง 2	ตัวอย่าง 3	ตัวอย่าง 4	ตัวอย่าง 5	ค่าเฉลี่ย

37. ความยาวของเมล็ดข้าวเปลือก วัดความยาวของเมล็ดข้าวเปลือกจากฐาน เปลือกหุ้มเมล็ดจนถึงปลายยอดเมล็ด เป็นมิลลิเมตร จำนวน 10 ตัวอย่าง

เมล็ด 1	เมล็ด 2	เมล็ด 3	เมล็ด 4	เมล็ด 5	เมล็ด 6	เมล็ด 7	เมล็ด 8	เมล็ด 9	เมล็ด 10	ค่าเฉลี่ย

38. ความกว้างของเมล็ดข้าวเปลือก วัดความกว้างของเมล็ดข้าวเปลือกเป็นมิลลิเมตร จำนวน 10 ตัวอย่าง

เมล็ด 1	เมล็ด 2	เมล็ด 3	เมล็ด 4	เมล็ด 5	เมล็ด 6	เมล็ด 7	เมล็ด 8	เมล็ด 9	เมล็ด 10	ค่าเฉลี่ย

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

39. สีของข้าวกล้อง กระเพาะเปลือกเมล็ดข้าวออก สังเกตสีของข้าวกล้องแล้วบันทึกลักษณะ

(1) = ขาว (2) = น้ำตาลอ่อน (3) = น้ำตาลมัน (4) = น้ำตาลเข้ม (5) = แดง

(6) = ม่วงอ่อน (7) = ม่วงดำ (x) = อื่น ๆ

40. รูปร่างของข้าวกล้อง

(1) = เรียว (2) = ค่อนข้างป้อม (3) = ป้อม (4) = เรียว

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2543). **ข้าวพันธุ์ดี**. กรุงเทพฯ : กรมส่งเสริมการเกษตร.
- ก่อเกียรติ วิริยะกิจพัฒนา. (2550). **เศรษฐกิจพอเพียง=Sufficiency Economy**. กรุงเทพฯ : ว่างอักษร.
- กิ่งแก้ว ปะติตั้งโช (๒๕๕๘). **การสำรวจความหลากหลายพันธุ์ข้าวพื้นเมือง เพื่อการอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนของจังหวัดบุรีรัมย์**. บุรีรัมย์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์.
- กิตติชาติ ชาตียานนท์. (2550). **การผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวของเกษตรกรให้ได้มาตรฐานตามโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนในอำเภอสรรพยา จังหวัดชัยนาท**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ยุทธศาสตร์การพัฒนา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัย เชียงใหม่.
- ฉวีวรรณ วุฒินาโณ. (2543). **พันธุ์ข้าวพื้นเมืองไทย**. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการเกษตร.
- ชนากานต์ เทโบลต์ พรหมอุทัย. (๒๕๕๘). **ศึกษาความหลากหลายของคุณภาพทางด้านโภชนาการในข้าวสีพันธุ์พื้นเมืองของไทย**. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชาญ มงคล. (2536). **ข้าว**. กรุงเทพฯ : ภาคพัฒนาตำราและเอกสารวิชาการ หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู.
- ทรายแก้ว มีสิน. (2547). **โครงสร้างความหลากหลายทางพันธุกรรมของเชื้อพันธุ์ข้าวพื้นเมืองไทย**.
- ธีรยุทธ ตูจันดา อภิชาติ วรรณจิตร และสมวงศ์ ตระกูลรุ่ง. (2548). **“ความก้าวหน้าของการวิจัยข้าว” ใน ข้าว-มัน-กุ้ง ผลผลิตคู่ชีวิตคนไทย**. ยอดहतัย เทพรานนท์ และ กัญญวิมล กীরติ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิบัณฑิตยสภาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย.
- นิตยา กนกมงคล. (2552). **“งานบุญเดือนสิบ เวลาแห่งการอุทิศ” คุณธรรม จริยธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- บริบทจังหวัดสุรินทร์. สืบค้นเมื่อวันที่ 9 ธันวาคม 2559 จาก <https://th.wikipedia>
- บุรีรัมย์ภูมิหลังประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม. (2555). บุรีรัมย์ : คณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์ สภาวัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์.
- ประภา เหล่าสมบูรณ์. (2552). **การวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของเกษตรกรรายย่อย อำเภอจอมบึง จังหวัดราชบุรี**. ราชบุรี : มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง.
- ร่วมจิตร นกเขา และคนอื่นๆ. (2550). **การรวบรวมพันธุ์ การคัดเลือกพันธุ์ และการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวไร่ของจังหวัดชุมพร**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.).
- สงกรานต์ จิตรากร. (2545). **เอกสารประกอบการบรรยายในงานสัมมนาและนิทรรศการ**

“ความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีชีวภาพข้าว”. กรุงเทพฯ : ศูนย์พันธุกรรม-
วิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ 28 ตุลาคม 2545.

- สถาบันวิจัยข้าว. (2544). **ฐานข้อมูลเชื้อพันธุพืช : ข้าว. (Plant Germplasm Database : Rice).** ปทุมธานี : สำนักคุ้มครองพันธุ์ข้าวแห่งชาติ กรมวิชาการเกษตร.
- สถาบันวิจัยข้าว. (2545). **ข้าวกับคนไทย.** ปทุมธานี : สำนักคุ้มครองพันธุ์ข้าวแห่งชาติ กรมวิชาการเกษตร.
- สาร สารสนเทศสนันท์. (2540). **พิธีสู่ขวัญลำคำขวัญโบราณอีสานสมบูรณ์.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2551). **ขวัญข้าว: งานอัญเชิญแม่โพสพคืนนาเฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- สำนักเมล็ดพันธุ์ข้าว กรมการข้าว. (2557). **คู่มือการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวในครัวเรือน.** กรุงเทพฯ : สำนักเมล็ดพันธุ์ข้าว กรมการข้าว.
- สุรพล ใจดี และไพฑูริย์ ทองพิทักษ์. (2531). **สภาพการปลูกข้าวพื้นเมืองในเขต 17 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยข้าวอุบลราชธานี สถาบันข้าว กรมวิชาการเกษตร.
- เสถียร ฉันทะ. (2554). **ความหลากหลายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองและการอนุรักษ์ของชุมชนในภาพตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย.** ดุษฎีนิพนธ์ ปรด. (ความหลากหลายทางชีวภาพ). มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- IRRI-IBPRG Rice Advisory Committee. (1980). “Descriptors for Rice *Oryza Sativa* L. International Rice Research Institute and International Board for Plants Genetic Resources,” **International Rice Research Institute.** IRRI Rice Almanac 1993-1995. 142p.